

ИЗВЕСТИЯ

на Съюза на учените – Варна

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
НА ВАРНА И ЧЕРНОМОРСКИЯ
РЕГИОН
2024

UNION
OF SCIENTISTS
VARNA

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д-р Виолета Йотова, д.м.н.
проф. д-р Златислав Стоянов, д.м.н.
д-р инж. Йордан Бояджиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА БРОЯ

проф. д-р Петър Ангелов
доц. д-р Веселка Радева
докт. Полина Иванова

Авторите носят солидарна отговорност за своите
материали с редакционната колегия.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ – ВАРНА

Пощенски адрес:
гр. Варна 9026
ул. «Васил Друмев» № 73
Съюз на учените - Варна
тел: 052 / 978-576

Координатор на СУ-Варна:

Албена Вълчева
УМБАЛ „Св. Марина“ - Варна
e-mail: su-varna@abv.bg

Научна конференция

„Културното наследство
на Варна и Черноморския регион“
27.09.2024 г.
гр. Варна

ISSN 2738-7372

СЪДЪРЖАНИЕ

ТРАКИЙСКИТЕ И РИМСКИТЕ МОНЕТИ, СЕЧЕНИ В ОДЕСОС

Иван Попов 5

МЛАДЕЖКИ АКТИВИЗЪМ И КУЛТУРНИ ПРОСТРАНСТВА – РОЛЯТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В ПОДПОМАГАНЕ НА МЛАДЕЖКАТА КУЛТУРА

Наталия Николова 12

АНАЛИТИЧНО УТОЧНЯВАНЕ НА МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО, ФОРМАТА И ГОЛЕМИНАТА НА ИЗТОЧНИЯ БАСТИОН И ТРАСЕТО НА ЮГОИЗТОЧНАТА СТЕНА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ЦИТАДЕЛА НА ВАРНА, НАПРАВЕНО ПО ВРЕМЕ НА ПРОУЧВАНЕ НА СГРАДАТА НА МУЗЕЯ ЗА НОВА ИСТОРИЯ НА ВАРНА

Надя Стаматова 19

ДА ПОМНИМ И ДА ПАЗИМ ПРОЕКТА НА АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ - ЗЕМЕДЕЛСКИЯТ АПОСТОЛ, ЗА НОВА КОНСТИТУЦИЯ, РАЗРАБОТВАН АПРИЛ-МАЙ 1923 ГОДИНА!

Капитан I ранг о.р. професор д.пс.н. инж. Илия Петров Пеев28

ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА, АНТРОПОМОРФНИТЕ ЗЛАТНИ АМУЛЕТИ И ОКОТО НА РА

Светлозар Попов 34

ПРОМИШЛЕНИТЕ ИЗЛОЖБИ НА ГРАД ВАРНА В ПЕРИОДА ПРЕДИ 1944 ГОДИНА

Даниела Попова 45

80 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АРХЕОЛОГА И ОБЩЕСТВЕНИКА ИВАН ИВАНОВ (1944-2001)

Теодор Роков..... 52

ЩРИХИ КЪМ ЖИВОТА И ДЕЛОТО НА ВАРНЕНЕЦА ДОЦ. Д-Р ВЛАДИМИР Д. ВАСИЛЕВ

Ваня Тонкова, Елияна Иванова..... 57

УРАВНИЛОВКАТА И СРЕДНОСТАТИСТИЧЕСКАТА ЕДНАКВОСТ КАТО ОПАСНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО В ОБЛАСТТА НА ИЗКУСТВОТО

Сия Папазова 61

СВЕТОВЕН ПРИНОС НА БЪЛГАРИТЕ ПО ВРЕМЕ НА АВАРИЯТА В ЧЕРНОБИЛСКАТА АТОМНА ЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛА ПРЕЗ 1986 Г.

Веселин Тракийски..... 65

THE MYSTERY OF THE MISSING SPACE ON THE SECOND BASEMENT LEVEL IN THE HOUSE OF D. KENKOV IN VARNA: FACTS AND ASSUMPTIONS

Nadya Stamatova 74

ТРАКИЙСКИТЕ И РИМСКИТЕ МОНЕТИ, СЕЧЕНИ В ОДЕСОС

Иван Попов

Abstract: *The year 572 BC is thought to be the year of the foundation of Odessos. Thanks to its favorable location on the western coast of the Black Sea, in the first years, the town began to grow and develop. During the IV century BC, the first coins from Odessos began being minted. They were Thracian of a Greece type. At that time the Black Sea towns were hellenized. Later there was a change in the type of the coins, influenced by the march of Alexander the Great and the entry of the Roman Republic, later – an empire, on the Balkan peninsula. There were short periods when the mint of Odessos temporarily interrupted its work and permanently stopped functioning around 268. Odessos was a thriving city with streets, fortress wall, thermal baths. In the old part of Varna, also called the Greek Quarter, the remains of the old Odessos are still seen, and during excavations, more are found. In the Antiquity, the port was important for development of trade with other cities. We distinguish several types of coins, minted in Odessos: two main types, Thracian, Roman autonomous, and Roman colonial. The coins from Odessos, as from other cities, existed and are of interest among the numismatists.*

Keywords: *Odessos, coins, Antiquity, port, Thracian*

Исторически сведения за Одесос: За най-вероятна година на основаването на град Одесос се приема 572 г. пр. Хр. Одесос е основан от милетските гърци, които преди това са основали Аполония на южното Черноморско крайбрежие около три десетилетия по-рано. Иначе население из областта на днешна Варна има много преди идването на милетските гърци. Виждали сме намерените антични накити и съдове от Варненския халколитен некропол – най-старото обработено злато в света. По българското черноморско крайбрежие има основно две вълни на заселване: от гърците от Милет и от Мегара. През елинистическата епоха Одесос, както и другите крайбрежни градове, се развива бързо. Основен поминък на населението е риболовът и търговията. Първо се заселват траките, които през IV в. пр. Хр. са елинизирани. Гръцкото влияние става по-осезаемо след Филип Македонски, бащата на Александър Велики. От 15 г. пр. Хр. Одесос е част от Римската империя, а през 12 г. става основно пристанище на провинция Мизия. След I в. сл. Хр., когато Одесос е завладян от римляните, той станал един

от най-значителните черноморски градове, с процъфтяваща култура и изкуство (8). Из Балканския полуостров градовете по римско време са имали известна автономия. Забелязва се и при монетите, когато император Октавиан Август е изобразяван заедно с цар Реметалк I, а Тиберий – с Реметалк II. Към края на II в., началото на III в., са построени Римските терми, сега една от забележителностите на град Варна. До VI в. Одесос преживява нов разцвет, когато е превърнат в голям християнски център – седалище на епископ. В началото на VII в. тук нахлули авари и славяни и опустошили Одесос напълно (8). Към идването на княз Аспарух (681-700/701 г.) по земите на Добруджа и Лудогорието, вече е бил преименуван на Варна. Градът Одесос е разрушен и на негово място се възражда Варна. В Одесос се сключва мирният договор между император Теодосий II и Атила през 447 г. На тракийските и колониалните римски монети се е изписвал „Одесейтон“. Варненското нумизматично дружество носи това име.

Снимка 1. Част от Римските терми във Варна

При Аспарух, край Варна е имало изграден вал, който днес наричаме Аспарухов. По време на основаването на Дунавска България от княз Аспарух, град Варна не е бил в пределите на България. Той остава в пределите на Източната Римска империя, позната като Византия до княз Кардам (777-802 г.). Дотогава не сме имали излаз на Черно море, въпреки че териториите около крайбрежието са били в пределите на Първото българско царство. Със сигурност при княз Кардам градът е влизал в пределите на Първата българска държава. Споменава се и в хрониките малко преди възкачването на княз Кардам, където пише, че княз Паган е бил убит от слугите си край река Варна. Сега не съществува такава река, но е дала името на града.

Първите тракийски монети: Първите тракийски и гръцки монети се появяват през VI в. пр. Хр. От тракийските и гръцките монети има сребърни и златни. Крайбрежният район е заселен най-рано. По Черноморското крайбрежие възникват първите тракийски градове, по-късно елинизирани. Освен Одесос, собствено монетосечене има в античните тракийски градове по Черноморското крайбрежие: Аполония (Созопол), Месембрия (Несебър), Анхиало (Поморие), Дионисопол (Балчик), както и в намиращите се в пределите на Република Румъния Калатис (Мангалия), Томи (Констанца) и Истрос (в делтата на р. Дунав). От изброените градове най-стар е Аполония – последното десетилетие на VII в. пр. Хр., т. е. е основан от Анаксимандър (Анаксандър) с около 35 г. преди Одесос. Първите

Аполонийски монети са от V в. пр. Хр. и са с изображение на Горгона-Медуза, а на по-късните има котва. По крайбрежието на Егейско море също възникват ранни градове, които имат собствено монетосечене, като Абдера и Маронея. Поради оскъдните сведения за Одесос през ранните години основно се осланяме на малкото надписи и откритите монети.

Отначало се използват тракийски монети, сечени в други градове, а от средата на IV в. пр. Хр. – собствени. Тракийските и гръцките монети са оболы, драхми и тетрадрахми. В Одесос е имало монетарница, но не е известно точно къде е била. Обикновено античните монети от зората на монетосеченето са били с изображение на божество, почитано в района, със сцена от митологията на народа или с някакъв характерен обект за града. Тракийските и гръцките монети се отличават със своята красота и изящество. Показател за силна и стабилна държава е било качеството на монетите. Римските монети са денари, а по-късно антониани. Впоследствие при Римската империя, например при монетите от III в., когато са „войнишките императори“ и те често се сменят на престола, се забелязва влошаване на качеството. Трудно се намират монети в добро качество от втората половина на III в. От друга страна погледнато има императори, които съвсем за кратко са били на престола и техните монети трудно се намират и са скъпи. При монетите се забелязва намаляване на грамажа, процента на благородния метал (сребро, много рядко злато), дори някои антониани са само посребрени. При гръцките и тракийските си личи по-доброто качество на изработка при стабилни времена, наличието на повече сребърни тетрадрахми с висок процент сребро, правилната форма.

Тракийските монети от Одесос: Най-старите тракийски монети, сечени в Одесос, са с легналия бог Дарзалас. Монетообращението в античния Одесос започва към края на VI, началото на V в. пр. Хр. В Одесос жителите са почитали Дарзалас – богът на подземния свят, който носи благодат. Затова на монетите е изобразяван полулегнал с привързана коса или с шапка, приличаща на кошница, която се нарича „калатос“ държащ рога на изобилюето в едната си ръка, а с другата – фиала (2)..

Снимка 2. Монета от IV в. пр. Хр. от Одесос с полегналия бог Дарзалас

Първите монети са били малки с големина на драхма. По-късно при повишаване на жизнения стандарт на града се сечат дидрахми и тетрадрахми. Дори има и сребърни монети. Лицето на изображението на бог Дарзалас е оградено с кичури коса, падащи надолу. Средната част на челото е била моделирана като поизпъкнала. Очите са засенчени от издутата част на челото и дебелия вежди. Това придава сериозен израз на лицето. Скулите са подчертани остро – те започват непосредствено под окото. Зад ноздрата е моделирана една дебела бръчка. Носът образува една права с линията на челото. Брадата е с не много дълги косми. Косата е привързана с един венец, състоящ се от тънък обръч, около който е увита тясна лента плат (1).

В чест на бог Дарзалас е издигнат голям храм и са се провеждали ежегодни тържествени процесии и спортни състезания, наречени Дарзалеи. Античният историк Йорданес пише, че по време на обсадата на Одесос в 347 пр. Хр. от цар Филип II Македонски срещу войската му излезли жреци на Дарзалас, облечени в бели дрехи. Одесос има собствено монетосечене от средата на IV в. пр. Хр. до 72 г. пр. Хр. Основните монети са драхмите, а има и тетрадрахми, подобни на тези на Александър Македонски и собствени. Изработени са от мед, бронз и сребро. Одесоските тетрадрахми от собствен тип не са рядкост (Снимка 3).

Примери с аналогични надписи, издаващи специалното предназначение на тези монети, намираме и в монетосеченето на други градове в Тракия и Мала Азия. Така например Тасос и Маронея са отсекли след 168 г. пр. Хр. тетрадрахми със сходни надписи и изображения (1). Бог Дарзалас е идентичен със Серапис и Плутон. Сходни на монетите от Одесос с бог Дарзалас, полегнал в цял ръст, с атрибути, от-

Снимка 3. Тетрадрахма от Одесос II в. Пр. Хр.

криваме в статуята на Асклепий при Пирея и Праксител при Олбия (на северното черноморско крайбрежие). По-малко монети са намерени от II в. пр. Хр. От I в. пр. Хр. има много монети, които са различни. Те са с конник и са по-големи от първите най-разпространени драхми. С изследване на монетите от Одесос са се занимавали Игор Лазаренко, Евгени Паунов, Ставри Топалов и други. Първото изображение на тракийския бог – конник Херос се появява на монетите от Одесос от II-I в. пр. Хр.

Стандартът за парична единица през периода от III в. пр. Хр. до началото на I в. пр. Хр. е била тетрадрахмата на Александър Македонски. В продължение на много години тя се налага и е в обращение из тракийските градове, вече елинизирани. На монетите, сечени в Одесос през II-I в. пр. Хр., бог Дарзалас е изобразяван на кон. В монетосеченето на Одесос има два типа монограми. При единия става дума за съкратеното градско име, а при другия – за монограм на монетен магистрат.

Монограмите върху автономните бронзовите монети на Одесос III-I в. пр. Хр. Монограмите на монетите показват кой е бил магистратът по това време и каква длъжност е заемал.

Снимка 4. Монета от Одесос, I в. пр. Хр. с Тракийския конник

- Контрамарка 1 и 2, 281-275 г. пр. Хр.
- Полулегнал бог, 300-250 г. пр. Хр.
- ⊞ Полулегнал бог, 300-250 г. пр. Хр.
- ⊞ Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
- ♂ Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
- ⊞ Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
- ⊞ Полулегнал бог с рог на изобилието, 250-200 г. пр. Хр.
- ⊞ Полулегнал бог с рог на изобилието, Деметра и Плутон от лицевата страна, около 200 г. пр. Хр.
- ♫ Полулегнал бог с рог на изобилието, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
- ⌋ Конник, II в. пр. Хр.
- Конник, II в. пр. Хр.
- ⌋ Конник, II в. пр. Хр.
- ⊞ Конник; полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
- ⊞ Полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
- ⌋ Конник, II в. пр. Хр.
Конник; полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
- ⌋ Конник; полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
- ☼ Полулегнал бог, Аполон с дълги коси от лицевата страна, II в. пр. Хр.
- Конник II-I в. пр. Хр.

С монетите от Одесос се е търгувало и те са били в обращение и в съседните градове, които не са имали собствено монетосечене. Монетите от този тип (Снимка 4) обикновено са медни или от сплав с мед. Невинаги се намират в добро качество монети от I в. пр. Хр. Според Герасимов одесоските тетрадрахми с образа на Великия бог са сечени по-скоро по повод на някое тържество или спортно състезание в чест на този бог. Датират се някъде към II до началото на I в. пр. Хр. Според изследванията на Димитров и Върбанов монетите от Одесос са три типа:

- **Тип 1**, 300-250 г. пр. Хр., от който имаме само една монета, е най-ранният. Лице: глава на Персефона с обици, огърлица и пристегнатата с тения прическа, надясно. При някои печати има житни класове в прическата. Опако: Ве-

ликият бог Плутон, полулегнал наляво върху надписана база, държи рог за пиене и се подпира на една или две възглавници с лявата си ръка, а дясната е отпусната на бедрото му. Има надпис върху базата ΟΔΗΣΙΤΩΝ.

- **Тип 2**, 175-75 г. пр. Хр. Лице: глава на Аполон с дълги коси и лавров венец, надясно. Опако: Великият бог Плутон, полулегнал наляво с рог на изобилието на лявото си рамо, се подпира на две възглавници с лявата ръка, а с дясната държи патера. Под монограма има надпис ΟΔΗΣΙ.

- **Тип 3**, 175-75 г. пр. Хр. Лице: брадата глава на Великия бог Плутон с лавров венец, надясно. Опако: Великият бог Плутон на кон в спокоен ход, с рог на изобилието в дясната ръка, надясно и надпис ΟΔΗΣΙΤΩΝ, изписан цялостно при всички монети от типа (10).

След 72 г. пр. Хр. има един период от около половин век, когато в Одесос не се сечат собствени монети. През 72 г. пр. Хр. е походът на Марк Лукул към Месембрия и Аполония. Той е резултат от противопоставянето на двете силни за времето си държави – Понтийското царство и Римската империя. Побеждава Рим и с това градовете на север от Хемус (Стара планина) стават съюзници на Римската империя. Основна парична единица в Одесос и региона става римският денар. Малко по-късно Гай Антоний Хибрида е разгромен при Истрос (3). Следва период, през който в Одесос монетарницата не работи и се прекъсва собственото монетосечене. Тези военни действия са причина за повече от половинвековно прекъсване на монетосеченето в Одесос. След присъединяване на Одесос към Римската империя и обособяване на провинция Мизия през 12 г. пр. Хр. в Одесос отново се сечат монети. Одесос, както и други градове, стават съюзници на Римската империя и имат известна автономия.

Римски автономни монети от Одесос: Най-ранните монети, които се отличават от предишните, са от времето на Октавиан Август, често изобразяван със своя зет Агрипа. Те са първият знак за започващото римско влияние в Одесос и на Балканския полуостров (Снимка 5). На монетите, освен полегналият бог Дарзас с рога на изобилието и други характерни за града изображения от елинистическия период, се появява и изображение на Херакъл (Херкулес), брадат конник и речният бог Стримон.

Снимка 5. Ранна монета от император Октавиан Август от Одесос

Снимка 6. Монета с образите на Август и Реметалк I

При Октавиан Август рогът на изобилието е един от любимите символи. Затова е поставен с бог Дарзалас (преименуван на Плутон) на монетите от Одесос. Забелязваме приемственост на монетите от периода на римско влияние с тези от траките, що се касае за стария символ на града. Другите характерни монети са тези с Август и Тиберий, заедно с Реметалк I и II, от едната страна на монетите. Римското влияние на Балканския полуостров необратимо настъпва.

Забелязва се, че името на града Одесос се изписва по различни начини:

- ΟΔΗΣΙΤΩΝ – при елинистическата епоха;
 - ΟΔΗΣΙΤΩ – при Октавиан Август;
 - ΟΔΗΣΙΤΩΝ и ΟΔΗΣΣΕΙΤΩΝ – при Траян (98-117 г.);
 - ΟΔΗΣΣΙΤΩΝ, ΟΔΗΣΣΕΙΤΩΝ – при Адриан (117-138 г.);
 - ΟΔΗΣΣΕΙΤΩΝ – при Антонин Пий (138-161 г.);
 - ΟΔΗΣΣΕΙΤΩΝ, - до Гордиан III (238-244 г.)
- (3).

Монетите от I в. сл. Хр. от Одесос се наричат още „псевдоавтономни монети“.

Монетата на снимка 6 е от периода 12 г. пр. Хр. – 12/13 г. сл. Хр., тъй като през този период след настъпването на римляните има засичане на годините на Август и Реметалк I, т. е. малко преди края на управлението на император Октавиан Август. Често на монетите са поставяни знаци, наричани „контрамарка“, за да важат и в други градове от провинцията. Те са се поставяли в долната част на монетата, малко встрани от образа на императора. Качеството на централните римски монети винаги е било по-добро от провинциалните и колониалните. Различават се по буквите S отляво и C отдясно, означаващи, че са одобрени от сената (Senatum

consultum).

Римляните стъпват на Балканския полуостров още по време на Републиката. В 168 г. пр. Хр. след битката при Пидна Македонската държава напълно изгубва независимостта си. Наистина в 149 г. бил предприет напразен опит за възстановяване на нейната свобода, но той претърпял крах. Тогава е повратен момент за по-нататъшното развитие на живота на Балканския полуостров. През 72 г. пр. Хр. Рим побеждава понтийския владетел Митридат VI Евпатор (121-63 г. пр. Хр.) и след похода на Марк Лукул цяла Тракия и Черноморските гръцки градове попадат под властта на Рим (5). Това е нова повратна точка, която дава отражение за следващите години. Завладяването на целия полуостров става постепенно и с оставяне на някаква автономия на областите. Основните римски провинции са оформени по времето на император Домициан (81-96 г.), а после границите им се променят съвсем малко. В съвременните граници на България са: Долна и Горна Мизия, Тракия и Македония. Римските монети са били денари, сестерции и антониани. Стандартът е бил два и половина аса правят една сестерция, а четири сестерции – един денар. По-късно се появяват антонианите, където римският император е с лъчиста корона на главата си.

Римски колониални монети от Одесос:

Римски колониални монети има много из обширната Римска империя през II-III в. сл. Хр. след паричната реформа (от император Каракала до Диоклециан). През този период на по-важните римски градове се дава правото да сечат римски колониални монети. Одесос е сред „избраните“ градове. На територията на България има 13 римски колонии, които имат правото да сечат собствени монети: Одесос, Дионисопол,

Аполония, Никополис ад Иструм (с. Никюп, Великотърновско), Никополис ад Нестум (с. Гърмен до Гоце Делчев), Месембрия, Анхиало, Деултум (Дебелт) Сердика, Августа Траяна, Филипопол, Марцианопол, Пауталия. На колониалните монети от едната страна е образът на римския император, а от другата – някакъв символ или нещо, характерно за града, например крепостна стена, минерален извор за Марцианопол, божество, герой от митологията и др. За Одесос колониални монети имаме от няколко императори.

Епохата на римското завладяване се отличава с мащабно строителство. Римляните са били добри строители и навсякъде са строили пътища, храмове, сгради, терми, мостове. Те са облагородявали инфраструктурата на района с тенденция да са задълго по тези земи. Обикновено римските колониални монети са медни и бронзови, няма сребърни и златни. През колониалния период монетарницата на Одесос е продължавала да работи. Към края на III в. се забелязва влошаване на качеството на изработка на монетите. Причината е навлизането на готи, сармати, хорули и други племена, предимно от североизток (4). Признак за спадане на стандарта на живот е намаляване на грамажа на монетите, освен влошаване на качеството и намаляване на съдържанието на благородните метали в тях, закриването на монетарници. Многобройните войни, които са водени от Римската империя, дават отражение върху живота и покупателната способност на населението. Всичко това се отразява на богатия Одесос и той се свързва след столетие. При археологическите разкопки са намирани различни римски колониални монети.

На монетата от Снимка 7 от едната страна е римският император с бог Серапис, еквива-

лент на Дарзалас и Плутон, а от другата има змия и надпис „Одесейтон“. Срещат се монети с Гордиан III и неговата съпруга Транквилина, която оцелява след убийството на императора. На някои колониални римски монети от Одесос на реверса има крепостна стена. Монетите, издавани и емитирани от античния Одесос, са едно от най-масовите и интензивни монетосечения в тракийските земи под римска власт от ранноримската епоха. Градът сече собствени бронзови монети от управлението на император Домициан (81-96) до края на управлението на император Гордиан III (238-244), като към момента са познати негови издания от общо 21 различни типа (7). В повечето градове из Балканския полуостров монетосеченето постепенно запада след смъртта на император Галиен през 268 г. Има намерени монети от Галиен, Клавдий Готски и Аврелиан, но не са от Одесос. Намаляването на монетосеченето започва да се забелязва още след края на Северската династия при войнишките императори. Първият император, който се е издигнал от обикновен войник, е Максимин Трак (235-238 г.), роден по българските земи. Към края на III в. Одесос престава да сече монети. Намирането на монети от Одесос из другите римски провинции и градове е показателно колко активно са търгували в античността. С падането на Западната Римска империя през 476 г. и отцепването на много провинции, животът в Одесос постепенно запада. Градът е напуснат и до идването на българите, в продължение на повече от век, няма информация да е имало живот. По време на ремонтните дейности на главната улица „Княз Борис I“ бяха открити амфори и монети от времето на античността. Много тракийски и римски монети, намирани в Одесос и околностите, могат да се видят в Регионалния исторически музей във Варна.

Заклучение: Одесос е стар град, основан от милетските гърци на мястото на съществуващо старо тракийско селище. За най-вероятна година на основаването на града се приема 572 г. пр. Хр. Още от началото на IV в. пр. Хр. в Одесос започват да се сечат монети. Първите монети са тракийски, сребърни, но впоследствие след походите на Александър Велики започват да приличат на тези на елините. По-късно видът на монетите няколко пъти се променя,

Снимка 7. Колониална монета от Одесос с Гордиан III и Серапис, средата на III в.

но полулегналият бог Дарзалас, държащ рога на изобилието, се запазва дори и при първите провинциални римски монети. Отначало има римски провинциални монети, а по-късно, до към средата на III в. – римски колониални. С кратко прекъсване от 72 г. пр. Хр. до 15 г. пр. Хр. Одесос е имал собствени монети, които са били в обращение и в съседните градове. Монетарницата, която все още не е открита и локализирана, е работила около 6 века и половина с едно близо половинвековно прекъсване. Одесос е бил развит процъфтяващ град, преживял е и трудни моменти, но се е възобновявал на няколко пъти.

Литература:

1. Владимир Беков „Тетрадрахмите на Одесос от собствен тип с великия бог на града - Плутон“ – публикувано в списание „Нумизматика“, бр. 1, юли 2016 г.
2. Никола Мушмов – „Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе“, 1912 г., София.
3. Владимир Беков „Стартът на провинциалното монетосечене в Одесос (краят на I в. пр. н. е. – I в. от н. е.) и псевдоавтономните монети на града (I в. пр. н. е. – III в. от н. е.)“, 2014 г., бр. 2 от „Журнал за исторически и археологически изследвания“.
4. „Одесос – Варна през древността“ – Varna point, 22.09.2013 г.
5. Професор Иван Карайотов „Римското провинциално монетосечене на градовете в Балканските провинции“.
6. Иван Върбанов „Гръцки императорски монети“, 2002 г., каталог в три тома.
7. Любомир Василев „Рядка бронзова римска провинциална монета от Варна (Одесос) от София“, 2018 г.
8. Ивалина Ненова „Античният град Одесос“, 30.01.2013 г.
9. Владимир Беков, Димитър Димитров „Еллинистическите монети на Одесос във фонда на Археологическия музей „Велики Преслав“, списание „Нумизматика“, 2021 г.
10. Д. Димитров, В. Върбанов „Находка от денари и антониани от с. Кардам, Търговишко“, публикувано в „Известия от РИМ Разград“, 2017 г.

За контакти:

Иван Попов

Магистър по Корабостроене и по военни науки

GSM: 0887308822

e-mail: popovii@abv.bg

МЛАДЕЖКИ АКТИВИЗЪМ И КУЛТУРНИ ПРОСТРАНСТВА – РОЛЯТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В ПОДПОМАГАНЕ НА МЛАДЕЖКАТА КУЛТУРА

Наталия Николова

Национален и Каподистрийски университет на Атина, Гърция

Abstract: *The main focus of the research paper is to analyze and compare the involvement of young people in cultural spaces. It argues the concept of converting space into place in a wider context. A thorough examination of the different ways youths participate in modern cultural activities offers innovative perspectives on their contribution to preserving cultural heritage. The research outcomes provide valuable implications for improving youth involvement in community settings, underscoring the essential role of young people in building communal resources through effective incentives to support local youth policies.*

Keywords: *youth, youth cultural spaces, cultural heritage, youth activism, youth participation, community*

1. Въведение

В града, където много от аспектите на нашия живот се определят от икономически интереси и форми на влияние, културата въпреки това може да играе жизненоважна роля за развитие на общото благо. Нещо повече, младите хора, чрез формите на култура и приобщаване, могат да възвърнат чувството си за принадлежност при оформянето на градовете, кварталите и заобикалящата ги среда. Последното е от съществено значение за формирането на политиките в областта на културата и изкуството и за преодоляване на елитаризирането им спрямо младите хора. За разлика от лесния достъп до масовата култура на младите хора, особено от маргинализираните общности, практиките, насочени към социална промяна, изискват активно участие и дават перспективи на участващите групи за отдих, работа в мрежа и ангажираност в обществата. Изходната хипотеза в това изследване е, че в един град ключовата роля на културата е в оформянето на обществата и практиките за социална промяна в широк смисъл; гражданите са въввлечени във всички нейни форми не само като участници, но и като пресъздатели на процеси и събития, като така възстановяват силни връзки в рамките на мрежи и общности и обогатяват общото благо.

2. Изпълнение

Изследването въвежда темата за практи-

ките и местата на младежката култура през избора на три алтернативни места и инициативи, специфични за конкретния обект. „ReBonkers“ се разполага в историческа постройка от османско време, превърната в алтернативен културен център. „Хале 3“ е създаден център за алтернативни културни практики, неформално образование и скейтборд дейности, който се намира в сградата на бившия полиграфически комплекс. Арт фестивалът „Emergence“ е организиран от неформална младежка група, чиято страст е преоткриването на арт практики в рамките на град Варна, България. Всички тези инициативи и места, създадени през последните години, преразпределят частни ресурси и използват набирането на средства, преоформят енергията на гражданското общество и използват потенциала на новите технологии за достигане до хората за процеса на съвместно създаване. Следвайки рамката (Wisniewska, 2015) в предписателна последователност, изследването диференцира културата с хората като действие и общо благо, като приобщаване и социална спойка (връзка). Трите казуса представят практики, които дават начало на проактивно поведение в създаването на условия за колективност и търсене на нови форми на дейност в обществени места, в осигуряването на пространство за алтернативни форми на култура за младите хора, които предлагат устойчиви начини за културни практики с хората.

Фиг. 1. Външна фасада и главен вход на „ReBonkers“ (2023 г.)

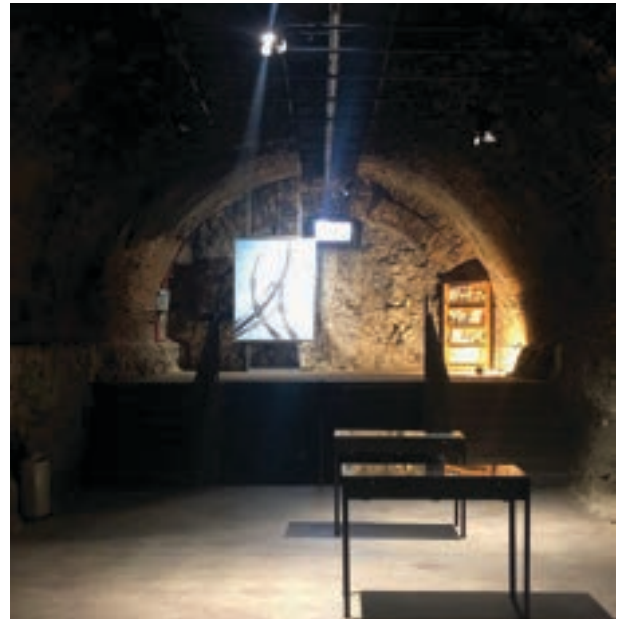
Източник: Собствена снимка

Културата като действие и общо достойние

Ежедневно използваме думата „култура“ толкова често не само за обозначаване на изкуството, но в своята етимология тя се превръща в език за описване на реалността, за изследване на историческото наследство и кварталната среда. В повечето страни в преход в Югоизточна Европа, след 90-те години, културата и изкуството навлизат в общественото пространство като политики, които провокират диалог за културното пространство в историческа перспектива. „ReBonkers“ е новосъздадено място за алтернативна култура във Варна, което беше открито за публиката през 2021 г. Пространството се отличава с необичайна архитектура и акустика – кръгла каменна сграда, наподобяваща тунел, с естествен зелен покрив.

В началото на 90-те години там се помещава клубът „Bonkers“, който е сред първите сцени за алтернативна музика в България. Ключов фактор е за развитието на групи като „Rag Dolls“, „Babyface Clan“, „Пиромания“, „Big Mama Scandal“, „Slang“ и др. В началото на хилядолетието постройката – бункерът, запустява и се превръща в обрасла обител на бездомници. Превръщането на „ReBonkers“ от историческо място в пространство за култура започва през 2016 г. и е съпътствано от колективните и организирани усилия на неправителствените организации – „Младежка столица Варна 2017“ и сдружение „Гаяна“, които се ангажират с неговото облагодоряване от 2017 г.

Посредством иновации и форми на изкуство, сдружение „Гаяна“ помага за опазването на архитектурното наследство на града и среща обществеността с нови и различни кул-

Фиг. 2. Източна вътрешна страна на „ReBonkers“; експонати от изложбата „Пощенски картички и контрабанда“ (2023 г.)

Източник: Собствена снимка

турни практики. Огромно количества работа и ангажираност са извършени от организациите по време на пътя на грижливото опазване на материалното историческо наследство и колективното превръщане в споделено място за изкуство и култура, което се основава на ново въплътено знание. През многобройните ревирирани интервюта на членовете на организациите в местните вестници и медии (Барбов, n.d.) става ясно, че предизвикателният процес на възстановяване на мястото изисква инструменти и модели на управление с участието на всички. Спазването на това участие води до редица парадокси при прилагането на академичното знание, които трябва да бъдат внимателно разгледани през призмата на общото. Участие не е просто действие, а в процеса на работа има значение и реципрочността на действието в местния контекст. В този случай сред поуки за участващите организации са, че колективната интелигентност позволява на общността да създаде някакъв вид сплотеност, гъвкавост и чувство за принадлежност при работа с институциите.

Сцената за съвременно изкуство във Варна – алтернативното пространство „ReBonkers“ отваря врати преди по-малко от 3 години, но вече са проведени повече от 100 събития с

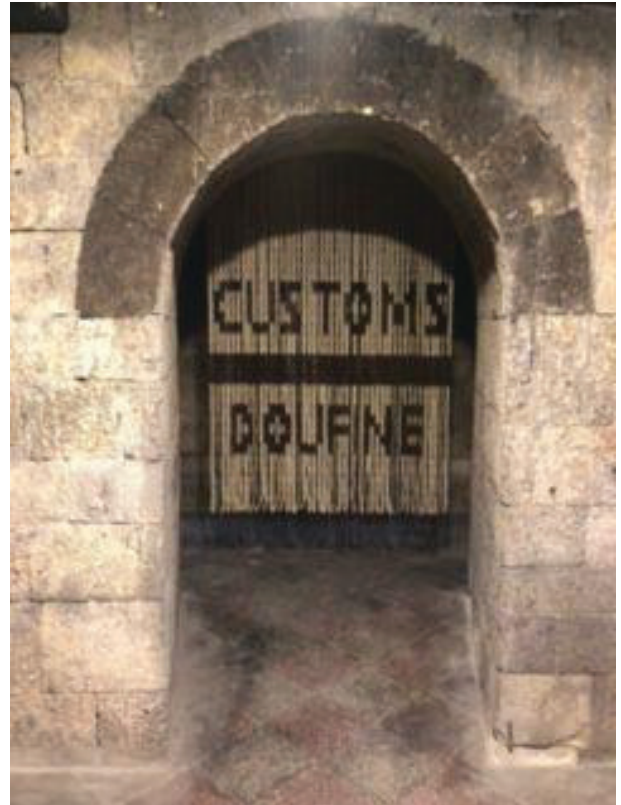

Фиг. 3. Главният вход на „ReBonkers“ на закрито; вляво – плакат на изложбата „Пощенски картички и контрабанда“ (2023 г.)
Източник: Собствена снимка

участието на 342 артисти от България и света. По време на опознавателната ми обиколка на терен проследих изложбата „Пощенски картички и контрабанда“ на Никола Стоянов и Аарон Рот, с куратор Христо Калоянов. Изложбата е резултат от проучване на официалния архив на дирекция „Борба с наркотрафика“ на Агенция „Митници“ в периода 1975-1985 г. и включва мултимедийно съдържание – инсталации и архивни материали.

В нея са представени служебни бележки, снимки, негативи, справки и докладни записки, които са част от рутинната дейност на митниците, но и от дипломатическия имидж, който службите трябва да поддържат пред международната общност, обяснява уредникът Христо Калоянов. Програмата на „ReBonkers“ е мултидисциплинарна и включва съвременен театър и танц, кино, експериментална музика, литература и обсъждане на социални въпроси, но основен акцент е поставен върху съвременното визуално изкуство.

През 2023 година сградата на „ReBonkers“ навърши 200 години от своето построяване и е една от най-старите напълно запазени сгради в лятната столица на България – Варна. През 1823 г. каменната сграда е построена от османските власти като склад за боеприпаси. Мнозина я наричат „Бункера“. По време на

Фиг. 4. Вътрешна ниша в „ReBonkers“ и инсталацията към изложбата „Пощенски картички и контрабанда“ (2023 г.)
Източник: Собствена снимка

Фиг. 5. Останки от разрушените през 1942 и 1943 година части от крепостните укрепления – Кадър баба табия – Регионална библиотека „Пенчо Славейков“, Варна, България – СС0 (без дата).

Източник: https://www.europeana.eu/item/2058609/object_PSRL_5412476?lang=en.

Кримската война (1853-1856 г.), когато Варна е най-важният град на западното крайбрежие на Черно море и се превръща във важен стратегически център на военните действия, бункерът е използван като барутен погреб – склад. В близост до „ReBonkers“ и сега могат да се открият останки от укрепението от османско време на Варна, наречено Кадър баба табия (Фиг. 5).

Споменаването на минало и настояще в училище обикновено се преподава в рамките на славни събития за световната история, докато за нашата общност, нашия квартал, остава малко място. Нещо повече, знанията за принадлежността ни към общността се разказват предимно чрез героични борби. „ReBonkers“ превърна едно историческо място в пространство за алтернативни културни събития чрез системна работа с институциите в община Варна и България. Разположението му в много смесен и централен квартал с дълга история е голямо предимство за неговото съжителство. Въпреки това, за да може пълният му потенциал и позиция в квартала и участието на общността да бъдат по-интензивни, той се нуждае от повече съвместни действия. Това би могло

също така да направи културата, от която се нуждаем, по-близка до хората. Предвиждайки повече посетители, биха могли да се планират дейности с близката общност за съживяване на нейното минало, на самия топос и район, чрез устна история в различни визуални или специфични за мястото дейности.

Културата като приобщаване

През последните години живеем в условията на масова дигитализация и промяна на комуникационните канали, които създават нови форми на изразяване между културата и публиката. В условия на нови форми на комуникация се появява нов феномен, когато културата се възприема като нещо, което се прави с/посредством публиката. Този процес на създаване чрез правене е много разпространен в рамките на неформалните образователни модели на „учене чрез правене“. Както се потвърждава и от изследователите, „тук практиката на културните активисти се среща с тази на социалните активисти“ (Wisniewska, 2015, с. 15). Съвместната работа, сътрудничеството са по-важни в рамките на общия процес на отход, а не на индивидуална основа. Такъв е случаят с алтернативното пространство „Хале 3“ („ХАЛЕ 3“ n.d.) за младежка култура, настолни игри, кухня и библиотека, което се помещава в сградата на бившата Полиграфия във Варна. Функционирането на алтернативното място обаче е застрашено от собствениците на сградата, които през 2020 г. решават да увеличат наема ѝ. Всичко това провокира силна подкрепа от страна на младежи в цяла Варна и България, като се иницира петиция („Подкрепете Сдружение Алтернативно Пространство и Проекта ХАЛЕ3!“ /// „Support the Alternative Space Association and the HALE 3 Project!“; n.d.). Заедно с тези действия се търси подкрепа и чрез иницирани преговори със собствениците на сградата. Понастоящем „Хале 3“ се състои от три пространства – зали, обединяващи хората в общата идея за свобода, независимост и творчество. От създаването си през 2015 г. основната мисия на организацията, наречена „Алтернативно пространство“, е да поддържа, както казва, „Варна будна и активна“ („ХАЛЕ 3“, n.d.). На площ от 700 кв.м., тя се намира в центъра на града и се простира в три зали и градска тераса. Първата зала (Фиг. 6, 7) е постоянно променяща се

Фиг. 6. Главен вход на бившата Полиграфия с изглед към „Хале 3“ (2023)
Източник: Собствена снимка

улично-рампова писта за екстремни спортове и уроци. Във втората зала (Фиг.8) се провеждат аудио-визуални представления, концерти, кинопрожекции, фестивали, а третата зала е обособена за творчество, изложби, релакс или споделено работно място.

През годините организацията зад „Хале 3“ – „Алтернативно пространство“, работи за признаването и развитието на пространството на местно, регионално и национално ниво, както и за приноса към развитието на младежта и младежките културни пространства. Формите на протести от страна на организацията имаха за цел да се противопоставят на собствениците-приватизатори, чието намерение целеше да ограничи функционирането на алтернативното място за младежки културни дейности и да го преустрои. Процесът на приватизация в България започва през 1993 г. и в съответствие със Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия (Закон за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия от 1992 г.). По време на провежданите процедури беше възприет силно децентрализиран

подход към приватизацията и това му помогна да запази сравнително висока степен на независимост (PUBLIC-PRIVATE-PARTNERSHIP LEGAL RESOURCE CENTER, n.d.). По този начин функционирането на много обществени сгради беше изцяло променено, както е случаят с Полиграфическия комбинат във Варна. Сградата, в своята четириетажна конструкция, е дело на арх. Костадин Яръмов и е влязла в експлоатация в края на 1960 г. С нейното приватизиране, голяма част от помещенията бяха превърнати в малки офиси или частично реконструирани в търговска сграда – хотел. Съществуващите обществени пространства като това започват да се рушат поради по-свободното управление от страна на местните власти. Въпреки това липсата на места за младежка култура, рампи за скейтборд подтикнаха към нарастване на активността на хората, които се занимават с неформално образование или алтернативни младежки спортни дейности.

Ставайки част от „Хале 3“ като зрител или участник в концертите, е лесно да се включите в оперативния процес. В неговото функциониране се прилагат нови модели на

Фиг. 7. „Хале 3“ - зала за каране на скейтборд и спортни тренировки (2023)
Източник: Собствена снимка

Фиг. 8. „Хале 3“ Концертна зала (2023)
Източник: Собствена снимка

функциониране на културни и младежки институции. Ежедневно или по време на определени събития мениджърите на „Хале 3“ канят участниците да се включат като доброволци или в процеса на пресъздаване. В активното приобщаването на пространството за културни уверяват и многобройните събития – над 100 концерта, 25 базара, 60 изложби, 60 кинопрожекции („ХАЛЕ 3“, n.d.-a). От съществено значение е да се спомене, че в сътрудничество с неправителствената организация „За теб“, организацията-домакин изпълнява проекти с финансиране от програмата „Европейски корпус за солидарност“ като приемаща организация. В процеса на приобщаване чрез културни и младежки дейности ежегодно се включват не само доброволци от чужбина, но и местни доброволци.

Културата като социална връзка

Присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. донесе нови възможности за много млади хора да учат и пътуват в чужбина. Интензивната трудова емиграция даде възможност да се преустанови част от тенденцията за инвестиране в капитал, но и да се признае в по-голяма степен стойността на солидарността. В днешно време все повече мисленето на младите хора е насочено към това да допринесат за обществото чрез умения, насочени към култура, и да ги разпознаят като допринасящи за благосъстоянието на страната. Културата е еднакво ценена като въпрос в дебатите, както и темата за общото благо в обществото. Това беше и една от водещите теми на фестивала на изкуствата „Emergence“ (Emergence Art Fest, 2023), който се проведе през март 2023 г. в пространството на обществените зали на Радио Варна.

Фиг. 9. Официално лого на „Emergence Art festival“ (2023).

Източник: <https://instagram.com/emergenceartfest>

Фестивалните дни бяха организирани от неформална група съмишленици – Константин Златарев и Деница Балинова, обединени от това, че двамата са завършили в чужбина. Във времена, в които преобладава индивидуализмът - отдалечени офиси, дискусии за необходимостта от способност за съвместна работа, това младежко сътрудничество поставя на обсъждане необходимостта от социални връзки. Нещо повече, неговото мото е насърчаването на изгряващи творци на изкуството. Както поясняват организаторите, етимологията на думата „emergence“ идва от латинския корен „emergere“ и се отнася до процеса на извеждане на нещо, извеждане на бял свят.

В съответствие с основните принципи на фестивала беше и идеята да се представят публично творци, които имат ограничен достъп до дигиталното пространство. Фестивалът даде възможност за излагане и представяне на произведения на изкуството, за насърчаване на сътрудничеството, основано на експериментирането, и в известна степен за проектиране на академичния опит на групата организатори от чужбина. Както казва един от организаторите Константин Златарев в интервю: „Искаме да създадем пространство, в което чрез съвместни практики да възникват и да се изследват идеи“ (Първо издание на Emergence Art Fest във Варна, n.d.).

Елементът на сътрудничество във всяка сесия, презентация или изложба, в която публиката участваше в дискусия, допълваше избраната сложна тема за „възникването“ – „Цялото е повече от сумата на частите си“ (Първо издание на Emergence Art Fest във Варна, n.d.-b). Сложността на културата в разказването на света, в установяването на взаимоотношения, в създаването на общност сред дихотомната връзка на публиката и аудиторията бяха средствата, следвани в планираните програми. В тяхното реализиране се постигна една от целите на организаторите на базата на дискурси и сътрудничество, да се наложи необходимостта да се търси сътрудничество, а не самоизява; в рамките на последващите фестивални дни през април 2024 г. организаторите отново създадоха алтернативно място за култура, където културата бе подпомагаща в осъществяването на социални връзки.

3. Заключение

В днешно време се сблъскваме с това как младите хора, въпреки че са изложени на индивидуализма, който изглежда се засилва от дигитализацията в света, са по-склонни да търсят културни инициативи, основани на активизъм. Младите хора внасят активизъм в културните пространства и сцени, в превръщането на историческото наследство в пространство за алтернативни визуални форми на култура, в противопоставянето на икономическите интереси с цел по-добро представяне и приобщаване и в установяването на социални връзки за устойчивост на общото благо. Подобни практики се различават по формите си на признаване, но в еднаква степен се утвърждават от публичните власти. Въпреки това културата с хората, основана и на силни практики на младежки активизъм, следва да продължи да бъде подкрепяна с различни публични инструменти и механизми в полза на оперативния статус на инициативите

Литература

1. Барбов, И. И. Б. (n.d.). Стар склад за барут и снаряди „избухва“ като сцена на мечтите за младите варненци. Retrieved October 28, 2024, from Животът website: https://bnr.bg/varna/post/101444389/star-sklad-za-barut-i-snaradi-izbuhva-kato-scena-na-mechtite-za-mladite-varnenci?fbclid=IwY2xjawGMQ1VleHRuA2FlbQIxMQABHS9vW6yyPPory3ssdXvKLay6SNCTbcoA9rQMBqRoLCrzL2wu_G4IUcksKQ_aem_5WJfbVkmBqLB-DGnLequ_A
2. Wisniewska, A. (2015) Build the city: Perspectives on commons and culture, pp. 15 – 18.
3. ЗАКОН за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия. (n.d.). Retrieved October 28, 2024, from <https://www.mi.government.bg/file/2011/09/file-261-2-429.pdf>
4. Подкрепете Сдружение Алтернативно пространство и проекта ХАЛЕ3! /// Support the Alternative Space Association and the HALE 3 project! (n.d.). Retrieved October 28, 2024, from Peticiq.com website: https://www.peticiq.com/3__support_the_alternative_space_association_and_the_hale_3_project
5. Първо издание на Emergence Art Fest във Варна. (n.d.-a). Retrieved October 28, 2024, from Култура website: <https://bnr.bg/varna/post/101787278/>

- parvo-izdanie-na-emergence-art-fest-vav-varna
6. ХАЛЕ 3. (n.d.-a). Retrieved October 28, 2024, from ХАЛЕ 3 website: <https://halespace.org/>

За контакти:

Докт. Наталия Николова

Национален и Каподистрийски университет на Атина, Гърция

E-mail: natalnikolova@gmail.com

АНАЛИТИЧНО УТОЧНЯВАНЕ НА МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО, ФОРМАТА И ГОЛЕМИНАТА НА ИЗТОЧНИЯ БАСТИОН И ТРАСЕТО НА ЮГОИЗТОЧНАТА СТЕНА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ЦИТАДЕЛА НА ВАРНА, НАПРАВЕНО ПО ВРЕМЕ НА ПРОУЧВАНЕ НА СГРАДАТА НА МУЗЕЯ ЗА НОВА ИСТОРИЯ НА ВАРНА

Надя Стаматова

Abstract: *This publication reveals the location, shape, and size of the eastern bastion and the outline of the southeastern wall of the medieval citadel of Varna. It emerges as a significant finding from an architectural study of the building of the current Museum of Contemporary History of Varna at 3 Osmi Noemvri St. Originally built as a residence around 1832, the building has served various functions, including a consulate for the Kingdom of Belgium, a hotel, dormitories for a naval school, a state prison, a workshop, and a storage facility for theatrical scenery before becoming a museum in 1969. Notably, during its excavation in 1965, a trapezoidal section in the southeastern corner of the basement remained unexplored. The publication shares a hypothesis that this unexplored structure is part of the eastern bastion of the medieval citadel, that it was hexagonal, that 1/3 of it was inside the fortress wall, and that the building under study was built on the foundations of the destroyed citadel after the war of 1828–1829 between the Russian and Ottoman empires.*

Keywords: *citadel, fortress, fortification, bastion, cultural heritage, CH, medieval history, Varna*

I. Увод

Темата за средновековната цитадела на Варна при мен попадна случайно, като работех по проучване за сградата на Музея за нова история на Варна. Не беше планирано да търся нито крепостна стена, нито бастион. Просто те ме „намериха“.

В тази публикация приемам за меродавен термина „цитадела“ за средновековната крепост, наричана по време на османското владичество „Кале Ичи“ (на турски език означава буквално „вътрешна крепост“), за разлика от по-малкото укрепление, намиращо се в границите на тази вътрешна крепост, използвано от османците като склад за муниции. Това укрепление, наричано от тях „Барут хане“ (Фиг. 1), в някои източници също е наименувано цитадела.

Фиг. 1. Архивна снимка на Барут хане и съвременна снимка на Щаба на военноморските сили, изграден на същото място (съпоставка: Б. Петров, 2024)

Фиг. 2. *Трасе на цитаделата в археологическия кадастър*

II. Постановяне на въпроса за местоположението на цитаделата

На пръв поглед средновековната цитадела на Варна няма нищо общо с проучваната от мен сграда на Музея по нова история на Варна. Местоположението на югоизточната стена на цитаделата, показано в археологическия кадастър (Фиг. 2), не засяга сградата на музея. То е нанесено успоредно на скосената югоизточна стена на сградата на музея като отстоящо на 25 м северно от нея.

Същата е и конфигурацията, показана на табелата в археологическия обект Малки римски терми (Фиг. 3). На нея югоизточната крепостна стена е отбелязана под номер 8.

За пръв път си зададох въпроса за трасето на стените на цитаделата, когато се опитах да уточня датата на строеж на сградата на музея.

Фиг. 4. *Немска гравюра (1) „Щурм на Варненските бастиони от руската императорска армия, 7 октомври 1828 г.“*

Фиг. 3. *Информационна табела в археологически обект Малки римски терми*

Различни източници даваха различни дати: 1765, 1810, 1832, 1848 и 1851. Годината 1832 се свързва с войната от 1828-1829 (Фиг. 4, Фиг. 5) между Руската и Османската империи, завършила с договор от 1830, според който завладяната от руските сили Варна е била заменена за Бесарабия. Руската империя отстъпва Варна, а Османската – земите на Бесарабия (днешна Молдова и частта от Украйна между Молдова и Черно море). От съпоставянето на големината на тези две територии може да се направи заключение от каква голяма важност е била Варна и за двете империи.

При изтеглянето си руската армия разрушава и двете крепости – както външната крепост (Фиг. 4), така и вътрешната и на мястото на сградата на сегашния музей се оказва голямо количество каменен материал. Затова при-

Фиг. 5. *Средновековната и двете османски крепости (илюстрация: Б.Петров)*

Фиг. 6. Архивна снимка (2) на варненския затвор, 1922 г.

Фиг. 7. Архивен чертеж на варненския затвор, 1921 г. (източник: РИМ-Варна)

емам 1832 като най-вероятна от изброените по-горе години за построяването на сградата.

При завръщането си османците построяват нова, още по-голяма крепост. На (Фиг. 5) са показани трите крепости: цитаделата (в червено), външната крепост (в синьо) и новоизградената (в черно).

III. Поставяне на въпроса за масивната структура в югоизточния ъгъл на сутерена в сградата на музея

При прегледа на историческото развитие на сградата и еволюцията на нейната планова схема съгласно смяната на функциите ѝ, прави впечатление, че тя се е сдобила с цялостен сутерен едва при реконструкцията ѝ в Музей

на революционното движение по проект, разработен от арх. Камен Горанов през 1965 г. За съжаление, план на подземното ниво, както и на другите две нива, каквито би трябвало да е имало в комплекта чертежи, не се откриха сред предадените в Държавен архив през 2023 г. документи от неговия син арх. Огнян Каменов. Няма план на сутерен и от времето, когато сградата е била затвор в предоставеното от РИМ-Варна копие на планове от 1921 г. на двата етажа, източната и западната фасади и ситуация на двора (Фиг. 7). От фасадата към двора (и по-специално, от малкото прозорче до северната обслужваща врата) може да се предположи, че е имало избено помещение в северната част на сградата.

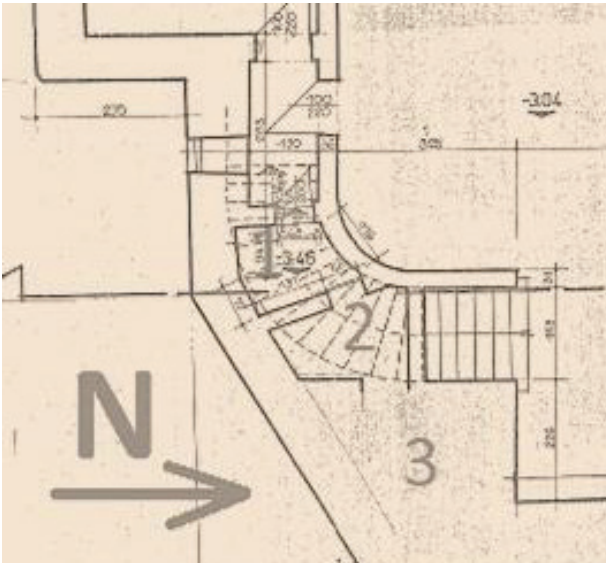
Сградата на сегашния музей е сменяла предназначението си многократно:

- 1832 г. – построена като жилищна (и вероятно допълнителни складово-търговски функции)
- 1853 г. – консулство на Кралство Белгия
- 1857 г. – хотел
- 1915 г. – спални на машинното училище
- 1917 г. – затвор
- 1929 г. – търговско-производствена
- 1945 г. – склад за театрални декори
- 1961 г. – музей

На (Фиг. 8) може да се види комбиниран план на първото ниво на сградата, когато тя е била затвор, изчертан въз основа на архивните материали от (Фиг. 6, Фиг. 7) върху първия наличен подробен кадастър на Варна в български архив – този от 1900 г.

Фиг. 8. План на първото ниво на затвора по данни от 1921 (Фиг. 7) и кадастър от 1900
Чертеж: Н. Стаматова, 2024

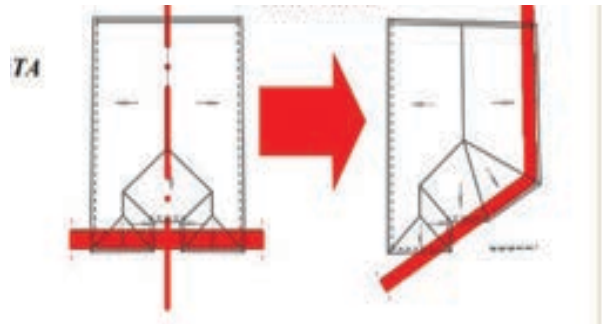

Фиг. 9. Фрагмент от заснемане от арх.И.Сердюк на сутерена на музея (източник: РИМ – Варна)

През 2011 г. е било направено актуално архитектурно заснемане на музейната сграда от арх. Иван Сердюк. На плана на подземното ниво, зад тоалетната (означена в настоящата публикация с №1), може да се види в подстълбищното пространство оформено помещение, достъпно откъм нея (Фиг. 9). Понастоящем (2024 г.) то е неизползваемо и входът към него е зазидан. В него дори няма, по данни на музейните служители, никакви инсталации. Това подстълбищно пространство (на Фиг. 9 означено в настоящата публикация с № 2) граничи с непроучена и недокументирана масивна структура (означена в настоящата публикация с № 3). Ако сме наблюдатели, ще забележим на заснемането от арх. Сердюк загатнат вход

Фиг. 11. Напречен разрез по данни от Фиг. 7 през триетажния ризалит (чертеж: Н. Стаматова, 2024)

Фиг. 10. Планова схема – хипотеза за наличието на симетрична планова схема (вляво), частично изпълнена на място (вдясно) (чертеж: Н. Стаматова, 2024)

към вътрешността на тази структура, в която може да се предположи, че е била разположена вътрешна стълба, предназначена за изкачване до наблюдателната площадка на бастиона. Много вероятно е докдето е било възможно (където се е минавало под нея), стълбата да е била масивна, подзидана, а по-нагоре – дървена (Фиг. 21 и Фиг. 22).

Фиг. 12. Снимка от дрон (И. Атанасов, 2024) с нанесени хоризонтали по данни от РИМ-Варна (чертеж: Н. Стаматова, 2024)

IV. Хипотеза за построяването на сградата върху основата на цитаделата

Има нещо трудно за обяснение, свързано с нивата на сградата спрямо двора ѝ. Най-вероятно е бил донесен план на средиземноморска къща с проход от главния вход към двора.

Подобна е схемата и на строената около 30 г. по-късно сграда на испанското консулство на сегашния бул. „Приморски“ 67, където понастоящем (2024) се помещава и Варненското историко-архитектурно дружество (ВИАД) „Наследство“, но тя е на равен терен. Функционално проходът би следвало да се ползва с възможност в него да може да влезе кон, който да бъде отведен оттам в двора (а също и за достъп за каруца или файтон). Обаче дворът на сградата на музея и в миналото е бил на непреодолимо ниско ниво. Към него откъм прохода е могло да се слезе само по стълби. Т.е. наличието на проход не е било функционално подходящо за тези теренни условия (Фиг. 11).

Друго, което прави впечатление, е, че може би донесеният от чужбина план, показан вляво на схемата на Фиг. 10, е бил с два симетрични ризалита на южната фасада и единият не е бил изпълнен, тъй като сградата е била изградена върху основите на цитаделата. Затова тя изглежда неестествено „отрязана“ на плановата схема вдясно на същата илюстрация. Освен това и планът на покрива ѝ (Фиг. 12) не е конструиран по правилата. Прави впечатление модификацията на покривните линии при триъгълния югоизточен скат. На съвременен технически език, когато един съществуващ проект се прилага на друго място, процедурата се нарича „нагаждане“. Оригиналният проект на сградата по голяма вероятност не е бил предназначен за това място.

V. Хипотеза за трасето на югоизточната и източната стени на цитаделата

Налични са архивни карти на Варна в различни чуждестранни архиви, създадени или от западноевропейски специалисти – Венцел фон Броняр (4), Андре-Жозеф Лафит-Клаве (5), консултиращи военните дела на Османската империя, или от руски военни инженери (3), (6). Важни карти, на които може да се види цитаделата, са приложени в публикации на Херман Шкорпил (7) и Александър Кузев (8).

Трасето на цитаделата се рачита в съ-

Фиг. 13. Фрагмент от карта на Варна 1828, Руски държавен военно-исторически архив (3) (колекция на Б. Петров, добавена графика на Н. Стаматова, 2024)

ществуващата улична мрежа на Гръцката махала. Някогашният ров около вече съборената цитадела е бил засипан и на негово място са се появили улиците със сегашните наименования „Осми ноември“, „Сан Стефано“ и „Преслав“. От източния ъгъл на крепостта по посока сегашния Дом на транспортните работници, под ъгъл 120 градуса спрямо стената на цитаделата по ул. „Осми ноември“, се е спускала стръмната улица „Бяла“, сега оставаща частично под площадката южно от музея и частично в археологическия резерват на Малките римски терми. Тя се вижда на военната въздушна снимка отпреди 1929 г. (Фиг. 14). На нея, на по-ниско ниво спрямо музея, има големи търговски сгради.

На място в северната част на археологическия обект се вижда основата на една от тези сгради, с прозорци към избено помещение с наклонен профил, което показва, че там

Фиг. 14. Военна снимка (10) отпреди 1929 (добавена графика: Н. Стаматова, 2024)

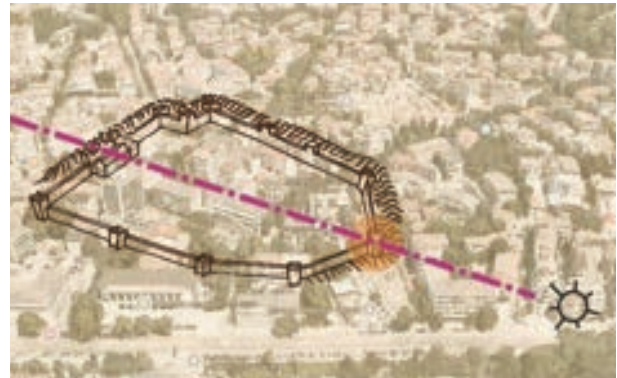
Фиг. 15. Автентичен зид на двора на затвора между засипаната и зазидана ул. „Житна“ и новата подпорна стена от 60-те години на XX в. (снимка: Н. Стаматова, 2024)

са се изсипвали в сутерена стоки откъм нивото на улицата, например зърно или въглища. Сравнително хоризонталната улицата зад тези сгради се е казвала „Житна“ и това навява на мисълта, че в тях се е складирало жито. Графична реконструкция на това място предстои в друга публикация (9).

Имаме голям шанс да определим нивото на диагоналната улица (ул. „Бяла“). Това е възможно, тъй като е запазен ъгълът ѝ (Фиг. 15) с хоризонталната улица „Житна“, от която е бил входът в двора на затвора (Фиг. 8). Този ъгъл е скосен, за да могат да завиват каруци. Основата на зида е от камъни с правилна форма. Нивото, от което почва скосяването, дава информация къде е било нивото на това място. Второ доказателство за това ниво е запазената антична подпорна стена по римската улица, от която централно се е влизало в Малките рим-

Фиг. 17. Трасе на цитаделата и ров (чертеж: Н. Стаматова, Д. Пенкова, 2024)

Фиг. 16. Трасе на цитаделата и ров, нанесени върху 3D изображение на Google Maps (рисуника: Н. Стаматова, 2024)

ски терми. Няма как нивото на ул. „Бяла“ да е било по-ниско, защото римската стена би я преградила.

VI. Хипотеза за източния бастион на цитаделата

Както вече беше казано, автентичният зид на стената на двора на някогашния затвор, продължава скрит зад новата подпорна стена, изпълнена през 60-те години на XX век (Фиг. 15). Тя явно е била направена, за да се осигури обходна площадка на нивото на сградата. Изпълнена е след приключване на разкопките на Малките римски терми, които са проведени през 50-те години. Но защо точно по този начин е направена новата подпорна стена?

Отговорът на този въпрос идва с продължаване на темата за източния бастион. Той обаче не е бил квадратен, както в повечето източници е даден. Има и два източника, при които той е с друга форма – петоъгълен според френска (11) и шестоъгълен според една от руските (12) карти. Новата подпорна стена вероятно е изпълнена като свързваща западния ъгъл на средновековния бастион с точката на пресичане на продължението на западната фасада на сградата с южния зид на двора на затвора (Фиг. 18). Този зид също е бил изграден върху основата на съборената стена на цитаделата.

По сведения на предишния директор на музея О. Бенев, при разкопаване на улицата за прекарване на канализация, теренът пред югоизточния ъгъл е съдържал много каменен материал. Нещо подобно може да се види и на една архивна снимка на разкопаната улица пред някогашния затвор (Фиг. 19) (13). Поради

Фиг. 18. Комбинирана скица на източния бастион със снимката от дрон от Фиг. 13 (рисунка: Н. Стаматова, 2024)

същата причина водопроводчици са срещнали необичайни затруднения при прокопаване на канал от санитарния възел в подземното ниво. Този канал вероятно е срещнал триъгълната площадка, видна на Фиг. 6, и тя е била с пълнеж от камъни и трамбована пръст или цялата е представлявала каменна зидария.

Относно стъпката на бастиона, то аналитично и графично тя се получава правилен шестоъгълник. Тъпият ъгъл при скосената югоизточна фасада е почти 120 градуса и, ако графично фигурата се раздели на 6 равностранни триъгълника, то два остават вътре в сегашната сграда и 4 вън от нея (Фиг. 20). Както беше казано в точка трета, вероятно вътрешните два модула са съдържали стълбата на бастиона.

Много интересен и вероятно неслучаен е фактът, че има, макар и частична симетрия в плана на крепостните стени на цитаделата (Фиг. 16, Фиг. 17). Осевата линия свързва източния бастион с „Барут хане”, в каквото е било превърнато от османците някогашното

Фиг. 19. Сегашната ул. „Осми ноември“ през 1922

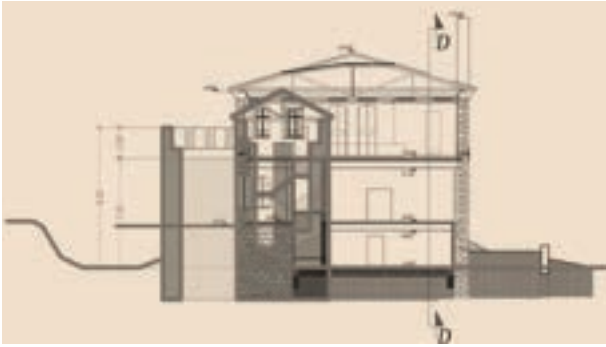
византийско укрепление. Тази осева линия съвпада с посоката на изгрева при зимното слънцестоене, което е с отклонение точно 27 градуса спрямо посоката на изгрева при равноденствие.

Тоест, източният бастион на варненската средновековна цитадела е бил най-важният, различен от всички останали нейни бастиони. Той не е бил като тях квадратен в план. От него започва оста на симетрия на тази крепост. От тази запомняща се шестоъгълна кула най-напред от всякъде другаде в цитаделата са се виждали първите лъчи на изгряващото откъм Варненския залив слънце. Именно тук, при източния бастион, вероятно е свършвал и охранителният ров по трасето на сегашната ул. „Осми ноември“, чието дъно е догонвало околния терен (Фиг. 17).

Въз основа на всички тези съвпадения може да се направи изводът, че източният бастион се намира точно под стаичката за

Фиг. 20. Комбиниран чертеж от Фиг. 8 с геометрията на бастиона (чертеж: Н. Стаматова, 2024)

Фиг. 21. Съпоставка на сградата на музея и предполагаемата височина на източния бастион (чертеж: Н. Стаматова, 2024)

продаване на билети в сегашния музей, а източният и югоизточният диагонално скосени зидове на сградата стъпват върху основите на цитаделата.

За височината на крепостните стени има писмени данни (14), че са били поне 7.6 м високи. Тя е дадена в мерни единици сажени, като 4 сажена ($4 \times 1.896 \text{ м} = 7.6 \text{ м}$) (Фиг. 21 и Фиг. 22) дават представа за бастиона във височинно отношение, съпоставен със сегашната сграда.

Има неяснота по отношение проходните пътеки зад бойниците на крепостните стени, тъй като основите са 1.20 м широки. Дори и зъберите да биха били с дебелина на стената 50 см, обходната пътека би останала само 70 см, което не е достатъчно за нуждите на отбраната.

Възможно е да е имало дървено конзолно открито уширение (пътека) от вътреш-

Фиг. 23. Пример за дървена надстройка над крепостна стена (15)

Фиг. 22. Предполагам обем на източния бастион, сравнен с обема на сградата на музея (рисуника: Н. Стаматова, 2024)

ната страна на крепостните зидове между бастионите. На Фиг. 23 е показан референтен пример на дървена надстройка над крепостен зид. В този случай пътеката е странично и вертикално покрита. Ако крепостните зидове на варненската цитадела са имали някаква дървена конзолна пътека, то тя би трябвало да е открита. В противен случай такъв характерен детайл, визуално променящ обема на крепостите стени, би бил забелязан и споменат в източниците от онова време.

Възможно е и масивният зид с бойниците да е бил изнесен конзолно навън до към тридесетина сантиметра и също толкова отвътре, което би осигурило ширина на проходната пътека до 1.20-1.30 м. На гравюрата на (Фиг. 24) е изобразена външната крепост на Варна, където има такова масивно уширение.

Фиг. 24. Немска гравюра (16) „Щурм на Варненските бастиони от руската императорска армия, 7 октомври 1828 г.“

Изказвам благодарност за настоящата публикация на колектива на РИМ-Варна, който ми помогна в проучването на историята на сградата на Музея за нова история на Варна и най-вече на Теодор Роков и Стефка Мухтарова за подкрепата им при работата на терен; на Олег Бенов и Красимира Томова, бивши директори на музея, за споделянето на техните спомени и знания; на Донка Николова от Държавен архив – Варна за съдействието ѝ при проучването ми на архива на арх. К. Горанов; на Борислав Петров от ВИАД „Наследство“ за споделянето на колекцията му от карти за Варна и съпричастността му към проблемите, изниквали един след друг при проучването ми на сградата на музея и избистрянето на концепцията ми, изложена в тази публикация.

Литература:

1. Ангелов, А. 2020, Варна преди фотографията: атаката на първи бастион на варненската крепост – две немски гравюри от 1828 г.; ; *Ersturmung der Bastionen von Varna durch die Kaiserl. Russische Armee, den 7ten October 1828*, Johann Andreas Endter Erben (1670-1854), Nuremberg 1828 https://morskivestnik.com/compass/news/2020/102020/102020_48.html
2. Савов, Н., Кондика на град Варна, изд.Стено, ISBN 978-619-241-183-1
3. Российский государственный военно-исторический архив, Москва, ф. 846 оп. 16 д. 4934
4. Wenzel von Brognard, *Journal meiner Reise von Konstantinopel, langst der westlichen Kuste des Schwarzen Meers uber die Donau bis Gallaz und von dannen weiters uber Bukarest, Hermannstadt nach Wien*, Österreichisches Staatsarchiv
5. André-Joseph Lafitte-Clavé, *Service historique de la Defense*
6. Российский государственный архив военно-морского флота, С. Петербург
7. Шкорпил, Н.К. 1909, Турските укрепления в Варна. – ИВАД II, 1909
8. Кузев, А. 1962 Средновековната крепост на град Варна. – ИВАД XIII, 1962
9. Стаматова, Н. 2024 Предложение за обогатяване на експозициите на два варненски музея с XR технологични решения, Годишна конференция на Съюз на учените-Варна 2024, секция Технически науки
10. Военна снимка отпреди 1929, Музей на авиацията, Крумово
11. André-Joseph Lafitte-Clavé, *Service historique de la Defense*, Paris, сигн. SHDGR GR 1 M 1616 38 002 0001 H
12. Российский государственный архив военно-морского флота, С. Петербург, ф. 1331 оп. 001 д.78
13. Снимка от интернет аукцион Engelbubu-fotos в Ebay
14. Ников П., Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII век. Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет. Т. 28, София, Печатница „Графика“, 1931 Wenzel von Brognard, *Journal meiner Reise von Konstantinopel, langst der westlichen Kuste des Schwarzen Meers uber die Donau bis Gallaz und von dannen weiters uber Bukarest, Hermannstadt nach Wien*, Österreichisches Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA StAbt Türkei V 24-2;
15. Hourds at Carcassonne, https://www.castlesandmanorhouses.com/architecture_03_walls.htm#curtainwalls
16. Ангелов, А. 2020, Варна преди фотографията: атаката на първи бастион на варненската крепост – две немски гравюри от 1828 г.; *Ersturmung der Bastionen von Varna durch die Kaiserl. Russische Armee, den 7ten October 1828*, https://morskivestnik.com/compass/news/2020/102020/102020_48.html

За контакти:

д-р арх. Надя Стаматова
orcid.org/0000-0002-5265-7958
 e-mail: nadya.stamatova@gmail.com
 mobile: +359 894 318113

ДА ПОМНИМ И ДА ПАЗИМ ПРОЕКТА НА АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ - ЗЕМЕДЕЛСКИЯТ АПОСТОЛ, ЗА НОВА КОНСТИТУЦИЯ, РАЗРАБОТВАН АПРИЛ-МАЙ 1923 ГОДИНА!

Христоматийно четиво за българските държавници, политици, юристи, историци, студенти и докторанти!

Капитан I ранг о.р. професор д.п.н. инж. Илия Петров Пеев

Abstract: *The report is dedicated to the project for a new constitution from 1923, developed by Alexander Stamboliyski, the Agricultural Apostle! An appeal has been made to find the original document, which has remained unknown for more than a century.*

Keywords: *Alexander Stamboliyski, project for a new constitution from 1923*

*Александър Стоименов
Стамболийски - Земеделият Апостол
(1 март 1879 - 14 юни 1923)*

*Людмил Стоянов. Александър Стамболийски-
Земеделият Апостол.
Романизиран живот. С., 1931.*

Александър Стамболийски е български политик и държавник, парламентарен трибун, харизматичен и обичан от народа истински лидер, с огромна международна популярност и авторитет, водач на Българския земеделски народен съюз (БЗНС). Той е министър-председател на България в правителството на БЗНС (1919-1923).

Българският народ възприема своя любим премиер като Земеделият апостол и това е отразено в книгата на Людмил Стоянов „Александър Стамболийски. Земеделият Апостол. Романизиран живот“. Книгоиздателство „Земя и култура“. С., 1931 г., стр. 370.

Людмил Стоянов е псевдоним на Георги Стоянов Златарев (6.02.1886-11.04.1973), член на БАН от 1946 г.

Александър Стамболийски остро се про-

отивоопоставя на участието на България в Първата световна война и промените в Търновската конституция (1911 г.). През април-май 1923 г. разработва проект за изменение на Конституцията.

За огромно съжаление, 101-годишният проект на Александър Стамболийски от 1923 г. за изменение на Конституцията не е съхранен в България, което разбрахме на 13 април 2024 г. от госпожа Янка Давчева, директор на музей „Александър Стамболийски“ в с. Славовица, община Септември, област Пазарджик. Тя любезно ни информира, че в музея грижливо се съхранява единствената оцеляла страница от историческия проект на Александър Стамболийски, над който е работел през април-май 1923 г., заведен в архивния фонд на музея –

Арх.№ АС 407/06.06.2009 г. Дарение е от инж. Емил Стоянов Йончев от гр. Септември.

Преписът на този текст е предаден на музея от Георги Ангелов Стойнов – основател на БЗНС – гр. Пазарджик. Земеделският водач Александър Стамболийски завещава проекта за изменение на Конституцията в деня преди преврата на 9 юни 1923 г. на Георги Ангелов Стойнов, съратник и голям приятел на Земеделския апостол!

Георги Стойнов е човекът, на когото земеделският водач завещава проекта за изменение на конституцията в деня преди преврата на 9 юни 1923 г.

През септември 2013 г. обединените земеделци отбелязаха 130 години от рождението на видния земеделски деятел Георги Ангелов Стойнов.

Неговият внук Георги Стойнов гостува в Славовица през юни 2023 г., когато отвори врати новата музейна експозиция на втория етаж във вилата на Александър Стамболийски, посветена на 100 години от смъртта на земеделския трибун. Внукът Георги Стойнов припомни спомени на дядо си Георги Стойнов, близък съратник на Александър Стамболийски. Той е един от малкото, видели и разговаряли с него два дни преди преврата на 9 юни 1923 г. От разменените между тях писма става ясно, че министър-председателят Александър Стамболийски обмисля от монархия България да стане република.

Инженер Емил Стоянов Йончев, потомък на съратник на големия земеделски водач, изпълнителен директор на Вагонно-строителен завод „Коловаг“ АД – гр. Септември, почетен гражданин на гр. Септември, гр. Батак и гр. Пазарджик, споделя: „От историята на земеделците в Пазарджик е известно, че в магазина на Георги Стойнов Стамболийски е пишел статиите си за вестник „Земеделско знаме“. Това привлича все повече хора от селата и града и дюкянчето се превръща в клуб на земеделците от цялата околия“ (4).

100 години след убийството на Александър Стамболийски – живот, дело, идеи

С тази единствена страница от проекта на Александър Стамболийски бях запознат от мой колега още преди три месеца, но все таихме надеждата, че ще намерим пълно ко-

Оцелялата част от историческия проект за нова Конституция на Александър Стамболийски може да бъде прочетена в музея „Александър Стамболийски“ в с. Славовица (1-3). Дарението е подготвено като табло, достъпно за посетители на музея от директорката госпожа Янка Давчева.

пие на целия текстов документ, без да знаем пълната неблагоприятна истина по случая. Неслучайно в ежедневието често се срещаме с афоризма „Оптимизмът е недостиг на информация“ – Фаина Георгиевна Раневская (27 август 1896 г.-27 август 1896 г.), руска актриса от театъра и киното, световно известна със своите афоризми и остър език.

Изказваме нашата сърдечна благодарност на госпожа Янка Давчева, която фактически ни даде реалната възможност за тази публикация и представянето ѝ пред многобройните читатели у нас и в чужбина. Всички приложени снимки в статията сме намерили в интернет-публикации, те не са авторски архивен фонд.

Същевременно с чувство на национална гордост трябва да подчертаем, че в чужбина има защитени докторски дисертации, т.нар. големи докторати, за присъждане на научната степен „Доктор на науките“ върху възгледите на Александър Стамболийски в политиката, властта и правото. Ето защо предлагаме в учебните програми за юристите да се изучават възгледите на Александър Стамболийски в политиката, властта и правото, а неговият проект от 1923 г. за изменение на Конституцията да продължи да се издирва в държавни, частни и лични архиви, да се включи в учебниците по право и ако „птичето на късмета кацне на ра-

мото“, да се издаде като самостоятелен труд от Министерството на образованието и науката с участието на Народното събрание.

За възгледите на Александър Стамболийски относно основния закон в страната – Конституцията, ние съдим не само по оцелелия един единствен лист от неговия проект за изменение на Конституцията от 1923 г., а от цялото му литературно-публицистично наследство, което е огромно! Кой са **основните достойнства** на проекта на Александър Стамболийски за нова Конституция от 1923 г., които правят този исторически документ актуален и приложим в нашето съвремие, а и през следващите десетилетия на България?

На **първо място** е републиканската идея, която е заложена още от нашите възрожденци и ясно провъзгласена от Васил Левски като „чиста и свята република“: новата Конституция обявява България за Република и гарантира народния и демократичен характер на тази република. Българският народ иска не република въобще, а действителна народна република, която дава и гаранциите за неговите жизнени интереси и ценности.

Още през 1911 г. Александър Стамболийски изтъква, че истинското народовластие и монархизма са несъвместими! През 1911 г. при откриването на II Велико народно събрание, Александър Стамболийски произнася смела републиканска реч:

„Ние твърдыхме и твърдим, че републиканската идея е неатакуема! Когато ние, сдружените земеделци, искаме, съветникът, депутатът, министърът, учителят, съдията и т.н. да бъдат избирани, не можем да не желаем и държавният глава да бъде избран“.

На **второ място**, това е народната власт в държавата. Властта произтича от народа и принадлежи на народа, народът е истинският е единствен суверен в Република България.

Преди 101 години, през 1923 г., в проекта за нова Конституция, Александър Стамболийски проповядва ясно и недвусмислено: България е с демократично управление и Народно събрание, което изпълнява само нарежданията и волята на народа! Мисля, че това е достатъчно основание да се гордеем като българи!

На **трето място** – отношение към труда, свободният труд на свободните хора, който се гарантира от държавата!

На четвърто място: Александър Стамболийски се обявява за създаване на т. нар. „Земеделско взаимоспомагателно кооперативно сдружение“.

На пето място: Александър Стамболийски посочва изключително актуални за днешното време методи за борба срещу корупцията, стига съвременното държавно и политическо ръководство да имат желанието и волята да ги внедрят. Няма нужда се плаща на чужди съветници и консултанти скъпо и прескъпо, имаме си роден учител по борба с корупцията, който ни е дал уроците си преди 101 години в проекта за новата Конституция!

Как да не се възхитим от неговата ясност и категоричност в борбата с корупцията: „Със закон се определят прекомерните богатства, които държавата изземва. Безразлично у кого са, де са вложени и в какво са вложени“. Александър Стамболийски сякаш е пророкувал тези методи за борба с корупцията. Държавата Кувейт, а покрай нея и десетки други държави, която е въвела преди повече от половин век тези методи за борба с корупцията, е една от най-богатите страни в света с най-богат народ! Дай Боже и у нас някой ден това да стане и да се реализират методите на Александър Стамболийски за борба с корупцията!

Към проекта на земеделския водач за изменение на Конституцията проявяват голям интерес чуждестранни учени. В своя голям докторат от 2004 г. „Политиката, властта и правото във възгледите на Александър Стамболийски“, професор доктор на юридическите науки Николай Анатолиевич Катаев, откроява следните етапи в еволюцията на възгледите на Александър Стамболийски за реформите в парламентаризма и Конституцията:

1) Периода, когато БЗНС е в опозиция срещу едноличния режим на цар Фердинанд. По това време Александър Стамболийски води последователна борба за защита на Търновската конституция в нейния първоначален вид. По мнението на ръководителя на БЗНС под предлога за промени могат да се нанесат вреди на парламентаризма, демокрацията, правата и свободите на гражданите.

2) Периода на управление на БЗНС до началото на 1923 г. Предприемат се различни положителни реформи, които са и реформи в Конституцията. Например Търновската кон-

ституция дава неограничени права на частната собственост, а БЗНС чрез аграрната реформа я ограничава. Също така чрез различни закони БЗНС засилва ролята на демокрацията.

3) Третият етап в еволюцията на възгледите на Александър Стамболийски към конституционните промени е свързан с последните месеци на земеделското управление.

Лидерът на БЗНС още в началото на 1923 г. окончателно се убеждава, че действащата Конституция се явява спирачка за прогресивното социално-икономическо развитие на България и пречатства провеждането на положителните реформи от земеделското правителство. В лидера на БЗНС и неговите съмишленици съзрява решението в кратки срокове да се проведат изменения на Конституцията с цел бъдещето изменение на държавната система – от монархическа към републиканска. За 2-3 месеца ускорено се изготвя проекта от Александър Стамболийски за изменение на Конституцията, но към датата на държавния преврат 9 юни 1923 г. проектът не е завършен окончателно. Истинският текст на конституционният документ не е съхранен.

Централно място в проекта за изменение на Конституцията е отделено на организацията на държавната власт на основата на **принципа на народния суверенитет!** Върховенството на парламента се проявява в неговото господство над държавните органи, но не и към народа-суверен!

Александър Стамболийски счита, че парламентът трябва да осъществява законодателната власт и да контролира изпълнителната власт, създавайки по този начин условия за развитие на парламентаризма.

По мнение на Александър Стамболийски частната собственост върху средствата за производство трябва да бъде ограничена, размерът се установява чрез съответното законодателство.

Александър Стамболийски, в своето литературно наследство и политическа практика, отстоява следната позиция: Частната собственост върху средствата за производство ще способства за прогресивното развитие на обществото, когато е във функционална връзка с всички останали права и свободи на гражданите.

Конституционалната реформа на Алек-

сандър Стамболийски провъзгласява републиката и засяга основни постулати на Търновската конституция – неограничена свобода на частната собственост върху средствата за производство, институцията на монархията, разделението на властите, изменя се съдържанието на конституционните принципи и се издига ролята на правата и свободите на гражданите, техният суверенитет!

Предлагаме на читателите откъс от проекта за нова Конституция от Александър Стамболийски, разработван през април-май 1923 г. Оригиналът се съхранява в музея в Славовица.

В посочената оригинална извадка на проекта за изменение на Конституцията се чете:

„България е трудова република, на която властта произхожда от народа и принадлежи на народа.

Трудова Република България е с демократично управление и Народно събрание, което изпълнява само нарежданията и волята на народа по законоустановения ред.

Най-висшата власт на трудова република България е Народното събрание.

Народното събрание избира министрите, които образуват правителството, което изпълнява решенията му.

Народното събрание се избира на 4 години с тайно и свободно гласуване.

Александър Стамболийски. Проект за изменение на Конституцията – препис, разработван април-май 1923 година - Арх. No AC 407/06.06.2009 г. Дарение от инж. Емил Стоянов Йончев от гр. Септември.

Избиратели в трудова република България са всички мъже и жени над 18 години.

Избираеми на трудова република България се избират всички мъже и жени над 30-годишна възраст и които членуват в някоя трудово-професионална организация според професията си.

Трудово-професионални организации са: Българския земеделски професионален съюз, Работническия професионален съюз с всичките му поделения и Общия умствен професионален съюз.

Трудово-професионалните организации се образуват доброволно по определени устава, утвърдени от Народното събрание.

Всички държавни органи в държавата действат по определени закони.

Държавата гарантира на всички трудоспособни мъже и жени работа чрез трудово-кооперативните организации.

Така също държавата се грижи за всяко семейство да се сдобие с дом, в който да живее.

В трудова република България не се признават наследствените титли, привилегии по имотно състояние или образование. Със закон се определят прекомерните богатства, които държавата изземва. Безразлично у кого са, да са вложени и в какво са вложени.

На българските граждани е гарантирана свободата на съвестта, печата, на вероизповеданията. Църквата е самостоятелна и свободна в своите религиозни обреди.

Външната търговия се извършва от държавата чрез кооперативен консорциум.

Всички граждани са свободни да говорят,

Историческият кървав подпис на Александър Стамболийски

пишат, да издават вестници, обаче отговарят углавно за злоупотреблението с тях.

Никой не може да използва служебното си положение или по друг начин, да проповядва за промяна на държавния строй, да нарушава Конституцията без разрешение на Народното събрание, и то по определен предварително ред и закон.

Такива подлежат на най-тежкото наказание – смърт.

Открива се всенародна милиция с определен брой младежи, които след изслужване на военната служба се уволняват, като оръжието, с което се обучават, им се поверява, което пазят и поддържат в изправност под надзора на подготвени специалисти.

С такова оръжие са длъжни да се явят при повикване от държавата.

Открива се гранична милиция, значението на която е да пази границата от външни врагове.

Военният министър се назначава от Народното събрание, като му се дадат и нужното число помощници.

Всеки народен представител е отговорен пред избирателите си за обещанията си.

Избирателите имат власт, да ги отзовават по всяко време на нарушение на обещанията пред избирателите.“

В знак на признателност към делото на великия син на България, лидер на БЗНС и министър-председател от 06.10.1919 г. до 09.06.1923 г. Александър Стамболийски, през 1958 година се създава музей „Александър Стамболийски“ с три обекта (5,6):

1) Вила-музей, намираща се в местността Юрта, на 4 км източно от село Славовица. Тя е един от 100-те национални туристически обекти. Към нея принадлежи стопанска сграда, където се съхранява историческият кървав подпис на Александър Стамболийски.

2) Родна къща на Александър Стамболийски с двор, разположена в село Славовица.

2) Родна къща на Александър Стамболийски с двор, разположена в село Славовица.

3) Паметник-костница на Александър Стамболийски в местността „Янини грамади“, построен на 3 км от селото.

И трите обекта са обявени за исторически паметници на културата от национално значение през 1968 г. и продължават да имат такъв статут и днес:

Бюст-паметник на Александър Стамболийски - Земеделският Апостол, в центъра на село Славовица, пред читалището

Заключение и предложение:

Александър Стоименов Стамболийски остави ярка следа като държавник и реформатор. Правителството на Александър Стамболийски изработва и приема закони, които са в интерес на българските граждани. По време на управлението на БЗНС, Александър Стамболийски провежда над 100 реформи, които променят начина на управление на страната и дават възможност на България да излезе от поредната национална катастрофа след Първата световна война.

Земеделският апостол беше горещ поддръжник на републиканското управление, по-неже считаше, че само републиката може да осигури всички права и свободи на народа. Неговите републикански възгледи за Конституцията на България са източник на национална гордост и трябва да бъдат пазени, поддържани и развивани в интерес на просперитета на нашата родина и добруването на българския народ като суверен в своята държава.

Отправляме публичен призив за продължаване на издирването на пълния текст на оригиналния документ от проекта за изменение на Конституцията, разработван април-май 1923 г. от Александър Стоименов Стамболийски – Земеделският апостол!

Паметник-костница на Александър Стамболийски в местността „Янини грамади“, построен на 3 км от село Славовица

Литература:

1. pzdnes.com
2. peshteraprim.com
3. zemedelci.org
4. <https://www.youtube.com/watch?v=ou8ueMMHAK8>
5. https://septemvri.bg/muzei_Stamboliyski.htm
6. <https://obs.septemvri.org>

За контакти:

Капитан Гранг о.р. проф. д.пс.н.

инж. Илия Петров Пеев

E-mail: ipreev@abv.bg

Mob.: + 359 898 359 647 (Viber & WhatsApp)

Home: + 359 52 757 472

ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА, АНТРОПОМОРФНИТЕ ЗЛАТНИ АМУЛЕТИ И ОКОТО НА РА

Светлозар Попов

Abstract: *In the Varna I Necropolis, among the frequently encountered artifacts are the so-called gold anthropomorphic amulets. However, they are rarely talked about, probably because of their unequivocal definiteness, without raising questions and requiring discussion. Round in shape and always golden, there is usually an opening in the middle, taken as a symbol of the female womb, and a small trapezoidal appendage with two small openings protrudes from their periphery. In this form, the amulet hangs around the woman's neck on a chain attached to the appendage. It is considered a typical female attribute and is found only in female graves, even if they are symbolic. So far, there are no other interpretations.*

Examining the amulets in ancient Egypt, we find that the Eye of the Sun God Ra motif has a special place. The deeper analysis of this type of amulet reveals unsuspected connections with the gold anthropomorphic amulets from the Varna Chalcolithic culture. Thus, we conclude that the gold amulets from Varna are not anthropomorphic, but depict the Eye of the Sun God Ra motif.

Keywords: *amulet, gold, chalcolithic, Varna, Egypt, eye, Argos, Isis, Osiris, Ra*

Бог трябва да е бил изключително милостив и щедър към хората, обитавали халколитния Варненски залив, за да им позволи да създадат тук своите златни некрополи Варна I, Варна II и Варна III. А първият е безспорното лице на първата цивилизация Варна. Самият некропол притежава 3078 златни артефакта с общо тегло 5.763 кг и това е първата и най-голяма колективна златна находка, известна в света. Но освен първото злато, тук е погребан и първият „цар“ с всички „царски“ инсигнии, влезли в употреба за да легитимират властта на монарха.

Най-често срещани артефакти в некропола Варна I са златните мъниста – 2435 на брой, следват златните халки – 171, а третото място заемат т.нар. златни антропоморфни амулети – 40 на брой.

„Антропоморфните“ амулети са винаги от злато и винаги с кръгла форма. Диаметрите им варират между 18 и 39 mm, но има и изключения с по-малки диаметри – 15, 14 и 11 mm. Могат да се разделят на конвексни и плоски. Обикновено имат в средата си по един кръгъл отвор, който е с различна големина. В редки случаи има амулети без отвори. Като по правило, всеки амулет притежава по един трапецовиден израстък и са изключения амулети без

такъв. Израстъкът също има по две малки отворчета в основата си и по-рядко – едно.

Златните антропоморфни амулети се срещат изключително при погребения на жени. Те били окачвани на декоративни верижки на врата на починалата и така, поставяни в гроба. Тази особеност (да се срещат само при жени), а и формите им – силно издути и закръглени, позволява да се приемат за стилизирани женски фигури с утробата, символизирана от централния отвор на амулета и главата с очите в лицето на трапецовидния израстък. Това е причината амулетите по външния си вид да бъдат определяни за антропоморфни, т.е. човекоподобни. И веднага следва да кажем, че тази интерпретация е твърде свободна и не почива на сериозни аргументи. Тя не е доказана, но други тълкувания не са изказвани и в научните кръгове е приета за меродавна (Иванов, И., 17-48; Попов, С., 2017, с.11-13).

Суеверните представи свързват амулета с магическите сили, пазещи носещия ги от нещастия, бедствия, зли сили и болести. Амулетите възникват още в най-стари времена, през късния палеолит, наред с най-ранните верски представи в магията, тотемизма, фетишизма и анемизма – дълго преди появата на култа към добрите женски духове при приуралските на-

Фиг. 1-4. Антропоморфни амулети от халколита – култура Варна.

1) Седем амулета от гроб № 36 на некропола Варна I; 2) Амулет от некропола Дуранкулак; 3) Трите амулета от с. Хотница; 4) Амулет с верижката от гроб № 97 на некропола Варна I

роди, изкристализирал в култа към великата Богиня-майка. Самата дума амулет е латинска и води от *amuletum* – предмет с магическа сила, предпазващ човека.

Антропоморфните амулети от цивилизация Варна са винаги златни и това е сериозен ориентир. Прието е, че по цвят и блясък златото наподобява слънцето и се асоциира с него. А това, че не се променя под външни въздействия го прави символ на безсмъртието, на вечния живот и метал на небесните богове. Затова в много езици от различни езикови групи и семейства думите „слънце“, „злато“ и „жълто“ – за цвят, звучат близко. Поради това няма как да изключим амулетите да са служили за символи на слънцето и на боговете. Но е възможно и друго тълкуване – кръглият им вид и тъмният до черен отвор в средата на кръга да

са изобразявали окото на човека, като особено важен сетивен орган, свързан с възприемането и опознаването на света.

Това знаем за антропоморфните амулети от Варненския къснохалколитен некропол. По мое мнение те са типични за културата и за некропола. Естествено тези амулети се срещат и извън територията на култура Варна, в това число и твърде надалече – у нас и в чужбина. Без да отричам фактите, според мен те са се озовали по други места, разнесени от хората, напуснали района на Варна, когато надигнало-

то се ниво на морето е потопило крайбрежните селища и това е поставило края на култура Варна, около 4300 г. пр. Хр. Тогава, разнасяно от емигрантите, златото поема по света и се появява в центрове като Хотница, Русе, Дикили-таш (Гърция) и на други места, а металургията на златото в Централните Балкани се появява едва около 4000 г. пр. Хр.

Вярата в предпазната сила на амулета е нещо много старо и няма как тя да е подминала времето на културата Варна. Големият брой антропоморфни златни амулети само засвидетелства популярността ѝ при местното население и обстоятелството, че тя не е била нещо маловажно за него. Независимо от това липсва яснота, какво представляват този тип амулети – дали те изобразяват стилизирания образ на женското тяло, слънцето или окото на човека. Излишно е да казвам, че досега подобен въпрос не е бил повдиган, нито обсъждан. Обединени около приетото становище, учените не проявяват интерес. Знаем хилядолетията ревниво пазят своите тайни и прецизността изисква изясняването на повдигнатия въпрос. Лошото е, че при липсата на писмени източници от и за епохата, аз не виждам опорна точка, нито надежден ориентир, за неговото решаване.

Това прави преките пътища невъзможни и изисква обходен подход, какъвто може да ни предостави единствено митологията.

Естествено е да се ориентираме към някоя от ранните митологии и то не само ранна, но и добре развита, и богата. За целта подходяща намирам египетската митология, особено предвид установените ѝ многобройни културни паралели с халколитната балканска култура и най-вече, с тази на морската култура Варна. Затова, нека да се запознаем с известното за амулетите в древен Египет.

Следва да кажем, че идеята за предпазващия от беди и нещастия амулет в Египет, се свързва с мотива „Окото“. Обикновено този мотив бива отнасян към бог Хор – синът на Изиди и Озирис. Оригинален е мотивът „изваденото Око“, според който, докато се борили, Сет извадил окото на Хор и го взел. По-късно обаче Хор успял да си го върне и го дарил на баща си. Така Озирис си възвърнал зрението. Това око в митологията носи името Окото-Уаджет или Здравото око.

Окото-Уаджет играе много важна роля в

митовете, религията и магиите. Неговото изображение е станало могъщ амулет, който предпазвал от всякакви нещастия. То било символ на синовната саможертва и в митологията често се срещало като божествено същество със собствена воля, действащо самостоятелно и представено за богиня Сехмет-Тэфнут.

Често било символизирано от змия – обстоятелство, особено интересно, на което ще се спрем допълнително. Под влияние на соларната доктрина Хор се борил със Сет, но предмет на тяхната борба било окото на бог Ра. Според едни митове окото било на Хор, а според други – на Ра. Във всички случаи обаче Окото било върнато излекувано от Тот. По този повод египтяните чествали дори празник на излекуваното око и това те правели на 22 юли, в деня на лятното слънцестоене, което допълнително разкрива връзката на слънцето с окото. (Липинска, Я. и М. Марчиняк с.107-109,163).

Магическите практики и амулетите в Египет се срещат от времето на късния неолит, още при културата Бадари. Те обаче нямат отношение към мотива „Окото“, а представляват животински фигурки или нокти и зъби на диви животни. По-късно, през династичния период, се появяват амулети във вида на фигурки на богове или свещени символи или свитъци от платно с формули. От това време е и мотивът „Окото“.

Тук е редно да припомним, че Хор е син на Изиди и Озирис и това, че Изиди е Йо – дошлата със съпруга си от Аргос/ Варна. Като царска двойка те оставили за спомен в родната земя гроб № 36. (Попов, С., 2019, с.11-22). В този смисъл, независимо къде е бил раждан Хор, дали в района на Аргос/Варна или в Египет, неговите корени са варненски и той е носител на културата Варна. Вече споменахме, но нека припомним, че мотивът „Окото“ търпи развитие и освен отнесен към бог Хор, бива свързан и с Ра, което го прави още по-перспективен.

Както е известно Хелиопол или по египетски гр. Иуну/Он е бил един от водещите религиозни центрове в Египет. Основният култ за местното жреческо съсловие тук бил култът към Слънцето, затова и гърците са го нарекли Хелиопол – Град на Слънцето. Съгласно оригиналната концепция, създател на света бил богът- Слънце. В Египет той се явявал в три образа. Най-старият – Атум, бил с човешки

вид. Вторият – Хепри, имал вида на скарабей и бил от времето, когато боговете били изобразявани в зооморфни форми. Най-млад бил бог Ра и той бил включен в египетския пантеон по времето на Старото царство. Но още в най-старите писмени текстове, тези три божества са били слети в един образ. За прегледност египтяните приемали, че бог Хепри олицетворява изгряващото слънце, Ра – греещото дневно слънце, а Атум – залязващото слънце. Според текстове на пирамидите Ра-Атум-Хепри нямал своя партньорка и се самосъздал. След това Слънцеговт самозаченал Шу (Въздух) и Тефнут (Влага/Вода). Те вече били първата двойка полови диференцирани богове и родили Геб – Земята, и Нут – Небето, а последните родили синовете Озирис и Сет и дъщерите Изиди и Нефтида. Така възникнала Великата деветорка богове – Хелиополската енеида (Липинска, Я. и М. Марчиняк, с.18-27).

Това въведение в хелиополската концепция позволява да оценим мястото, което египетските жреци са отреждали на окоето. Следва да знаем, че Окоето на слънцегова Ра или Слънчевото око било олицетворявано от богиня Хатор. Тази богиня, изпълнявала ролята на Око на Ра и можела да победи всичките му врагове. Дори египтяните имали записан „Мит за Слънчевото око“, отнесен към нея. Хатор представлявали за жена на Хор Бехдетски и майка на Хор Семануи. С издигане на култа към Ра започнали да я почитат и като негова дъщеря и да я отъждествяват с дъщерите му Семхет и Тефнут. Дори я приемали за Окоето на слънцегова Ра.

В това си качество Хатор била централен персонаж в митове като този за водещата завръщането на Слънчевото око (Тефнут-Хатор) през пролетта от Нубия; за изтребването на хората по заповед на Ра от неговото Око (Семхет-Хатор) поради техните прегрешения. Тя, подобно на Хор, пазела властта на фараона и дарявала плодородие. За нас образът ѝ е интересен поради видимата му близост до този на Йо/Изиди. Епитетът на богиня Хатор бил „Златната“ (Хатор, МНМ).

Богиня Хатор се оказва в тесни връзки с Изиди и сина ѝ Хор, с мотива „Окоето на Ра“, в който тя е самото Око, както и с металургията. За последното подсказва фетишът малахит и прозвището „Златната“. Косвен аргумент за връзката ѝ с металургията намираме и цен-

травеете на нейния култ – град Бибъл, Синай, Нубия и страната Пунт, а това, както знаем, са все места, свързани с добива на мед и металургията в древен Египет. Внимание заслужава и центърът на култа ѝ, защото град Дендера е бил на река Уади Хамамат – притокът на Нил с най-многобройните петроглифи на „рогати“ кораби от преддинастичния период. А наблизодо вливането ѝ в Нил се намират селищата Негада, свързани с най-ранната същинска металургия на мед в Египет. Внимание заслужава и епитетът ѝ „Златната“, защото говори, че освен с металургията на медта, тя има отношение и с тази на златото. А тази комбинация – металургия на медта и на златото е типична за металургията в халколитния металургичен център Варна. В Египет металургията се свързва за пръв път с дошлия от Варна Озирис. Хатор, подобно на Изиди имала на главата си рога, между които се подавало слънцето. Жреците в Хелиопол/Иуну избрали за Създател на света бог Ра.

Важно да знаем е, че през целия ден Ра плавал по небосвода на лодката си. Така изминавал дневния си път от изток на запад. Нощем плавал във водите на мрака в обратната посока, а на утрото се появявал отново от изток. Или най-типичното за Ра било, че той постоянно бил в своята лодка, неразделно свързано с нея.

Интересна е късната поява на култа към Ра. В египетската митология той се появява едва в края на I династия, като популярността му бързо нараснала и при V династия е представян вече за цар на боговете, а култът му станал държавна религия. За това свидетелства и двойната корона на главата му – символ на властта му над обединен – Горен и Долен Египет. Това допълнително датира появата на Ра към времето на първите династии със събитията по обединението на двете нилски царства и предхождащата поява на чуждите морски нашественици, дошли на кораби. За тях приехме, че са свързани с напусналите по море „варненци“ или с техни потомци, следа, от които откриваме в мита за Йо. Свидетелства за това са времето на появата на петроглифите с „рогати“ кораби по скалите на Арабската пустиня и Градът на Слънцето – Иуну. Неговите стълбове – Дждед и Иуну, са свързвани с Озирис и Изиди, а името си носи от това на бегълката Йо. Този град е свързан с култа към слънцегова Ра, като обединява образа му с тези на Изиди и Озирис.

Фиг. 5-7. Слънцобогът Ра и Окото на Ра – змията Уто

5) Богиня Изиди с рогата на крава и слънцето между тях увито от кобрата Уто (Тива XIX династия, 1250 г. пр. Хр.); 6) Богиня Хатор и Ра-Харахути (Тива, XIX династия, 1250 г. пр. Хр.); 7) Свещените змии; на главите си имат рога (символ на богиня Хатор), а между тях е слънчевият диск; между трите змии се редуват символите на стълба „дждед“ и символът на живота „анх“

Така стигаме до идеята култът към Ра да е бил внесен от напусналите Аргос/Варна емигранти, заедно с Йо/ Изиди и съпруга ѝ Озирис, в опита им да намерят ново място за живот.

Многократно сме изказвали тезата, че част от напусналите халколитна Варна, в края на нейното съществуване, са отплавали на кораб и така са достигнали Средиземно море, Леванта, Червено море и Египет (Попов, С., 2018, с.9-44; Попов, С., 2022, с.76-92). Приех тезата на Аполодор, че Йо от мита е идентична с богиня Изиди, от което следва, че тя също идва на делтата на Нил с кораб от Черно море. Тогава по подобен начин следва да очакваме и появата на култа към бог Ра и Слънцето в Египет и гр. Хелиопол. Това предопределя мотивът „слънчева лодка“ и връзката на Ра с лодката. Въпросът е защо слънцето плава на лодка? Защо, примерно не лети, след като обикаля цялото небе и е изобразявано с вида на сокол и на

крилат диск? Не показва ли лодката средството и начина, по който образите на Изиди, Озирис и Ра са дошли от Балканите на Нил? Случайно ли Изиди се слави като покровителка на мореплаването в Египет? Отговорът намираме в първообраза ѝ Йо.

Знаем, че култът към Ра изостава от тези на божествата от ранния египетски пантеон. Синхронизиран е обаче с култовете на по-късните Изиди и Озирис. Това обяснява съпротивата на жреците срещу включването на Озирис в божествената хелиополска енеида и твърденията за неизвестния произход на Изиди (Личковска, Я. и М. Марчиняк, с.181,187). Интересен е начинът, по който е представяна Изиди – тя винаги е изобразявана с рогата на крава, които крепят на главата ѝ Слънцето. А това разкрива тесния ѝ контакт с Ра, подобно този на богиня Хатор.

Наред с богиня Хатор, ролята на дъщеря

на Ра и огнено Око на бога – „любимо Око на Ра“ изпълнявала и богиня Тефнут. Земният ѝ образ бил на лъвица, но тя сияела като Око на Ра на челото му и го предпазвала от враговете му (Тефнут, МНМ).

Трета богиня, изпълнявала ролята Око на Ра, но „страшното Око на Ра“ била богиня Сехмет. Тя била богиня на войната и на слънцето. Имала за свещено животно лъвицата и участвала в свещената триада на Мемфис. Също била дъщеря на Ра и унищожавала с огнения си дъх неговите врагове и враговете на Озирис (Сехмет, МНМ).

Наред с изброените три богини имало и четвърта, изпълнявала ролята Око на Ра и негова пазителка. Това била Уто, изобразявана като кобра. С отровата и с пламъците, излизаци от устата ѝ тя също поразявала неговите врагове. Център на култа ѝ бил град Буто (Уто, МНМ).

Змийският образ на богиня Уто се оказва особено популярен в египетската митология и изисква специално внимание. Затова се среща в многобройни стенописи с изображения на слънцето. Представяно под формата на жълто-оранжев кръг, виждаме от едната му страна да се подава змийската глава с малка част от тялото.

Тази композиция се среща най-често при изобразяването на Ра като бог сокол, докато плава с лодка по небосвода.

И така, Ра, Озирис и Изиди, наред с металургията и с морското корабоплаване, са дошли в Египет от центъра Варна. Той бил възседнал небесната крава между рогата, или в случаите, когато Ра е изобразен като слънце, между рогата на Изиди или на богиня Хатор.

Но комбинацията на слънцето Ра със змията не е нещо случайно за Египет с неговия небесен пантеон и митология. Важното е, че Око на Ра в лицето на змията Уто са изпълнявало ролята на амулет. И, че амулетът е основната връзка на мотива от египетската митология и златните антропоморфни амулети от култура Варна/Аргос.

Такова е положението в Хелиопол/ Иуну, но по всичко личи, че Око на Ра играе роля и в други египетски центрове. Такъв е случаят със съседния на Хелиопол град Мемфис. Той бил предимно политически център – първата столица на обединен Египет. Главни богове тук били Птах, Сехмет и Нефертум. Птах е младо

божество с култ от строителството на Мемфис. Богиня Сехмет от мемфиската триада е една от богините, изпълнявали функциите на Око на Ра.

Интерес за изследването ни е кратък текст от времето на Старото царство. Той гласи: „Ти прогони нищото и тъмнината с лъчите на двете си очи, които плават с лодки по небето. Твоите очи се движат ден и нощ, твоето дясно око е слънцето, твоето ляво око е луната.“ (Липинская, Я. и М. Марчиняк, с. 29- 34,37). Така разбираме, че египетската митология коментира, освен Око на Ра, Очите на Птах и, ако Око на Ра са богините Хатор, Технут, Сехмет и Уто, то Очите на Птах са слънцето и луната.

Няма да сме изчерпали темата с Око на Ра в египетския небесен пантеон, ако не споменем и ролята на очите на бог Амон. Амон е четвърти египетски бог на слънцето след Атум, Хепри и Ра, но значително по-късен и с център на култа втората египетска столица – Тива. Заедно с жена си, богинята на небето Мут и техния син Хонсу – бог на луната, те съставяли т.нар. тиванска триада богове. За нас вниманието привличат текста: „Излезли хората от неговите очи, а боговете от неговите уста“. (Амон, МНМ). Така разбираме как Амон е сътворил боговете и хората от своите очи.

Както установяваме, мотивът „Око на Ра“ играе важна роля в египетската митология, но очите-амулети се свързват най-вече с Хор и с Ра. Обобщавайки, стигаме до извода, че в древността око на Ра като символ е било най-разпространено в Египет. В Шумер подобно нещо не се наблюдава и тук култ към очите нямало. Единствено, очите били изобразявани разширени, за да се придава по-голяма святост на скулптурите.

Покажахме, че в древен Египет око на Ра е често срещан символ, свързано с египетски богове: Ра, Птах, Хор, Амон. Те обаче са твърде разнолики помежду си по своите функции и концептуално – представители на различни религиозни доктрини, и като време на възникване, а може би и като произход. Всички те, включително и родителите на Хор – Озирис и Изиди, са божества, появили се сравнително късно в египетския пантеон. Логично е при едно такова уравнение с много неизвестни, причината за това положение да се дължи на неговия чужд, външен за нилската култура произход. Учените

отдавна са изказали съмнения относно местния ѝ произход, обръщайки внимание на появата ѝ набързо, в готов и завършен вид, без задължителния продължителен подготвителен период.

И така, в египетската митология четири са богините, изпълнявали ролята на Око на слънцегобога Ра – Хатор, Тефнут, Сехмет и Уто. И четирите били страшни и опасни и предпазвали Ра и фараоните от техните врагове. Любопитни са образите им тъй както са изобразявани и силно впечатление прави обстоятелството, че най-често те са представяни заедно със змия, увита около Слънцето, на която се виждат само главата и опашката.

Тъй или иначе, обяснение липсва, но и този път митологията ни идва на помощ. Според нея Окото на Ра пази и бога, и фараона, т.е. пази властта от всякакви врагове. Ролята на пазач изпълнява змията Уто – символ на Окото на Ра. Това днес изглежда несъстоятелно и нелогично, но явно древният човек не е мислил така, съдейки от десетките митологии, в които змията играе определена роля и то често пъти значителна и положителна.

Думата „змия“ на гръцки език се превежда като drakon, а в латинския е draco. Тя води към edrakon – минало време на думата derkesthat – „виждам ясно“ и е еквивалент на библейското nahash – „змия“. А семитският корен NHSH се свързва с познанието и означава „разшифровам“ или „откривам“. Според Л. Гарднър, смятало се е, че змията вижда ясно, има остро зрение, което пък поражда мъдростта. Затова змията става символ на мъдростта и прозорливостта. Драконът Мус-хус е голям четирикрак тропически гущер, т.е. крокодил с благовонна мас. В хералдика той е представян като змия с лебедови крила или крилата на прилеп. Но „дракони“ („пендрагони“) са наричани кралете и кралиците от Месианското престолонаследие и за тях се е приемало, че носят в себе си сексуална сила, войнска храброст и изключителна мъдрост.

Следва да знаем, че най-ранните представи за образа на змията откриваме в неолитна Анатолия. Ролята ѝ е по-ясна в древен Шумер. В табличките от Нипур за богиня Нинхурсаг се говори като за повелителка на змиите, а мъжете Анунаки са представяни за принцове „великолепни змии“. При култура Убейд в северна Месопотамия немалко богове и богини са изобразени със змийски лица. Приемало се е, че

змията символизира съзидателната сила на върховния дух. Свита на кълбо, тя наподобявала божествената космическа енергия кундалини у индийците. Тя спяла в основата на гръбначния стълб на човека и, когато се стимулирала, се изкачвала по телесните чакри (Гарднър, Л., с.47-49,78-80).

Всичко казано може да свържем с представите на древния египтянин, отнесени към змията Уто като страшното Око на Ра. Къде е тук мястото на златните антропоморфни амулети от културата Варна? Ние наченахме изследването си от тях и те ни доведоха до египетската митология. Тя пък ни позволи да опознаем мотива за Окото на слънцегобога Ра и разбрахме, че самото око играе ролята на универсален амулет за египтяните. Любопитно е, помага ли ни митологията да разгадаем замисъла, вложен в златните варненски амулети.

Казахме, че варненските амулети са винаги от злато, а външно са винаги с кръгла форма. Така те по вида си – формата и цвета, наподобяват слънцето.

Интересен е трапецовидният израстък с двете малки отворчета, подобни на очички. Общото мнение е, че тези амулети изобразяват „силно стилизирано женско тяло“, като израстъкът се приема, че е подобие на женската глава с шията, а отворчетата съответстват на очите. Следва обаче да сме наясно, че това е едно крайно умозрително, субективистично виждане, което в никакъв случай не е доказано. И сега, след като за пръв път изказахме съмнения относно интерпретацията за същността на златните антропоморфни амулети, нека потърсим обяснението за трапецовидните им израстъци, като се обърнем отново към египетската митология.

Знаем, че бог Ра е изобразяван като слънчев диск, на който също има нещо като израстък и този израстък е част от тялото с главата на змията Уто, положена на челото на слънцегобога Ра. Слънцето египтяните изобразявали като оранжев или оранжево-жълт кръг, от който като израстък се подава главата на змията Уто.

Струва ми се, че сега приликата между варненските и египетските амулети е далече по-пълна и убедителна. Така паралелът на антропоморфните амулети от Варна с тези на бог Ра от египетската митология става разбираем и завършен.

И в двата случая – и във Варна, и в Еги-

пет става дума за амулети с предпазващо въздействие. И двата вида амулети са външно кръгли и свързани със слънцето (златото) и с женското начало. И както небесното светило е безсмъртно и изгрява всяка сутрин, така и златото като материал е устойчиво, не старее и също не се променя видимо във времето, подобно на безсмъртните небесни богове. И двата вида амулети притежават характерен израстък. При златните варненски амулети той е трудно разпознаваем и единствено двете малки отворчета в основата му наподобяват донякъде на стилизираните очи на човек или животно.

За жалост, това не позволява по-точната идентификация на израстъка. При египетските амулети израстъкът, излизащ от кръглото слънце (Ра), е пределно ясен и визуално, и текстуално, и разбираме, че се касае за змия, изпълняваща ролята на Око на Ра, с определено предпазваща функция. С отровата и огнените пламъци, излизащи от устата ѝ, змията пази слънцето, живота и властта на фараона от техните врагове. Явно неслучайно змията е особено опасната кобра.

Трудно е да бъдем сигурни, че и в случая с варненските златни амулети израстъкът изобразява отровна змия, ако и предпазващата функция на амулета да допуска подобна интерпретация. А и повесен на верижка на шията на жената, захваната за израстъка на златния амулет, алузията със змията и при варненските амулети става видима. Многобройните културни паралели между култура Варна и по-късната нилска култура са друго основание да приемем, че и този път сме изправени пред поредния паралел. И че с негова помощ, опирайки се на възгледите в Египет, ще приемем израстъка в амулетите от Варна за пазещата змия.

Обобщавайки изказаните дотук аргументи, склонен съм да приема, че т.нар. антропоморфни златни амулети от културата Варна в действителност изобразяват мотива „Око на Ра“ с образа на кръглото златно слънце в комплекс със змията-пазителка. Така ги откриваме в Египет и допускам, че такива са били те и при халколитната балканска култура. И ако не се заблуждавам, от това следва важният извод, касаещ култа към змията (дракона-змия) (*изследователите отнасят култа към змията към ранните речни цивилизации в Шумер и Египет; сега откриваме, че златните амулети от култура Варна позволяват да свържем и неговите*

корени с културата Варна).

Нека обобщим. Внимателният анализ на известните златни амулети от халколитната култура Варна, на базата и с помощта на египетската митология, за пръв път позволява да изкажем съмнение относно приетото тълкуване за техния антропоморфен характер. Митологията предлага коренно друг, нов поглед върху тях, като свързва качествата им на амулет с опасната отрова на змията-пазителка. Тази представа ми се струва по-логична и разбираема от приетата досега. Да не забравяме и пряката зависимост между жизнената активност на студенокръвната змия и слънчевия огрев на земята.

Изказаната хипотеза налага нов поглед и върху верските представи на халколитните варненци. От Х. Тодорова знаем, че богатите символични гробове от некропола Варна I са били свързани с ритуал по полагането в тях на глинени идоли на техните богове. Тя дори приема, че в най-богатите два символични гроба, № 4 и № 1, са „погребани“ варненските богове металурзи. Не ни е известно обаче имали ли са и те свой бог на Слънцето. От анализа на египетската митология знаем, че египтяните са имали не едно, а няколко слънчеви божества, но че най-върховният бог-творец в Египет е слънцеговът Ра. И след като знаем това, редно е да изясним неговия произход и по-точно, възможно ли е Ра да има балкански произход?

В свои по-ранни изследвания защитих тезата, че многострадалната Йо и съпругът Озирис са вероятно последните владетели на халколитния център Варна, свързани с неговия край и напускането на района или техни по-късни потомци. Защото Аполодор твърди, че Йо е Изида. Според мен Аргос от мита е името на халколитния център Варна, а град Аргос в Пелопонес, е по-късен, приел името си от емигрантите варненци, акистирали тук.

И така, има ли аргументи, които позволяват да приемем, че египетският бог Ра е заселил долината на Нил, идвайки от Балканите? И възможно ли е това да е в резултат от емиграцията на варненци, в края на цивилизация Варна?

Струва ми се, особен интерес в това отношение представлява мотивът „слънчева ладия“, свързан с движението на слънцето. Целодневно то плава с лодка по небосвода, а нощем във водите на мрака, което ще рече, че Ра се намира постоянно в своята лодка и е неразделно свързан с нея и с плаването. Доскоро този мотив се

смяташе за изконно египетски, но през 1994 г. Ана Радунчева разкри, че той се среща и у нас, при това като много по-древен.

Тя описва два примера с мотива от Симеоновград от късния неолит и от Слатино, Кюстендилско от ранния халколит. Третото изображение от късния халколит е на слънце, плаващо на гърба на риба и е от Долнослав, Пловдивско. Г. Нехризов откри мотива, като слънцето в лодката е заменено с кръст в скална ниша в м. „Глухите камъни“, Ивайловградско (кръстът е типичен слънчев символ) (Радунчева, А., 1994, с.29-40; Радунчева, А., 2003, с.75,80,91-92; Димитров, Е., с.80).

Важното за нас е, че мотивът „слънчева ладия“ разкрива поредния паралел между балканската халколитна култура от преддинастичен Египет. Ние не знаем как се е наричал слънцегова на Балканите но знаем, че и той е плавал по небосвода и с това е приличал на бог Ра.

Египетският бог Ра отправя към мотива със Слънчевото око на Ра. Това беше една от богините Хатор, Тефнут, Сехмет или Уто. Сега любопитен става въпросът, съществувал ли е такъв мотив и в халколитна Варна? А отговора ни дава анализът на златните варненски амулети, в които разпознахме прототипа на мотива „Око на Ра“.

Тогава, налице ли са аргументи, указващи как окото като символ би могло да е било внесено в Египет отвън? За това ни подсеща митът за девата Йо.

Забягнала от Аргос, преследвана от многоокоото чудовище Аргос с неговите вечно блящи очи и страшния стършел, изпратени от Хера, Йо намерила покой едва на делтата на Нил. Ние сме изследвали този мит, зачитайки мнението на Аполодор, който идентифицира Йо с богиня Изиди. Дори проследихме целия маршрут на пътя, който е изминала тя и така стигнахме до твърде неочаквани и любопитни изводи: Че Изиди е отишла на делтата на Нил по море и е тръгнала не от Пелопонес, а от Черно море и вероятно от халколитния морски център при Варна. За него приехме, че е носил името Карга или производното име Аргос, а като причина за похода било потъването на селищата по крайбрежието, наложило напускането на района. Част от емигрантите поели пътя си по море. Сред тях е било самото „царско“ семейство, за което е бил подготвен символичният гроб № 36 от некропола. Йо и спътниците ѝ са стигна-

ли „изворите на Нил“ през Червено море.

Пътят им към делтата обаче е бил съпроводен от сражения с местното население, при което Озирис загинал. Много е важно, че пътят ѝ е белязан с името ѝ – градовете Иуни и Иуну, градът на Слънцето – Хелиопол, с едноименния стълб Иуну, но тук е и Джед - известният стълб на Озирис. Но освен споменатите градове с името на Йо, в египетския пантеон попадаме и на две богини, носили имена производни на нейното – Иунит и Иусат. Но освен тях, Хелиопол е свързан и с бог Ра, и с цялата хелиополска енеада, включително и с „любимото Око на Ра“ - богиня Тефнут. Но е свързан и с култа към пауна – птицата, станала символ на града, след като Хера пренесла очите на убийтия Аргос върху перата на опашката му (Павлин, МНМ).

Така древният град на Слънцето, Хелиопол/Иуну, събира като във фокус спомена за дошлите от Варна Йо/Изиди, Аргос и Озирис, а също и на Ра. За това можем да съдим по твърденията на жреците, че е бил основан от Ра и след като гърците са го нарекли Хелиопол (Попов, С., 2022; Попов, С., 2024 Б).

Тогава и богът-слънце Ра, влязъл в египетската митология късно и незнайно откъде, би следвало да е дошъл в Египет от Балканите и от морския център Аргос/ Варна. Митологията не знае неговия произход в Египет, но мотивът ни позволява да допуснем, че и той, заедно с култовете на Изиди и Озирис, е дошъл също от Варна. Това подсказва и ладията – неразделно свързан с бога елемент и шествието им по небосвода около земята, наподобяващо дългото пътешествие на Йо/Изиди от Варна до делтата на Нил.

И така, да обобщим, образите на Йо/Изиди, на многоокия Аргос и мотивът „слънчева ладия“ водят към късната халколитна култура Варна. Това науката може и да не знае, но затова пък митът за забягналата от балкански Аргос Йо в Египет е показателен и хвърля мост между Балканите и Египет, особено след като знаем, че Йо, според митографа Аполодор, е идентична с богиня Изиди.

Тезата съм защитил в две мои публикации: „Една наша хипотеза за края на халколитната цивилизация Варна в светлината на гръцката и египетската митология“ (Попов, 2022) и „Една хипотеза за името на халколитния морски център при Варна“ (Попов, С., 2024 Б, под печат) и всеки любопитен може да се запознае с тях.

Връщайки се към мита за Йо/Изида, се връщаме и към митичния Аргос – многооко чудовище с очи по цялото тяло и с винаги такива, които бдят. Затова Аргос се оказва идеалният образ на всевиждащото Око. Хера го изпратила да следи Йо и това той вършел докато бил убит от Хермес. Хронологично убийството се е случило след като Йо била достигнала Нил, за което съдим по името на нилския о. Арго. Казаното разкрива корените на мотива „Окото“ да са достигнали Египет по два пътя – с мотива „слънчева ладия“ и бог Ра и с мита за бягащата към Египет Йо и преследващия я Аргос.

Неслучайно отделям внимание на мотива „слънчева ладия“ и причина за това е богът-слънце Ра. Оказва се, че Ра ни свързва със слънцето, с мореплаването, а посредством мотива „Окото на Ра“ – и с богиня Хатор, в чиито черти разпознаваме много от тези на Изида/Йо, включително и афинитетът ѝ към металургията. Но освен с богиня Хатор „Окото на Ра“ ни свързва и с богините Сехмет, Тефнут и змията Уто. Така вече знаем, че мореплаването и металургията и Йо/Изида, а покрай нея и Озирис, и слънцебогът Ра, и образът на пазещата змия имат балкански, варненски произход. Все към морската цивилизация Варна водят Ра и Аргос с мотива „Окото“ и мотива „Всевиждащото око“. А митът за Йо позволява да разберем как те са се появили край Нил и в Египет, идвайки с Йо от халколитния център Аргос/Варна. Тук и скептикът следва да се съгласи, че от мотива с многобройните всички виждащи очи на Аргос, до мотива „Всевиждащото око“, разстоянието е само една крачка. И че този мотив е пряко свързан с морския център Аргос/Варна.

В контекста на казаното разбираме, че мотивите „Всевиждащото око“ и „Окото на Ра“ не са чисто египетски, а имат дълбоки балкански корени. В Египет те просто са намерили почва за развитието си чрез образите на Йо, Аргос и на Ра. А последното е в съгласие с появата им на Нил по море, поели от района на Варна.

Косвен аргумент в подкрепа на казаното виждам в самото име на бог Ра. Ние не знаем как са наричали своя бог на слънцето халколитните варненци, но в Египет той носи името Ра. Знаем още, че Ра е най-старото известно име на р. Волга. Досега обаче в науката липсва обяснение, как се е появило то във Волго-Уралието.

„Корабоплаването в праисторията“ (2018) разкри неподозирани морски връзки на Хва-

линско (общото Арало-Каспийско) море с халколитния център Аргос/Варна и специално с Поволжието и Приуралието. Знаем некропола Хвалинск II на Средна Волга с гробен инвентар, внесен от Аргос/Варна. Знаем как култура Хвалинск прераства в халколитна под влияние на тези морски контакти. Накрая знаем и как най-ранната дума за злато – „агхоурос“, дошла от езика на първите златари – хората от цивилизация Варна, дава името Хурса на бога на ковачите във Волго-Уралието.

А митът за Йо показва как той се е появил и в Близкия Изток като семитския бог ковач Кусар-и-Хусар. Така разбираме, че щом в Поволжието богът-ковач е Хурса, а в Леванта – Кусар-и-Хусас, то и в центъра Варна, откъдето той е излязъл, трябва да носи близко име (Попов, С., 2018, с.173-189; Попов, С., 2024А, с.188-198, 311-342).

Фиг. 7-8. 7) Лодката на Ра по небосвода (стенопис от гробница в Тива, 13 в. пр. Хр.); соколът Ра е седнал в лодката, а на главата му е слънцето със змията Уто; 8) Мотивът „Слънчева лодка“ в скална ниша от м. „Глухите камъни“, Ивайлоградско (слънцето е изобразено под формата на кръст)

Сега ако се върнем към името Ра на слънцебога в Египет и първото име Ра на р. Волга, аналогията със ситуацията около името Хурса, произлязло от варненското агхоурос, позволява да допуснем, че името Ра също може да е дошло от центъра Аргос/Варна, внесено тук с многобройните варненски артефакти и с металургията. А това означава, че не само Изиди и Озирис, но и слънцебогът Ра има балкански корени.

Същото касае и мотивът „слънчева лодка“. Тогава балкански произход трябва да има и самият Ра. Така проследихме, че неизвестният Слънцебог при варненци се появява и в Египет, и в Приуралието с името Ра. А това ни е достатъчно да приемем, че и в пантеона на халколитните варненци той е носел близко име.

Излишно е да казвам, че тези наши изводи са непознати на професионалните историци и археолози. Лично аз ги смятам за особено важни, не само като символи на зародилата се в района на Аргос/Варна първа царска власт в местната халколитна общност. Те са още по-ценни и важни, тъй като демонстрират по един категоричен начин как тази култура на властта с нейните символи е поела на далече от Варна. Как е била приета тя по света, за да достигне до наши дни. И доказват по един убедителен начин цялата несъстоятелност на фалшивата теза за „НЕСЪСТОЯЛАТА СЕ ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА“ като една подла, зловна и долна лъжа – дело на мегаломани, завистници и комплексари.

Дошло е време нашите историци да престанат да слукуват на чужди интереси! Време е да се разграничат и да се отърсят от лъжата. И да погледнат истината за цивилизация Варна в лице! Време е българската общественост да узнае истината за първата в историята човешка цивилизация. Халколитната цивилизация Варна е исторически факт! И тя няма как да бъде наречена с друго име. Настоящата статия аргументирано разкрива откъде водят корените и по какъв начин възниква цивилизацията в Египет!

Литература:

1. Иванов, Иван. Варна и раждането на европейската цивилизация. – В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. София, 1997, с.17-48.
2. Попов, Светлозар. Златото на халколитната цивилизация Варна. Варна, 2017.

3. Липинска, Я. и М. Марчиняк, Митология на древния Египет. С., 1981.
4. Попов, Светлозар. Една хипотеза относно предназначението на гроб № 36 от некропола Варна I. Научна конференция „Културното наследство на Варна и Черноморския регион. Съюз на учените – Варна, Варна, 27.09.2019 г.- В: Известия на Съюза на учените, 2019, с.11- 22.
5. Мифы Энциклопедия народов мира. В двух томах, Москва 1980-1981.
6. Попов, Светлозар.
7. Корабоплаването в праисторията, Варна, 2018.
8. Попов, Светлозар. Халколитният некропол Варна I и Златният век – хора, царе и богове. С., 2022А.
9. Гарднър, Лоранс. Царството на Властелините на Пръстена. София, 2001.
10. Радунчева, Ана. Праисторически богове и митове и връзката им с някои вярвания на древните гърци, - В: Год. на Департамент Археология – НБУ, Т.1, 1994, с.29-40.
11. Радунчева, Ана. Разкопки и проучвания. – В: ИАИ, XXXII, 2003, С.75,80,91-92.
12. Тодорова, Хенриета. Към проблема за т.нар. „символични погребения“ от енеолитния некропол Варна I. – В: Добруджа (9), 1992, с.71-83.
13. Димитров, Евгени. Глухите камъни.
14. В: Осем, бр.2 (26) февруари, 2011, с.80
15. Попов, Светлозар, Една хипотеза за края на халколитната цивилизация Варна в светлината на гръцката и египетската митология, Научна конференция на Съюза на учените – Варна, 30.09.2022Б. – В: Известия на Съюза на учените – Варна, с.76-91.
16. Попов, Светлозар, Металургията в праисторията и митологията. София, 2024 А.
17. Попов, Светлозар. Една хипотеза за името на халколитния морски център при Варна. Конференция на МАБИК, 27-28 април 2024 А, под печат.
18. Попов, Светлозар, Металургията в праисторията и митологията. София, 2024 А.

За контакти:

Д-р Светлозар Попов

GSM: 0886187176

E-mail: sv_popov@abv.bg

ПРОМИШЛЕНИТЕ ИЗЛОЖБИ НА ГРАД ВАРНА В ПЕРИОДА ПРЕДИ 1944 ГОДИНА

Даниела Попова

Въведение. Първата промишлена изложба на град Варна

Хиляди граждани и гости на курорта Варна присъстват на откриването на 24 юли 1932 г. на първата промишлена изложба във Варна, организирана по идея и иницирана от Лигата за курорта Варна. Тя се помещава в Търговското училище, където в двора му, сред зеленина и цветя, се отслужва молебен от епископ Андрей със съслужение на свещеници. На тържеството присъстват председателят на двореца, съветникът Груев, окръжният управител Г. Даскалов, кметът А. Брусев, председателят на търговската камара Б. Абаджиев, представителят на Министерството на просветата – главен секретар Донев и др.

Кметът Брусев открива с приветствена реч събитието: „От името на Варненското гражданство и общинската управа имам честа да Ви поздравя по случай откриването на първата в града ни индустриална изложба. Индустриалната изложба е плод на българския ум и честния български труд. С нея се слага за разрешение капиталният въпрос – ще бъде ли България земеделска страна или ще трябва да се обърне поглед и към индустрията.“ (1).

Председателят на Лигата за курорта Варна г-н Календжиев на свой ред се обръща към обществеността със своя реч. Той подчертава, че промишленият труд на българина в доосвободителната епоха се проявява в дребните производствени форми – в домашната индустрия и занаятчийството.

„Колкото и да се обрисова в мрачни краски политическият режим на бившата турска империя, тя правеше немалки усилия за стопанското благоденствие на своето население – селското и градското. Това и се диктуваше не само от засилващото се културно влияние на Запада през XVIII и XIX векове, но и по чисто материални причини, от простата истина, че силата на държавата и нейното управление зависят от благосъстоянието на нейния народ.“ (1).

Втората половина на XVIII век и началото на XIX век се характеризира с придвижване

на активните в стопанско отношение българи от селата към града. Тези хора загърбват земеделския труд и се захващат „със сложната и по-съвършена дейност, каквато е занаятчийството. По този начин за няколко десетилетия занаятчийското производство става привилегия на българското население и градът, който през бурната епоха на робството беше денационализиран, започва да получава български характер, а градското стопанство преминава главно в български ръце.“ (1). По това време се организират първите еснафски сдружения и все по-често производителите са от града, а не от селото. Промяната в стопанско-обществената структура на селото в полза на града създава предпоставки еснафската общественост да влияе на друг тип стопанска култура и да допринася за развитието на черквата, училището и читалището. Занаятите, подобно на всяко стопанско явление, се явяват нова форма на производствена сила, чрез която съсловията участват в икономическия живот на общността чрез търговия, „в тесен контакт на всемирното стопанство и култура“ и с политическа самостоятелност. Проявяват се наченки на едра индустрия. Първите капитали, които са се натрупали са резултат на чарковите работилници и са база за индустриализиране на занаятчийското производство.

Първи опити за едро производство до Освобождението са на Пирдопското дружество за хавлии, Сливенската държавна фабрика за шаяци за турската армия (1834 г.), текстилната фабрика на Ив. Грозев в Карлово (1875 г.) (1). Освобождението, което налага нови нужди на потреблението, се характеризира със стремежа на новата държава да създаде национална индустрия, въпреки неблагоприятния митнически режим, останал от турската империя.

Осъществяват се държавни мерки за индустриализиране на страната, които намират израз в следните законоположения:

- на 24 декември 1893 г. се прокарва закон, чрез който се задължава войската и стражарите да носят местно облекло;

- с първия закон на митниците (8 януари 1885 г.) се допуска безмитно внасяне на материали, необходими за местните фабрики;

- през 1894 г. се приема първият закон за насърчение на местната индустрия;

- през 1897 г. се сключват търговски договори с други държави, като стремежът е да се създадат специфични мита;

- от 1922 г. страната ни има автономна митническа тарифа с вносни мита, благоприятстващи местната индустрия и др.

Бурното развитие на фабричната индустрия от Освобождението до откриването на първата промишлена изложба е причина Лигата на курорта Варна да предприеме действия за осъществяване на промишленото изложение и да създаде условия за популяризиране на занаятчийското производство и курортното дело на града. Рекламата и познавателната кампания на родното производство, занаятчийството и кооперациите са основна цел за организирането и провеждането на това мероприятие.

Впечатленията на посетителите са записани в Златната книга на Първата промишлена изложба в град Варна (24 юли-20 август 1932 г.). В нея четем (3):

„И тая изложба е доказателство, че българското трудолюбие е една гаранция за доброто бъдеще на нашето отечество.“ Председател на Народното събрание: Ал. Маринов.

„Българският труд може и трябва да преобрази суровите произведения на нашата земя и да задоволи вътрешните нужди. Индустрията и земеделието – едно за друго – ще създадат стопанска мощ на страната. Настоящата изложба дава пълна увереност за това.“ Д. Гичев – Министър на земеделието и държавните имоти.

„Началото, колкото и да е ограничено, е не само окуражително, а е великолепно. То прави чест на инициатори и на изложители и заслужава пълната подкрепа на обществото и на държавата.“ Министър Ст. Костурков.

„Дано доброто начало да крачи от успех на по-голям успех. Това за индустрията на България и особено за пазара на Варна. Този пазар в недалечно време трябва да преобрази своя район, защото така ще се превъзмогнат прегрешенията на великите сили и ще се закрепят мира.“ А. Ляпчев.

„Развита и стабилизирана родната индус-

трия значи заздравяване на стопанската независимост на страната. Днешната изложба е бляскаво доказателство, че България ще успее в своето икономическо развитие“ Б. Смилов.

„Не може да не се почувства горд истинският българин, след като посети изложбата. Достигнатите отлични постижения вдъхват у всекиго вяра, че с постоянство и разумен труд се творят блага за Родината и отделната личност.“ С. Жечев, генерал – майор, началник на Варненския гарнизон.

„Чест и слава на българския народ. Поздравявам Ви, Велики Българи. Вие надминахте много страни чрез своето трудолюбие и таланти.“ Светейша княгиня Олга Михайлова.

„След като съм била на много изложби, смятам тази изложба за най-добра.“ Светейша княгиня Дария Ливен.

Развитието на промишлените изложби във Варна

Инициативата от 1932 г. за организиране на промишлена изложба във Варна се оказва целесъобразна на стопанския живот в България и е било възможно да се разрасне като мероприятие.

Целите, които си поставя Мостреният панаир, са (4):

1. Чрез ежегодно излагане на произведенията на местната промишленост, земеделие и скотовъдство да се демонстрира стопанска мощ на българското национално производство и да се даде възможност на заинтересованите да сключат сделки въз основа на представени мостри.

2. Да се използва големия приток на летовници от чужбина и България и се демонстрира успешно пред тях стопанските възможности на националното ни производство. Посетителите от чужбина проявяват интерес не само към националния ни и културен бит, но и към стопанските особености на страната ни.

3. Варненският мострен панаир изиграва голяма роля за поддържане на българския национален дух. Варна е граничен град, както и предверие на едно тристахилядно население, откъснато от отечеството си.

4. Да даде възможност за засилване на стопанския туризъм в България, като издейства обичайните панаирни намаления по чуждестранните превозни мрежи за всички по-

сетители от странство, които през време на панаира посещават Варна. Последното е възможно, понеже Варненският мострен панаир е приет като член на Съюза на международните панаири в Милано.

5. Тенденцията на развитието е да се обхванат в изложбените сгради на Варненския мострен панаир произведенията на голяма част от държавите, които търсят пряк контакт с българския стоков обмен.

За организирането на първите три мострени панаира са били нужни 115 000 лв. обществени средства, което показва целесъобразност на варненските мострени панаири и възможност за самофинансиране. „Стопански инициативи, подети само поради широко отпуснати субсидии, ще изгаснат, щом се оставят да се крепят на собствени средства.“ (4). Местоположението на града, като курортен и пристанищен пункт осигурява развитието на панаира в международен план. Чуждестранните изложители, привлечени да вземат участие, имат възможността да преценят дали да складират стоки във Варна, за да ги предлагат на близкоизточните пазари. Това създава предпоставки за подготовката на една бъдеща свободна зона в България. Варненското пристанище улеснява в голяма степен разширяването на Мострени панаир и позволява на чужденците-изложители да участват чрез панаирни сгради или пък да се явят с изложбени параходи.

В списание „Икономически известия“ от 16 май 1934 г. (5) е посочено, че Лигата за курорта Варна досега е уредила успешно две промишлени изложби. За бъдещия тласък и по-правилното организиране на тези изложби, Лигата моли Варненската търговско-индустриална камара да поеме инициативата и да урежда всички въпроси, свързани с промишлените изложби-панаири в град Варна. Осъзнавайки огромното им значение за народното стопанство, Варненската търговско-индустриална камара приема и поканва Варненска градска община, Варненската популярна банка, които заедно с Лигата за курорта Варна сформират един постоянен изложбен комитет за уреждане на изложби – панаири в град Варна. Изложбеният комитет се състои от по двама представители на официалните учреждения и така се стига до организирането на третата промишлена изложба като за главен делегат и уредник е

посочен бившият кмет Петър Стоянов. Третата промишлена изложба се открива на 29 юли и продължава до 28 август. Изложбата се помещава в монументалните здания на Средното търговско училище и училище „Св. Кирил“. Изложителите се ползват с безплатни места и различни улеснения. Правят впечатление разнообразните стимули, които се прилагат, а именно – 50% намаление за пътуване по БДЖ от 25 юли до 5 септември за изложители и посетители, които при тръгване за Варна ползват цял билет, а при връщането пътуват безплатно със същия билет, като показват уверения, издадени от управлението на изложбата и заверени от гара Варна. Същото се прави и за стоките и мострите, предназначени за изложбата, като при изпращането им се заплаща пълна такса, а връщането им е безплатно, ако товарителницата при изпращането на стоката съдържа следната бележка „стоката е предназначена за изложбата, моля съгласно параграфи 147 и 148 от тарифата за превоз на стоки и животни да се върне безплатно“.

Продажбите на едро и вземане на поръчки стават свободно, но понеже чужденците се интересуват от оригиналното българско производство, в т.ч. от килими, шевици, филиграми, керамични изделия, резбарство, розово масло и др., изложителите на такива артикули могат да ги предлагат и на дребно, с предварително разрешение от управлението на изложбата.

Издадената адресна книга от управлението на изложбата е официалният пътеводител и съдържа разнообразен материал, както и точните адреси на изложителите с означение на произведените предмети и мястото им в изложбата. Реклами се приемат по най-минимални ставки, а Варненската търговско-индустриална камара препоръчва на всички индустриалци, занаятчии, търговци и земеделски производители да се включат активно и да участват в изложбата-панаир.

„В канцеларията на изложбения комитет на ул. Цар Борис № 9, Варна се дават всички необходими сведения за изложбата.“ (5).

Извадки от правилника за вътрешния ред на IV Мострен панаир са публикувани в „Икономически известия“ (3).

Чл. 1. Варненската търговско-индустриалната камара, в изпълнение решението на последната камарна сесия, подкрепена от

Варненската градска община, държава, търговско-индустриалните камари и съюзите на индустриалците, занаятчиите и търговците, устройва от 4 до 29 август 1935 год. IV Мострен панаир с цел да даде възможност на производителите в областта на индустрията, занаятите и земеделието да демонстрират пред сънародниците и чужденци творческите си постижения, както и да увеличат продажбите си.

Чл. 6. Всяка панаирна палата има свой управител-домакин, който е представител на панаирната дирекция и който дава упътвания и разпоредения, интересувачи всички изложители и целящи добрия ред и успех на панаира. Всички неудобства, несъобразности или оплаквания на изложителите се съобщават своевременно на управител-домакина на палатата. Ако изложителят не бъде удовлетворен от управителя, той има право да поиска намесата на директора на панаира. Отнасянето на известен въпрос направо до Дирекцията не е препоръчително, защото ще бъде отново препратен за разрешение от управителя-домакин на съответната палата.

Чл. 8. Изложител в панаира може да бъде всеки производител в страната, изявил желание да изложи мостри от своето производство. За тази цел той уведомява писмено панаирния комитет, който му определя място в панаирните помещения в зависимост от бранша и производството. За същата цел изложителят попълва покана, която трябва да представи на панаирния комитет най-късно до 20 юни т.г.

Чл. 15. Подреждането на мострите (стоките) по браншове в панаирните помещения се извършва под ръководството на специална комисия в състав: секретар на панаирния комитет, назначени за целта инженери, архитекти и художници.

Чл. 21. Сключването на сделки и уговарянето на поръчки в панаирните помещения е разрешено. За по-голямо удобство, обаче, във всяко панаирно помещение се определя стая за изложителите, в която се уговарят сделките. Записването на сделките е бесплатно и задължително при управител-домакина на всяка панаирна палата, който е отговорен за запазването в тайна на сключените сделки. Това регистриране е само от статистическо значение. Регистрирането на сделките може да се извърши без да се упоменават имената на лицата,

като се отбележи само датата на сключването, размерът на сделката и от кой бранш е. Самите мостри, обаче, не могат да се продават. Позволена е продажбата в отделни павилиони на килими, розово масло, бижутерийни изделия, художествено керамични, резбарски, бродерийни, дантелени, шевични и пр. дребни предмети за спомен, като продадените предмети се заменят с нови. Това е наложително, за да се поддържа до края на панаира приятен вид на отделните павилиони.

Чл. 25. Панаирните палати са отворени за изложителите всеки ден от 8 до 21 часа.

Чл. 26. Домакинствата на панаирните палати поставят във всички панаирни помещения подходящи надписи, необходими за поддръжане на добър ред.

Чл. 27. Сутрин, преди влизането на публиката, изложителите са длъжни да проверяват изложените мостри и веднага да информират за констатираните повреди и загуби.

Чл. 28. Изложителите и техните представители се снабдяват от домакинствата на панаирните палати със специални безплатни входни карти.

Чл. 30. Индустриално-занаятчийският отдел се закрива на 29 август.

Чл. 31. Земеделският отдел се закрива на 15 септември.

Местата за павилиони и щандове се отпускат безплатно. Изложителите се освобождават от общинско афишно право.

Професионално е осъществена организацията на промишленото изложение. Разписани са указания за реализирането на сделки. Осигурен е превоз от Българското търговско параходно дружество с 50% намаление на посетителите на панаира и безплатно – за мострите. Австрийското дунавско параходно дружество прави отстъпка от 50% на изложители и посетители от България и чужбина при пътуванията и превоза на мострите за панаира. Осъществени са също настоятелни постъпки пред ж.п. администрациите на Австрия, Германия, Гърция, Италия, Полша, Румъния, Турция, Унгария, Чехословакия и Югославия за даване на обичайните панаирни намаления при пътуванията, поради което се очаква масово посещение на Варненския панаир от чужденци.

„От една страна широк кръг от чужденци се запознават с нашето промишлено производ-

ство, а от друга страна – българските търговци – гости от цяла България имат възможност едновременно да почиват през лятото във Варна и да извършват делова работа. Колкото се отнася специално за Варна, с оглед редица съображения за нейното икономическо повдигане и особено създаване на условия за привличане на гости, тази промишлена изложба идва тъкмо на място“, четем сред редовете на вестник „Варненски кореняк“ (2), който отбелязва, че „варненци първи следва да преценят голямото значение на една ежегодна такава изложба в града си“ и да направят всички възможно да бъдат в услуга на това крупно начинание. „В подобна инициатива особено „частна“ за осъществяването и най-важното, за ежегодното поддържане има място, необходими са грижите и участието на всички варненци, всички официални и обществени фактори в града ни.“ (2).

В специален брой на списание „Икономически известия“ по повод VI международна изложба четем посвещението на броя: „пледирайки изключителната пригодност и значение на Варна за международен панаир, ние сме длъжни да заявим, че това не е само наш местен градски въпрос, а и общонационален и държавен. Защото издигането на Варна означава едновременно и създаването на едно гранично стопанско ядро, на един граничен оплот на държавата ни, на сегашните ни и бъдещи културни аспирации.“ (6).

Прави впечатление проактивното отношение на Варненската търговско-индустриална

камара, която има особено място в стопанския и културен живот на Варна. Със своите инициативи и размах тя участва в почти всички значими събития от стопански характер и оставя диря със своето присъствие и усилената работа за значението на международната изложба във Варна и за осъществяването ѝ през годините.

Промишлените изложби на Варна – възможности и реалности през годините

Варненската международна мострена изложба успява да се сдобие с един великолепен изложбен терен до самото море; построява три специални изложбени палати в най-модерен стил, разполага със специална постройка за земеделски манифестации и с обширен и богат инвентар под формата на модерни щандове (7). На този изложбен терен се издигат масивните изложбени палати върху площ от 4000 кв.км. и се очаква да се развият постепенно до 10000 кв.км.

Мострената изложба във Варна е първа по рода си, преди Пловдивския панаир, открит през 1934 г. Първите мострени изложби през 1932, 1933 и 1934 г. във Варна се провеждат от Лигата на курорта Варна. През 1935 г. организирането на мострената изложба се поема от Варненската търговско-индустриална камара със съдействието на Варненска градска община и Варненска популярна банка. През същата година Н.В. Борис III, цар на българите, взема изложбата под свое върховно покровителство. През 1936 г. Варненската международна изложба е приета за член на Съюза на между-

Табл. 1. Изложители и изложбен терен (8)

Години	Изложители			Изложбен терен	
	Българи	Чужденци	Всичко	Палати	Незастроено място
1932	101	-	101	1200 m ²	12000 m ²
1933	161	-	161	1200 m ²	12000 m ²
1934	225	-	225	1800 m ²	18000 m ²
1935	1200	-	1200	4500 m ²	36000 m ²
1936	794	2	796	3900 m ²	32000 m ²
1937	768	18	786	4500 m ²	36000 m ²
1938	492	95	587	5490 m ²	94260 m ²
1939	353	80	433	5304 m ²	67164 m ²
1940				8054 m ²	89064 m ²

народните панаири в Милано и е призната със закон като единствена международна изложба в България. На 14 юни 1938 г. Международната изложба във Варна е узаконена като отделно юридическо лице и нейният правилник е утвърден със специален закон (8).

От 1932 г. се провеждат девет изложби, които през последните години имат международен характер. Свидетелство за това са данните за изложители и изложбен терен в таблицата по-долу:

За пръв път през 1936 г. във Варненската международна изложба вземат участие и фирми от чужбина. През 1938 г. Итало-българската търговска камара в София организира официалното участие на Италия в изложбата, а през 1939 г. 70% от площта на новите палати е заета от чуждестранно производство. Същите и нови изложители от чужбина изявяват желание на участват в деветата Варненска международна изложба през 1940 г.

Проявеният увеличен интерес на чуждите страни към Варненската международна изложба е най-вече заради благоприятното географско положение на Варна и факта, че е морско пристанище, курорт от международен мащаб и че е кръстовище на търговията между Европа и Близкия изток, осъществяваща се по най-удобния път Черно море-Дунав, но в същото време този интерес се подхранва и от всички изложбени удобства в най-модерен стил, които Варна предлага. Изложбеният терен е до самото море, разположен в един естествен парк, а изложбените палати по

размери, архитектура и стил се конкурират с палатите от най-прочутите международни изложби.

Международната изложба във Варна разполага със собствен изложбен терен, който се намира в курортната част на града. Построяват се величествени изложбени палати, които дават възможност на участващите изложители да представят мострите си в привлекателни и удобни помещения, построени по последна дума на техниката. Новите изложбени палати представляват началото на общ конструктивен план от 10000 кв.м., след привършването на който се съсредоточават на едно място всички отдели на изложбата. В установения общ план са предвидени специални места за строежа на отделни павилиони за чуждите страни. Височината под тавана на новите изложбени палати е 8.50 м. Залите имат големи прозорци, които са на височина 5.50 м. Електрическата инсталация, водопроводната и канализационната са изработени по най-модерен начин.

Вътрешното съдържание на международната изложба намира израз в ежегодното нарастване на търговския интерес. Данни за посетителите и за сделките могат да се проследят в Табл. 2.

Голяма част от посетителите на Варненската международна изложба идват на това изложение с цел да осъществят покупки или да сключат сделки, а друга част от посетителите желаят да се свържат с местни и чуждестранни фирми, участници в мострени панаир, за да могат в последствие да сключат сделки през

Табл. 2. Сделки и брой посетители през годините (8)

Сделки		Посетители		
Години	Лева	Българи	Чужденци	Всичко
1932	900000	20000	4000	24000
1933	1400000	20000	5000	25000
1934	1200000	23000	8000	31000
1935	2500000	65000	10000	75000
1936	1864044	66354	9461	75815
1937	3620376	100952	6541	107493
1938	4414721	136987	4083	141070
1939	8000000	133887	4601	138488

годината. Друга група посетители искат да видят доколко са напреднали с постиженията си земеделието и промишлеността, а и какви са новостите на чуждестранната техника.

Изложбата е винаги към края на лятото, така че селските стопани имат възможност да я посетят. По същото време Варна отбелязва масово посещение от гости-летовници от цяла България и от голям брой чужденци, които „живо се интересуват от стопанските постижения на българския народ, с охота посещават изложбените палати и отнасят със себе си респект и уважение към българския народ, за който дотогава невсякога са имали подобаващо мнение“ (8).

Всяка година Варненската международна изложба се посещава от дипломатически представители на чуждите страни в България и от българските дипломатически представители в странство. По този начин чрез тази изложба страната ни успява да се наложи като културен носител и да рекламира културата на местните.

За преуспяването на Варненската международна изложба говори красноречиво нарастващото число на сключените сделки. Така, ако сравним сделките от 1932 г. с тези през 1939 г., ще видим, че е отчетено десеторно увеличение. През 1939 г. чуждестранни фирми са осъществили сделки за около 4000000 лв. посредством свои представители в страната. В това число не влизат сделките, сключени след закриването на изложбата, на базата на изложбените мостри. Ако и те се включат, сумата на сделките нараства. По-значителни сделки се извършват с килими, мебели, розово масло, кожени изделия, домакински потреби, зърнени храни, тютюни, бижутерия, текстилни артикули, вина, индустриални продукти и др. Сделките, сключени от чуждестранните изложители, са свързани с индустриални машини, земеделски машини, автомобили, електрически материали, радиоапарати, оръжия, велосипеди, машинни потреби и др.

В изложбения комитет влизат директора на търговията и промишлеността към Министерство на търговията, един представител на Министерството на земеделието и държавните имоти, представител на Общия търговски професионален съюз, представител на Общия индустриален професионален съюз, предста-

вител на Занаятчийския професионален съюз, представител на Общия работнически професионален съюз, представител на Общия съюз на земеделските задруги, Бюрото на Варненската търговско-индустриална камара, секретарят на Шуменската земеделска камара и др.

Заклучение

Международните промишлени изложби на Варна допринасят за това тя да е един от развитите в икономическо отношение градове. Размахът, с който са се провеждали мострените панаири, говори за добре подготвена професионална общност, която е направила всичко възможно да се случат тези изложения, които дават представа и за частния бизнес, и за кооперативното движение, и за подпомагането на занаятчиите, и за промотирането на едрите индустриалци. В наши дни международната промишлена изложба намира частично израз в Международния панаир на занаятите и изкуствата, който се организира до скоро в гр. Варна.

Литература:

1. Варненски общински вестник, брой 281-282, 30 юли 1932 г.
2. Варненски кореняк, бр.7-8, 1 август 1932 г.
3. Икономически известия, бр.15-16, 2 август 1935 г.
4. Икономически известия, бр.23-24, 29 септември 1935 г.
5. Икономически известия, бр.4-5, 16 май 1934 г.
6. Икономически известия, Специален брой по случай VI международна изложба – Варна, брой извънреден, 15 август
7. Информационни икономически известия на Варненската Търговско – индустриална камара, бр.12-13, 1 август 1940 г.
8. Списание за морска търговия, морско право и борсово дело, кн.1-2, 1940 г.

За контакти:

Доц. д-р Даниела Попова
ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна
E-mail: porovadaniela@hotmail.com

80 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АРХЕОЛОГА И ОБЩЕСТВЕНИКА ИВАН ИВАНОВ (1944-2001)

Теодор Роков

Abstract: *This year marked 80 years since the birth of Ivan Ivanov – the archaeologist who studied the Varna Chalcolithic necropolis and showed it to the world. On the occasion of this anniversary, a collection titled „To Leave Behind“ was published. It contains journalistic texts written by Ivan Ivanov in the period 1992–2001 and published in various Varna newspapers. The texts reflect the personal experiences and observations of their author of everything that happened during the specified period in the public life of the city of Varna. This gives the collection the character of a chronicle of the transition in Bulgaria and Varna from one political and economic system to another, from the 20th to the 21st century, and from the second to the third millennium*

Keywords: *personalities, anniversary, memory, society, Varna, transition*

Всеки град по света си има свой пантеон от личности, чиито живот и дела са допринесли за оформянето на неговия цялостен облик. Когато се говори и пише за тях не може, а и не е морално, да се правят опити за съставяне на своеобразни класации чии заслуги са най-важни. Просто трябва да се съхранява споменът за всяка една от тези личности, за да се предава на бъдещите поколения.

Фиг. 1. Портрет на Иван Иванов от 1976 г.

На 1 август тази година се навършиха 80 години от рождението на археолога Иван Иванов. Той е роден през 1944 г в с. Голям извор, Ловешко. Завършва гимназия в гр. Ябланица, Ловешко. След казармата работи като радиотелеграфист в Казанлък и като служител в локомотивното депо в гр. Русе. От 1965 г. учи специалност история във Великотърновския педагогически университет „Братя Кирил и Методий“ (днес ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“) и се дипломира през 1969 г. На 05 юли 1969 г. постъпва във Варненския археологически музей първоначално като екскурзовод, впоследствие уредник и научен сътрудник (от 1974 г.). Ръководи археологическите разкопки на Варненския халколитен некропол през 1972-1978 г., 1980-1986 г., и през 1991 г. Специализира във Франция през 1979 г. и участва в подводните археологически проучвания на потънало праисторическо селище в езерото Паладрю. Придобил нужния опит, той ръководи и участва като леководолаз в подводни археологически проучвания на потъналите праисторически селища във Варненските езера през 1980-1982 и 1984-1986 г. Ръководи археологически разкопки на раннохалколитното селище при гр. Суворово през 1983 и 1988 г. За работата му по изграждането на експозициите на Археологическия музей (тогава Историко-художествен), през 1983 г. е награден с орден Кирил и Методий II степен. През 1986 г. заедно с колегата си от археологическия музей Димитър Димитров създава първия в България

учебен музей. Участва като член на екипажа в проведената през 1988 г. морска експедиция с научно-изследователски характер „По пътя на спондилуса“: плаване с водолазен кораб „Камчия“ през Черно, Мраморно и Егейско море с цел проследяване евентуалните морски маршрути на търговски контакти през праисторическата епоха. Участва в представянето на България на световните изложения в Севиля (Испания) през 1992 г. и в Лисабон (Португалия) през 1998 г. През 1995 г. е определен за завеждащ на Археологическия музей към тогавашната Дирекция „Културно-историческо наследство“ – Варна. От 1 февруари 2001 г. след конкурс е назначен за директор на нейния наследник – Регионалният исторически музей – Варна. Умира на 26 март 2001 г. във Варна (1).

Името на Иван Иванов е неразривно свързано с археологическите проучвания на Варненския халколитен некропол и откритите в него уникални златни находки. Именно те му

Фиг. 2. Иван Иванов с чинията със златна декорация, открита в гроб N4 на Варненския халколитен некропол

спечелват прозвището Иван Златния. То обаче му донася съдба, донякъде подобна на тази на тракийски вожд, погребан със златна маска. Ако за живота и делата на нейния притежател няма нищо написано от древен автор или поне името му не е издълбано върху каменен блок в неговата гробница – след време остава само златният предмет. По същия начин, след неочакваната кончина на Иван Иванов, истинският му човешки образ остана скрит зад блясъка на разкопаното от него праисторическо злато. В едно телевизионно интервю Иван Иванов казва за себе си: „Ако трябва да бъда честен, аз не съм откривателят на Варненския некропол – аз съм изследователят... Един тракторист навремето през 1972 година изора един канал, който трябваше да копае и там попада на първите златни предмети. И тогава кацна птичката на щастието на рамото ми“ (2).

Именно поради тази причина за дейността на Иван Иванов като общественик днес не се знае толкова много. Той е един от основателите на Клуба за гласност и демокрация във Варна през 1989 г. и член на неговото ръководство. След политизирането на СДС не се занимава с политическа дейност. Президент на Алианс Франсез във Варна. Иван Иванов е инициатор, организатор и участник в първата официална делегация на Варна в Зографския манастир в Света гора – Атон, през 1992 г. По повод десетата годишнина от кончината му, през 2012 г. е посмъртно удостоен със званието почетен гражданин на град Варна.

Подробна библиография на научните изследвания на Иван Иванов е публикувана през 2008 год. в VIII том от поредицата научни сборници Acta Musei Varnensis на Регионален исторически музей – Варна (3). Той обаче е автор и на немалко по обем литературно творчество с публицистичен характер. Иван Иванов поставя началото на недовършената поредица „Приказките на археолога“ с книгата „Земята на златото“ – художествен разказ за живота по бреговете на днешните Варненско езеро и залив през праисторическата епоха. Текстът е написан на разбираем за широката публика език. Разказът е оживен от чудесните акварели на варненския художник Петър Петров (4). През периода 1992–2001 г. Иван Иванов публикува множество есета на страниците на различни варненски вестници. След

неочакваната му кончина през 2001 г., университетското издателство на ВСУ „Черноризец храбър“ отпечатва в ограничен тираж сборника „Злато от рая“. В него са събрани авторски текстове на Иван Иванов, писани и публикувани в периода 1999-2001 г. на страниците на в-к „Черно море“ (5).

Тази година по повод 80-годишния юбилей на Иван Иванов е издаден сборникът „Да оставиш след себе си“. Той съдържа 160 отделни авторски текстове, публикувани във варненските вестници „НД Независим“, „НД Черноморие“, „Черноморие“, „Черноморие днес“, „Черно море днес“ и „Черно море“ в периода от 1992 до началото на 2001 г. Те включват три отделни пътеписа от посещенията на Иван Иванов в Света гора – Атон, Израел и Турция, както и есетата от авторската му колонка „В средата на седмицата“. Към тях са добавени факсимилета на четири документа, свързани с различни по характер събития от публичния живот на автора: покана до Иван Иванов и съпругата му да присъстват на официална вечеря на борда на гръцкия учебен кораб „Арес“, акостирали във варненското пристанище през лятото на 1991 г.; покана за участие в създаването на Музейна камара в България през 1992 г.; покана за членство в Съюза за защита на морето и подводното археологическото наследство в България през 1992 г.; покана за включване в благотворителна кампания в подкрепа на болно дете през 1997 г. Интересно допълнение представляват две стихотворения, писани за Иван Иванов от негови съвременници. Отпечатването на сборника е реализирано с финансовата подкрепа на Солвей Соди АД – компанията, финансира през 1999 г. обновяването на експозицията с първото обработено злато в света в сградата на Варненския археологически музей (6).

Текстовете от авторската колонка на Иван Иванов съхраняват размислите и емоциите на техния автор, породени от негови лични преживявания и преки наблюдения на случилото се през посочения период. В тях Иван Иванов е засегнал различни теми от ежедневието, актуални и тогава, и сега: състоянието на обществото по време на политическа и икономическа криза; промяната в ценностната система; съхраняването на традиционните вяра, език и култура; междуличностните отношения на

Фиг. 3. Иван Иванов като леководолаз по време на подводните археологически проучвания на потъналите праисторически селища във Варненското езеро

работното място, на улицата, в семейството; смисълът на ежедневното съществуване и много други подобни:

„Българите сме особени в много неща. И едното от тях е, че се сеича за великите си люде в дните на тяхната смърт или трагична гибел. Годишнините от раждането на велики хора следва да бъдат повод за оценка на нашите дела, да се видим в огледалото на живота и делата си.

Какво сторихме ние след нашите деди, успели да отхвърлят ярема на турското робство и изостаналостта на турската империя? Погубихме си езика, оцелял след пет века робство, нагълтахме се с чужди думи и забравихме словоплетията на такива като Раковски и Балан.

Понякога си мисля – дали не сме по българи, когато сме под робство или пък в чужбина. Дали затуй сме оцелели пет века под турско и сме запазили език и вяра, които сега с такава лека ръка пилеем – черквите ни се

срутиха, а от момчета и мъже станахме на „бой“ и „мен“.

Защо в последните 30-40 години (въпреки въведените от тогавашната власт именници) престанахме да именуваме децата си на бащи и деди. Наслагахме имена на римски императори, чуждоземски имена или такива комбинации с първата буква на дядо и последната пък на баба, че да се тръшнеш от смях.

Мисля си, че Европа по ни уважава за нашето и за таченето му, отколкото за подражанието на техните собствени обичаи. Всеки от нас трябва най-напред себе си да види, своето място да отмери пред Бога и народа. И ако само наполовина се стегнем да направим нещо повече дори от това, за което ни плащат, не само ще мръднем от калта, но лека-полека ще станем това, което трябва да бъдем.

Ето, това ми се ще всички ние да правим. Да поставим общото дело пред личното и дори когато носим лишения заради него. Тогаваше ще успеем във всички насоки, а и тези след нас ще има от какво да се поучат.

Преди да поискаш, трябва да дадеш и то не като инвестиция, та да искаш после да ти се върне повече. Да дадеш като дар, като до-

Фиг. 4. Корицата на юбилейния сборник, издаден през 2024 г.

брота, та дори този, който го получи, да не знае, че е от теб, и така да се чувства задължен. И далият да не знае кой му е дължникът.

В последно време си мисля, че първо ни е нужна вярата в самите нас, вярата, че можем да вярваме. И веднага си давам сметка, че вярата е сестра на надеждата и любовта. А трите са дъщери на мъдростта.

Дирята, която всеки от нас оставя, е различна и тя не зависи от номера на цървулите или на маратонките, а от делата ни за другите след нас. Естествено и нормално е това да бъдат децата ни – продължители на семейство и род. Мой по-възрастен колега ме поучаваше някога, че да възпиташи едно дете е по-важно, отколкото да защитиши три дисертации. Но у нас май не е така и може би затова сега има толкова много доктори (не лекари), а толкова малко деца.

Човек е дошъл и си отива от тази земя и само оставеното от него на хората ще го спаси от социалната смърт – да бъде забравен. Но това е писано на малцина. Някои от видовете хора повтарят животински или растителни видове. Е, нали и ние сме част от природата, макар и не най-добрата ѝ част. Нали навсякъде в животинския, че и в растителния мир, всеки иска да изпревари другия, да стигне слънцето. А при хората – да се обяви и за такова

Раздвоението е огромно и повсеместно. Томове книги може да се напишат за него. Ту налитаме на изток и се поздравяваме със „здравстуй“ и „всего хорошего“ и пак същите скоро започваме да викаме „хай“ и „о'кей“, ама май че е по-добре да се поздравяваме с „мараба“.

Не кабинетите-офиси са важни, а какво правиш в тях. Сега си мисля как всеки от нас иска обширен и луксозен кабинет, как иска да има подчинени, които да му дават идеи, пък и да ги изпълняват. Резултатът е виден и без очила.

Не е важно да имаш диплома и тя да виси на стената, а да видим къде е резултатът. Знанието е дело на време и опит, а действието е знак за младост и сила. Понякога дребните неща са по-показателни от гръмките фрази и заявления на митинги и пред телевизията.

Трябва да има свобода на словото и прав е оня, който казва, че в години на робство можеш да погинеш само от произнасяне на името свобода. Добре, но трябва да има мярка и на това, което казваш. Нали езикът кости няма, ала кости чути“.

Иван Иванов има критичен поглед и върху собствената си професия:

„Ние, археолозите, често пъти чрез нещастие то на другите пълним витрините на музеите. Дали изгубено съкровище ще намерим, дали ще разкопаем гробове отпреди хиляди години – и да се радваме после на чуждите неща като свои. Че и се караме за тях – кой ги открил, кой и къде да ги показва. А и по света ги разнасяме.

Преди години на изложба на предмети от Варненския некропол в Япония един будистки монах помолу да направи служба сред самите предмети. Мотивите му бяха, че е усетил духа на мъртвите и те не са доволни от това, че вещите им са преместени от вековното им място. И в своята молитва той се обърна към духа на мъртвите за прошка и че те със своите лични вещи са ни помогнали да усетим красотата, научили са ни на нови неща за живота на хората и т.н. И това на хиляди километри от нас. От един чужденец“.

Тези слова от една страна изграждат цялостен, „пълнокръвен“ образ на обикновения човек Иван Иванов, заедно с неговите стра-

Фиг. 5. Корицата на илюстрираната приказка за възникването на варненския халколитен некропол

ти, надежди и страхове, останал скрит зад бляскавия ореол на известния и авторитетен варненски археолог. От друга страна, събрани на едно място, всички тези текстове оформят своеобразен летопис на прехода на Варна едновременно от един политико-икономически строй в друг, от XX в XXI век и от второто в третото хилядолетие. Това допълнително придава автобиографичен характер на целия сборник. Точно поради тази причина за негово заглавие, е избрано заглавието на едно от събраните авторови есета – „Да оставиш след себе си“.

Събраните на едно място и запечатани в слова размисли на Иван Иванов му изграждат паметник, по-траен от мраморен или бронзов бюст и по-изразителен от портрет върху платно – *verba volant, scripta manent*.

Литература

1. Йотов, В. Плетньов, В. 2006. Варненският музей 1906-2006. Справочник. Варна, изд. „Славена“, стр. 114-118
2. Иван Иванов - Златният археолог. РТВЦ-Варна, БНТ 2011. <https://www.youtube.com/watch?v=uMUpbm-7NUY>, (24:00 - 24:40)
3. Славчев, В. 2008. Acta Musei Varnaensis VI. Studia in memoriam Ivani Ivanov. Варненският халколитен некропол и проблемите на праисторията на Югоизточна Европа. Варна, изд. „Онгъл“, стр. 7-16
4. Иванов, И. 1997. Земята на златото. Приказките на археолога, N1. Варна, изд. „Славена“
5. Иванов, И. 2001. Злато от рая. Варна, Унив. изд. на ВСУ „Черноризец Храбър“
6. Иванов, И. 2024. Да оставиш след себе си. София, изд. „Скала принт“

За контакти:

Теодор Роков

Музей за нова история на град Варна

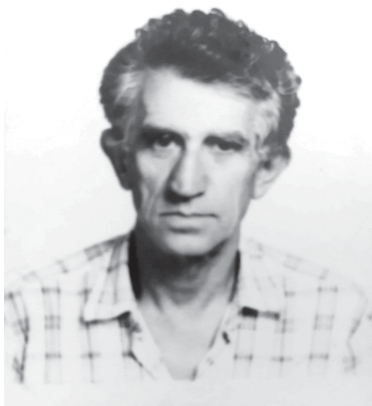
E-mail: teorokov@abv.bg

ЩРИХИ КЪМ ЖИВОТА И ДЕЛОТО НА ВАРНЕНЕЦА ДОЦ. Д-Р ВЛАДИМИР Д. ВАСИЛЕВ

Ваня Тонкова, Елияна Иванова

Abstract: *The report presents the life and work of Vladimir Vasilev from Varna. His development as a person, scientist and researcher, recognized not only in his homeland, but also in Europe. One of the most prominent historians of medicine, with contributions in the field of social hygiene and traditional medicine, leaves us his love for research work.*

Keywords: *Vladimir Vasilev, history of medicine, hygiene, history, traditional medicine*

Доц. Владимир Д. Василев (1924-1996 г.)
от 1991 г. (1)

С настоящия доклад се цели да се припомни на варненци, и не само, кой е доц. Владимир Д. Василев. През настоящата 2024 г. се навършват 100 год. от неговото рождение. Като хора, на които историята и медицината не са безразлични, сме длъжни да го направим.

Баща му, Добрин Василев, произхожда от родолюбиви родове, като и двата дават заслужили дейци на национално-освободителното движение. Изключително ерудирана личност – писател, преводач, учен, юрист, театрален критик и историк, библиограф, краевед и общественик. Праядо му по бащина линия е личен приятел на Васил Левски.

Майка му Райна Свирачева е от селски произход. Много малка остава сираче и бива осиновена от виден разградски гражданин, основател на парка в града – Иван Свирачев. Завършва висш педагогически курс и работи като учителка в гр. Белослав, а след това – в Еврейската гимназия във Варна. Има завършен

заочно Исторически факултет в гр. София. След преместването си в Златоград, където е директор на основното училище, тя се занимава и с благотворителна дейност. Много дейна е в приобщаването на българите-мохамедани (помаците) в града (2).

При Владимир Василев виждаме съчетание на всички качества, които е „взел“ от своите родители. Всички сме се уверили, че изграждането на личността на детето започва именно в семейството. Водеща роля имат родителите. И не случайно старите хора казват: „Не възпитавай детето, а себе си – ти си негов пример“.

Доц. Владимир Добринов Василев е роден на 8 май 1924 г. във Варна.

Името, което му дават, е избрано едва след 40-я ден от неговото рождение. Първите 40 дни са били много трудни и след като преживява този период го кръщават с името Владимир – победоносец.

На 4-годишна възраст го записват в руска забавачница и това завинаги определя привързаността му към руската душевност, култура и народ. През 1930 г. по настояване на баща му започва своето образование в частно немско училище. След завършване на основното си образование записва да продължи в Класическата мъжка гимназия, която завършва през 1943 г. с отличие (3).

Заминава в Златоград при майка си, а оттам постъпва в армията. Това е този период от неговия живот, за който той не обича и не иска да говори, си спомня неговата голяма дъщеря Добринка Минева (по мъж). Подлаган е на тормоз заради изразените леви политически убеждения и привързаност към Русия.

Участва във втората фаза на войната като санитарен подофицер и преводач. Награден е с Кръст за храброст IV степен. Тук е моментът да кажем, че Владимир Василев владее френски, немски, старогръцки и латински. Умело борава и с руски, новогръцки и английски. А интересът и любовта към историята той приема от баща си, създавайки това силна връзка между тях.

След завръщането си от фронта той се записва в Медицинския факултет в София и успешно го завършва през 1951 г. По време на студентските години работи в кръжока по фармакология, като от тогава датират и неговите интереси към история на медицината. Веднага след завършването си започва да работи като ординатор в Санаториума за костно-ставна туберкулоза за деца в курортния комплекс „Св. Св. Константин и Елена“ за периода 1951-1952 г. В годините 1952-1958 г. е завеждащ отделение в санаториума. Между 1958 и 1961 г. е завеждащ отделение за костно-ставна туберкулоза при Варненския тубдиспансер. Именно тогава (1961 г.) той придобива своята първа клинична специалност по костно-ставна туберкулоза. Продължава да работи в с. Долен чифлик като завеждащ Общинската здравна служба. От 1963 до 1965 г. е ординатор в санаториума край с. Равна. След 1965 до 1973 г. е ординатор във варненския Окръжен тубдиспансер. През 1968 г. придобива втората си клинична специалност по фтизиатрия. Следват години, в които работи далеч от родния си град – от 1973 до 1976 г. е главен лекар в Районната болница в гр. Каварна. Успоредно с работата му в болнични и санаториално-лечебни заведения, д-р Владимир Василев продължава своята квалификация. Завършва свободна аспирантура по социална хигиена и история на медицината към ВМИ – София и ИСУЛ, където на 21.04.1970 г. защитава успешно кандидатска дисертация на тема „Медицината през родо-общинния и робовладелския строй в днешна България“ за присъждане на научна степен „Кандидат на медицинските науки“. През 1977 г. му е присъдено научно звание старши научен сътрудник II степен (4).

Така се стига до 1978 г., когато е назначен в Катедрата по социална медицина и организация на здравеопазването при ВМИ, гр. Варна. И не е случайно, че през 1978 г. за първи

път в обучението на студентите по медицина се включват две нови дисциплини – „История на медицината“ и „Медицинска социология“. Интересен факт е, че доц. Владимир Василев превежда от старогръцки език Хипократовата клетва (5).

Прави задълбочени проучвания в направления от история на медицината като: българо-руски медицински връзки; история на епидемиите в България; история на социалната хигиена и здравеопазването; история на медицината в древността и през античността по днешните български земи; изследвания в областта на народната медицина, като проучва български народни лековници и търси връзката им с научната медицина в античния свят, предимно Рим и Гърция. Научните му трудове „История на здравеопазването във Варна от древността до социалистическата революция от 09.09.1944 г.“ и „История на медицината в България“ са наградени от Медицинска академия – София (1981 г.). Дългогодишната изследователска дейност и натрупаните познания в областта на българската медицина и Античността, д-р Владимир Василев обобщава в докторската си дисертация на тема „Приемствеността от късно-античната медицинска книжнина в българската държава до Освобождението“, в която много успешно съчетава двете си страсти – историята и медицината.

Част от дейността му е пряко свързана с Музея по история на медицината. Доц. Василев е един от инициаторите, които създават Музея. Той изготвя концепцията и реализира експозицията в раздела по народна медицина. Според него истински научен интерес към българската народна медицина започва да се забелязва няколко години след 9-и септември 1944 г. От тогава започва активното проучване на множество народни лечебни средства, предимно от растителен произход. Проучени са и редица рецепти на народни лечители (6).

В самото начало народно-медицинската книжнина често е с магичен и окултен характер. За основа се използва бележитото съчинение на Педаний Диоскурид „Върху лечебната материя“, което в продължение на 15 века е настолна книга на медиците на Изтока и на Запада. Доц. Владимир Василев много подробно изучава и проучва този труд. Интерес представлява и „Хербария“ на Псевдоапуплей, към кой-

то Василев съставя латино-български речник. Тези два труда и преводите, които им прави, той посочва като извор за историята на древна Тракия (7).

Дори да е имало медицинска книжнина през Първата българска държава, не е запазена нито една. Знанията от медицината са отразявани най-често в жития на светци и особено в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх. Към 1983 г. няма открити медицински съчинения и от Втората българска държава. Владимир Василев разкрива и проучва български ръкописни лековници, датиращи от края на XVII век, началото на XVIII до средата на XIX век. Установява в голяма степен приемственост от късноантичната медицина.

В издирване на народни лечители при провеждани от него медико-етнографски изследвания, доц. Василев съставя анкетни листи, в които най-подробно описва събраната информация. Освен от хората-лечители, той проявява интерес и към лечебните методи и видовете лечебни средства, които те прилагат, като най-голям обем работа той има по въпросите, касаещи лечението на различни заболявания на човешкия организъм.

Интерес представляват двата му труда за народните лечители, тясно свързани с Варна. Това са баба Петра Маркова от с. Константиново, която повече от 60 год. практикува своите познания в народната медицина и умира през 1972 г. на 101-год. възраст. и д-р Кирил Йорданов – първият лекар-природолечител в България. Личното им познанство е обяснението на

Доц. Василев и приятели на II Национален конгрес по История на медицината през 1985 г. – вторият от ляво надясно (10)

споделени идеи и разбирания на доц. Василев в тази област и материя (8).

Както знаем, доц. Василев е един от най-изявените и дейни историци на медицината, признат не само в родината си, а и в Европа. Научните историко-медицински трудове обхващат много дълъг период от нашата история – от Античността до XX век. Най-значимите му трудове за историята на медицината са тези, свързани с болницата „Параскева Николау“. Подробно проучва и анализира дейността на болницата, макар че изворите за нея са доста оскъдни, а наличните са на гръцки език. Това кара доц. Василев да преведе „Правилник на варненската болница Параскева Николау Варненец“, който указва дейността, реда и управлението в лечебното заведение. Проучена е и Приемната книга на болницата, след което доц. Василев систематизира информацията в таблици. Една част от тях включва данни за групи болести, продължителност и вид на лечението, изписване на пациентите от болницата. В друга част са групирани болните по пол, възраст и произход. С този труд, доц. Василев прави и дава пълна и точна картина както на дейността на болницата, така и на заболяемостта на населението по тези земи.

Другите научни разработки в тази област се отнасят до историята на медицината през Древността и Античността. Благодарение на усвоените латински и старогръцки езици в Мъжката гимназия, той умело и смело борави с различни антични извори, които превежда, проучва и анализира.

Дава важна информация за античната хирургия и откритите в нашата страна антични хирургически инструменти.

Ценни сведения имаме и за един от важните и дотогава непроучени историко-медицински проблеми – разпространението на епидемиите по нашите земи. Той е първият български учен, който превежда трудовете на Йоан Картакузин за чумната епидемия по нашите земи през XIV в.

След пенсионирането си, доц. Владимир Василев преподава латински език в новооснованата Варненска хуманитарна гимназия. За известен период се връща в гр. Каварна, за да работи като лекар. А след окончателното си завръщане във Варна, той старателно започва да подготвя своите архивни материали за преда-

ване в Музея по история на медицината, където са и до днес (9).

Със своите приноси в областта на история на медицината, социалната хигиена и народната медицина, доц. Василев ни оставя любовта си към изследователската работа. Без историята не може да се постигне същността и дълбочината на познанието в нито една научна област бихме заявили смело, след като вече познаваме живота и делото на варненеца Владимир Д. Василев.

Умира внезапно през 1996 г. на 72-годишна възраст

Вечна и светла да е паметта му!

Литература:

1. ДА – Варна, фонд 1416, опис 2, а. е. 122
2. ДА – Варна, фонд 1416, опис 2, а. е. 123
3. Сборник на Варненско дружество по история на медицината „Доц. Владимир Василев“, Варна, 2010 г., с. 6 – 10
4. ДА – Варна, фонд 1416, опис 1, а. е. 1
5. 150 години Дарителска болница „Параскева Николау“, юбилейна книга, Варна, 2019 г., с. 126
6. ДА – Варна, фонд 1416, опис 2, а. е. 112, 113
7. ДА – Варна, фонд 1416, опис 1, а. е. 67
8. Библиотека МИМ, архив, фд 535
9. Сборник на Варненско дружество по история на медицината „Доц. Владимир Василев“, Варна, 2010 г., с. 6 – 10
10. ДА – Варна, фонд 1416, опис 1, а. е. 117

За контакти:

*Доц. д-р Елияна Иванова, д.м.,
ФОЗ Медицински университет – Варна,
Заместник – декан по учебната дейност,
акредитация и качество
гр. Варна, ул. „Марин Дринов“ № 55
E-mail: elyiva@gmail.com
Ваня Тонкова,
Медицински университет – Варна
MU_museum@mu-varna.bg*

УРАВНИЛОВКАТА И СРЕДНОСТАТИСТИЧЕСКАТА ЕДНАКВОСТ КАТО ОПАСНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО В ОБЛАСТТА НА ИЗКУСТВОТО

Сия Папазова

Abstract: *There are certain dangers, which are currently arising in the education of young people in the field of art. They must be overcome. The first danger lies in 'equalism', in adhering only to 'normality'. The task of the educator is to educate the restless, the searching, the unconventional artist. The second danger lies in the interference of the consumer ideal in art. The young persons who have committed themselves to the artistic must recognize consumerism and resist it, not serve it.*

Danger number three consists of the universal tolerance, an acute deficiency, a lack of 'assertiveness'. In teaching, one's own point of view, one's own position, one's own view of the diversity of the world must be encouraged. Danger number four is structuralism, which comes into sharp contradiction with the purpose of art. It destroys the free initiative of artistic thinking. Danger number five: It is more than necessary for future artists to develop a sense of awareness as to when they are being used and turned into something to serve consumer taste.

The primary task of the art teacher is to humanize the young artist so that he or she can convey to people the experience, the meaning, the divine purpose of art.

Keywords: *art, education, children, adolescents, young people, norm, equalism, consumption, assertiveness, point of view, humanism*

Ние, които обучаваме младите хора на изкуство, рано или късно се изправяме с лице към матрицата. Най-остро усещат манипулативните ѝ техники преподаващите театър, музика, живопис, танц, творческо писане. Нашите изострени сетива улавят големия конфликт между съвременната цивилизация и изкуството като част от културата. Този най-обсъждан въпрос обхваща с допълнително съдържание, свързано с изкуствения интелект и дискусиата за ползата и вредата от него. Появиха се трансхуманистите с тезата за безсмъртния човек при пълна заменяемост на неговите биологични части. „Комбинациите между нано- и биотехнологии и когнитивни науки вече позволяват да се борим с досега nelечими болести, да забавяме процеса на старене на телата си, да контролираме желанията, настроенята и психическото си състояние. Те променят не само нас, но и света, в който живеем...“ (1). Веднага обаче възникнаха въпроси от морален характер: Кой трябва да бъдат безсмъртни? Докога? Колко ще струва това? Кой може да си го позволи?... И всичко това в една програмирана еволюция на homo sapiens.

Много хора се обединяват около тезата, че цивилизацията е последният етап от развитието

на обществата. Философът и социологът Маркузе отива още по-далеч. Той говори за терора и репресивната същност на цивилизацията спрямо индивида. Индивидът е в постоянен стрес, в неразрешим конфликт с културните норми, институциите, държавата. Удоволствието и постигането на щастието са невъзможни. Невъзможно е да се управлява щастието в рамките на културата. Цивилизованото общество заставя човека да потиска своята първичност, своята истинска природа. Човекът се измъчва в състоянието на несвобода. Това му носи страдание и саморазрушение. Щастлив е само проточовекът. И т.н.

Избухналата мода да се покрива човешкото тяло с татуировки е сигнал за подобно щастие, подсъзнателно желание за завръщане към пещерите, при „щастливия“, отдаден на нагоните си, пращовек.

Една такава „щастлива“ песничка от долината на Амазонка е записал Костас Варналис, която още се пее по тези места:

Ние вървим, върви, вървим...
Каква красива местност!
Мирише на човешко месо,
на свежо човешко месо...

Тук се вписва и писателят, философът, кинорежисьорът Алехандро Ходоровски, основател на психомагията, на „паническият театър“, който слага своя акцент върху стремежа на човека да преодолява границите между разума и тялото със силата на духа и неистовото въображение. „Магически танц на реалността, който разкрива фантастични възможности и отваря неочаквани пътища да се слеем с неговия ритъм... Един сюрреалистичен акт в изкуството, който извисява, просветлява, лекува...“ (2).

Друга част на обществото се базира и уповава на науката и на научните постижения, които операционализират, разбиват, разчленяват на елементи явленията и после за удобство ги разглеждат поотделно. И по този начин разрушават тяхната сакралност, „магията“ на Ходоровски. Културата, понеже е култ към нещо, което не подлежи на доказване, първа губи сакралното си значение. Може би и религията. И изкуството. Защото вече няма нищо сакрално в зачеването, например. Повече от четвърт век ни дели от първото бебе в епруветка. Вероятно ще бъде постигната, имитирана и човешката утроба, където плодът ще зрее девет месеца пред очите ни, от неговото зачеване до същинското му раждане. Много скоро ще се осъществи генетичен подбор на бъдещия плод. Ще се избира дете по каталог, с редактиран геном. Сакралното изчезва. И като че ли този процес няма предел. Съществува опасност от изчезване на културите, от изчезване и на самите общества. И изкуството, което е породено в лоното на обществата. Така са изчезнали, заедно с обществата, шумерската, етруската култура, културата на древен Рим, културата на майите... И може би поради този страх от изчезване, европейската култура, богатите държави с многовековни традиции, се заемат с укрепване на егото, като единствен бастион на сакралното. Ако не обичаш себе си, не можеш да обичаш другите... Това е новият наратив, спасителният постулат в науката, а от там и в изкуството. Появи се супер модерната тема за емпатията. Намери се и генетичното обяснение – появата на нови невронни вериги в кората на главния мозък – „огледалните“ неврони. „Огледални“, защото в мозъка на страдащия човек и в мозъка на наблюдаващия го, светват едни и същи участъци, с еднаква сила

и интензитет. И двамата изпитват една и съща болка. И двамата ги боли по един и същи начин. И от тук изводът, че помагаме, съчувстваме на страдащия, за да не ни боли самите нас. За да се избавим от страданието в самите нас. Т.е. „страдаме заедно“ – както казва Достоевски, много преди да бъдат открити „огледалните“ неврони.

Сред арменците съществува крилатата фраза „дават арнем“, в превод – да взема болката ти. Израз на огромно състрадание и съчувствие на човека към човека. В този случай у нас започва да работи един особен императив, „нравствен“ егоизъм, който е в основата на най-голямата тема в изкуството – темата за хуманизма. За човеколюбието. Дикенс, Хектор Мало, Нексъ, Амичис, Балзак, Зола, Тургенев, Чехов...

В американската психологическа школа, една от най-добрите, се появява понятието „функционализъм“. В основата му е един вселенски закон – „Законът за нормалното разпределение“. Законът за правилното, което е и нормалното. Тези учени наблягат на „Нормата“. Внушават я като нещо неоспоримо, онагледяват явлението с кривата на Гаус, където в нормата са 68% от изследваните, а 16% вляво и 16% вдясно са извън нормата. Те са изключенията в „нормалното“ общество. Знае се, че психологията и изкуството вървят ръка за ръка. Поради това възниква нов кръг от въпроси, които засягат нас, преподаващите изкуство за деца, юноши, млади хора. Започваме да се питаме – какво интересно има в едно изкуство, създадено за публика, зрители, читатели, според „нормата“. С какво ще ги учудим, когато поднасяме това изкуство на публика, която също е в „нормата“. От „нормата“ за „нормата“. Ако ние преподаваме „нормата“, има опасност да бъдем безинтересни както на аудиторията, така и на самите себе си.

Това е първата опасност при обучението на подрастващите в областта на изкуството. Да станем излишни.

Според кривата на Гаус – „норма“ и „среда“ са синоними. „Посредствен“ означава, че човекът се намира по средата. Нищо обидно. Означава, че е „нормален“. Това именно е усредненият човек. Това са 68% усреднена нормалност. Възниква въпросът – може ли човекът по средата да бъде голямата тема в изкуството?

А изключителните хора? Хамлет, Крал Лир, Дон Карлос, Карл Моор... И може ли човекът по средата, в нормата, да бъде вдъхновяваща художествена и педагогическа цел?

Това е втората опасност в пресъздаването на човека като обект на изкуството. Щастливият в своята усредненост човек. „Човекът в калъф“ на Чехов.

Като прибавим към този човек потребителския идеал на съвременните хора – „купувай, продавай, консумирай, потребявай, купонявай като за последно, тук и сега!“, ще получим идеалния пазарен човек, идеалния пазарен потребител в едно индустриално ориентирано общество. С една дума – пазарно ориентираният човек. Изкуството, което преподаваме, по своята природа и по предназначение, влиза в остро противоречие с пазарното усредняване на човека. С масовия човек.

Изкуството по презумпция се намира на другия полюс. То е призвано художествено да пресъздава неспокойния, тревожния, търсеция човек; некомersiалния човек, нещастливия в своята усреднена среда човек. Той е нервак по природа, той е като другоземец. Съдържа недоволство в себе си, което не му дава покой. Няма покой за онези 16% вляво и вдясно, а точно те са в центъра на нашето внимание като педагози.

Знае се, че изкуството е на предела си. Може би се намира пред нищото. А може би е пред качествено нов скок? Може би е в очакване на нов Ренесанс? В очакване на нова идея за театър, например. Като предизвикателните, евристични идеи на Станиславски, Арто, Брехт, Гротовски, Питър Брук...

И следва другият въпрос. Ще изчезне ли професията на актьора, пианиста, балетиста, поета?... С вероломното настъпление на изкуствения интелект? Въпрос, който чака своя отговор. Въпрос, който засяга нас, преподаващите изкуство на младите хора. В едно можем да бъдем сигурни. Изкуството ще оцелее. Но то трябва да пращи от нови художествени и философски модели, така че да „оставя копчета по пода“ по думите на Чехов. Да се развива рамо до рамо с науката. Наука и изкуство в заедност. Да се уважават взаимно, а не да се разрушават и отричат взаимно. Науката измисли Мрежата. Някои я свързват с Матрицата. Това лично ни засяга като педагози, защото Матрицата създава еднакви операционни системи, докато изку-

ството не може да съществува без да отразява многобройните варианти на човешката природа.

Една такава съвременна операционна система внушава, че толерантността е Библията на новото хилядолетие. Приемането на всичко и на всички. Радващото око едноумислие. Много хора, които са щастливи в своята заедност. Но едноумислието преминава през усреднеността. Всички се обличат по един и същи начин, всички се обичат по един и същи начин, всички обичат едни и същи банди. Употребяват един и същи сленг. И в края на краищата всички си приличат като зайци. Тук пред нас възниква проблемът – как да остане младият човек при своите чувства, вкусове, убеждения, в рамките на една всеобща, широко прокламирана и екзалтирано употребявана толерантност, в атмосферата на една колективна еуфория. Преподаващите изкуство би трябвало да се съмняват в тези широко отворени, до безкрайност, граници. Така могат да бъдат оправдани жестокостта, насилието, грубостта, като мила особеност на индивида.

Опасност номер три!

Понякога във всеобщата толерантност се появява остър дефицит, липса на „асертивност“, отстояване, запазване на собствената гледна точка, собствената позиция, собствения поглед към света. Понякога отстояването на собствената позиция е свързано с противостоене, неприемимост в името на честта и достойнството. Понякога младата личност може да се окаже самотна и неразбрана, върху фона на всеобщата толерантност. Понякога човекът е прав, но сам в правотата си. Това се случва в изкуството. А има и самотни изкуства, като писателското, изкуството на художника... Понякога творецът се нуждае от лично пространство и право на усамотяване, отделяне от колективното. Изкуството е призвано да съхранява уединеното пространство на творческата личност, вътрешния ѝ интимен свят, да я предпазва от разтварянето и изчезването ѝ в широкия, разграден свят на другите.

В задачата на обучаващия влиза ангажиментът да възпитава съмняващия се в изкуствено създадената солидарност човек. Солидарност, с която понякога се спекулира. В рамките на тази стандартизирана операционна система, младият човек, който е избрал да служи на изкуството, може да се заблуди и да не намери

своята собствена територия за самоизразяване и саморазвитие. Тук грубо се намесва съвременният структурализъм, който също влиза в противоречие с предназначението на изкуството. В стремежа си да обясни, да онагледява докрай света и всичко около човека, структурализмът руши свободната инициатива на мисленето, особено на творческото мислене. При този студен структурен подход първо отпада и бива отблъснат неординерният, оригиналният, нестандартният и в крайна сметка – талантливият човек. А ние точно него търсим и издирваме сред [младите хора. Освен това в изкуството има много необясними неща.

Опасна ли е стандартизацията? Да! Опасност номер четири!

Повече от необходимо е да развиваме у бъдещия художник (като естетическо понятие), усещането в кой момент го употребяват, превръщат в нещо, което служи за създаване на потребителски продукт, кога искат от него да пробутва стока... Защото в последно време, в самото изкуство, съвсем легално навлезе продуктовото позициониране. Онзи 25-и кадър в киното, който скрито манипулира на подсъзнателно ниво. Нашите възпитаници в областта на изкуството трябва да откриват скрития, маскирания продукт и да знаят, че тази потребителска схема е задължително манипулативна.

И за финал е необходимо да се каже още нещо. Главно и определящо. В самото съдържание, в самата решетка на изкуството, гене-

тично и устойчиво е заложена любовта към човека. Изкуството би могло да утоли съвременния кислороден глад за човечност. Защото от всички „изми“, които обществата опитаха и преживяха в своето вековно и монгострадално съществуване, единственият сал, салът на Медуза, върху който трябва да се качим, за да се спасим, е хуманизмът.

И докато младият човек, тръгнал по пътя на художественото, е все още в ръцете ни, нашата отговорност е да го хуманизираме така, че да бъде потребен, да може да препредава на хората огромния опит, дълбокия смисъл, духовната роля, божественото предназначение на изкуството.

Можем ли го това?

Литература

1. Иван Спиридонов, „Трансхуманизмът“., изд. „Изток – Запад“, 2023. София 1000, ул. „Стара планина“ №5, ISBN 978-619-01-1235-8
2. Алехандро Ходоровски. „Танцът на реалността“. ИК „Колибри“, 2017. София, ул. „Иван Вазов“ № 36. ISBN 978-619-02-0068-0

Контакти:

Сия Стефанова Папазова, магистър
Старши учител „Театрално изкуство“
ЦПЛР – Общински детски комплекс,
град Варна

СВЕТОВЕН ПРИНОС НА БЪЛГАРИТЕ ПО ВРЕМЕ НА АВАРИЯТА В ЧЕРНОБИЛСКАТА АТОМНА ЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛА ПРЕЗ 1986 Г.

Веселин Тракийски

Abstract: *This text is a modest attempt to pay the deserved and necessary tribute to the Bulgarian scientists, designers, military engineers, and technicians, as well as to the teams from the Plant for Nuclear Instruments and Dosimeters in Pleven and the corresponding Institute to it, for the unique for its time device – RR-51M roentgenometer-radiometer, with which measurements were carried out to urgently clarify the radiation situation of a huge territory of the former Soviet Union, which included the territories of Ukraine, Belarus, and the western part of the Russian Federation, after the unfortunate accident in the V. I. Lenin Chernobyl Nuclear Power Plant on April 26, 1986.*

Keywords: *deserved, necessary tribute scientists, military engineers and technicians, unique device, roengenoeter-radiometer, radiation situation, unfortunate accident*

За събитията около аварията на тази атомна електроцентрала има изписани безброй страници и за какво ли не, но няма нито ред за това, че българите имат голям и при това уникален принос за осигуряване на безопасността на населението в тези райони на СССР, на което предстояло дълго време да бъде подложено на въздействието на вредните за здравето йонизиращи лъчения от разпадащите се радиоактивни вещества от радиоактивния облак, изхвърляни от разрушения атомен реактор, паднали на земята по растителността, в реките, водоизточниците, по пътищата, сградите и т.н.

Датата 26 април 1986 г. от изминалия 20-и век е известна най-вече с възникналата авария с 4-ти реактор на атомната електростанция в района на град Припят в Украйна. Денят е събота и поради предстоящ ремонт на АЕЦ са започнати операциите за изключване от експлоатация на 4-тия реактор, когато в 01:24 мин., след като при една от операциите, в предната минута, е започнало рязко повишаване на активността на реакцията и мощността на реактора и това е съпроводено от неконтролирано повишаване на температурата в него, вследствие на което настъпва внезапно разрушаване на реактора с изхвърляне на облак от радиоактивна пара, частици, в т.ч. “горещи”, от радиоактивното гориво в реактора и от другите компоненти на височина до 2.5 км. За пример на силата на разрушителното действие в реактора – отхвърленият метален капак на реактора е бил захванат със 105 броя

40 мм стоманени болта.

Съобщение за аварията се появява във вестник “Работническо дело” с малки букви и с площ на около една снимка 3x4 см на другия ден в България. От този момент започва една епопея с участието на 600 000 човека, огромни финансови и материални средства за ликвидиране на последствията от аварията в района на централата, в градчето Припят на непосредствената територия до нея, на територията на Украйна, Беларус и западната част от Руската федерация, а и в голяма част от Европа.

Всичко по-подробно може да прочетете на сайтове на руски език, но няма да намерите и дума за проблема, който се е стоварил на плещите на съветското държавно, научно и военно ръководство. А той бил как да установят мащаба на радиоактивното замърсяване на всички територии на СССР, над които е преминал този “чернобилски облак”, а и последвалите го емисии от горящия реактор, както и след като е бил загасен.

Има сигурни доказателства, че е посетил много територии, в т.ч. и далече извън тази на СССР, щом има съобщения от АЕС „Студсуик“ в Швеция за установено повишаване на радиоактивното излъчване от неизвестен източник, има съобщения за установено такова повишение на радиоактивно излъчване във Франция, а на 29 април в 0:30 ч. и в района на Видин, след това, от 2 до 7 май, в София, Плевен, Пловдив, Бургас и Варна е установено наличието на високодисперсни горещи частици с много висока активност. За наличието им,

още в началото на м. май, съветското научно ръководство на ликвидиране на последствията от аварията, в лицето на акад. Е. П. Велихов и акад. А.П. Александров – създателят на реактора – РБКМ, е уведомено лично от проф. Ц. Бончев, ръководител на катедра “Атомна физика” на СУ, в ролята му на инициатор и координатор на всички действия на научния ни потенциал на СУ по тези въпроси, при светкавично организирано и осъществено негово посещение в Москва.

А какво е положението на територията на споменатите по-горе райони на СССР и с населението в него? Където има войскови подразделения и щабове на ГО, които разполагат с дозиметрически уреди и се води радиационно наблюдение, но уредите са с такъв праг на индикация на лъченията, който е значително по-висок от необходимия, тъй като тези уреди са предназначени за военно време.

В този период са извършени и редица други организационни и практически действия, за да се нормализира жизнената и производствената дейност на населението във всички споменати засегнати райони. Проблемът на ръководството на работите по ликвидиране на последствията по този въпрос се заключава в тотален недостиг на технически средства за радиационно разузнаване с обхват в ниските стойности на радиактивното излъчване.

В СССР има приет на въоръжение уред с удовлетворяващи технически показатели, но в много ограничени количества. Причината за това състояние на нещата е съществуващите до тогава ограничени потребности на СССР за такива средства – техни потребители са екипажите на космическите кораби и станции, подводниците с атомни двигатели, заводите за производството на такива реактори и атомните им електростанции. За тях е разработен специален уред КРБГ-1 с долен праг на индикация 0.25 mR/h, но с наличните количества се осигурява работата на екипажите в района на централата, тъй като резервът от тези уреди е много малък и дори не може да се мисли с тях да се осигури изпълнението на тази задача. Това налага тогавашното ръководство на съюза да се обърне за помощ към страните от Варшавския договор и най-развитите страни от останалия свят. Във Варшавския договор страни-производителки на такива средства са

Унгария, ГДР и България. От останалите страни – САЩ, Великобритания, Франция, Федералната република, Япония, вероятно и други. Навсякъде получават отказ, не по някакви политически причини, а поради отсъствието на всякакви възможности – все пак в такива случаи става дума и за много пари. Всички тези страни, с изключение на една, обявяват, че не разполагат с такива подходящи средства както по отношение на обхват на измерване, така и в необходими количества, които според разчетите на специалистите да осигурят в кратки срокове екипировката с такива средства на една специално мобилизирана дивизия.

Съветските учени и специалисти са изчислили, че за тази огромна територия има потребност от формиране на военна структура в състав от около 12 000 човека, което прави около 2000 разузнавателни дозора от по 4 човека, отделно от осигуряващите ги.

Кое е породило тази уникална ситуация – невиджана и нечувана авария с въздействие на радиоактивни вещества и лъчения върху населението на огромната част от континента и наличието в целия свят само на едно подходящо техническо средство за осъществяване на установяването и контрола на тяхното разпространение и въздействие?

До 26 април 1986 г. на света са известни възможните последици от въздействието на ядреното оръжие, в т.ч. възникването на радиоактивно заразяване по следата на движение на радиоактивния облак от радиоактивния „дъжд“ като до началото на 60-те години на същия век са проведени многобройни опити с него, отначало в САЩ, в т.ч. и използването му на 6 и 9 август 1945 г. срещу нищо неподозиращото население на японските градове Хиросима и Нагазаки, а след края на последната световна война – и на територията на СССР, полигон Невада в САЩ, острови в Световния океан, като в следствие тези опити са забранени. Разработваните по това време и след това технически средства за установяването на нивото на радиоактивното облъчване и за откриването и измерването на радиоактивното замърсяване на местността и предметите са с най-нисък праг на индикация от 0.5 R/h, което военните и медицинските експерти, съобразно тогавашните им разбирания, са оценявали за приемливо за военни цели, с оглед използва-

нето на живата сила в продължение на дните на една армейска операция. След завършването на последната за участниците се е предвиждал период на възстановяване и лечение.

С една дума, към началото на възникването на проблема за изясняване на радиационната обстановка в тази част на бившия СССР, в света само в България има едно-единствено подходящо техническо средство, с което може да се реши тази сложна и обемна задача, и то е разработено, прието на въоръжение в БНА и има наличен съответен обучен висококвалифициран технически персонал и създаден ефикасен производствен комплекс за неговото серийно производство – Завода за ядрени прибори в град Плевен, под ръководството на инж. Христо Иванов. Тази дейност се осъществява в сградния фонд на бившия Плевенски затвор. Към този момент единствено само нашата страна има възможност да им предостави 700 бр. отговарящи на изискванията уреди, с което количество само за десетина дена е мобилизирана една дивизия от 8 000 души и подготвена за извършване на радиационно разузнаване на заразената територия със 700 дозора.

Това техническо средство е едно уникално творение на българската научна, инженерна, конструкторска, техническа и производствена мисъл по това време. То е известно на специалистите в тази област с името си рентгеномътр-радиомътр РР-51М (който се интересува от него, би могъл да го потърси в мрежата). Разработено е в началото на 80-те години (след 1971 г.) от български учени, инженери и техници от химическата секция на съществуващия тогава Военнонаучен институт към ГЩ на БНА, с най-дейното участие на подполковник-инженер Георги Еников, с дейното участие на специалистите от ИЯП в гр. Плевен и произведено, след приемането му на въоръжение в БНА, от Завода за ядрени прибори в гр. Плевен. Към настоящия момент, 38 години след събитията, не съществува нито един от споменатите деятели: подполковник-инж. Г. Еников и неговите колеги от съответното научно звено отдавна са извън тази система, а сега и никой не ги замества в подобна дейност, а развойните и производствените структури – като ЗЯП Плевен, са унищожени след 1989 г., заедно с останалите споменати по-горе структури.

До 1970 г. във всички страни това бил споменатият най-нисък праг на индикация, както за военни цели, така и за целите на гражданската отбрана (ГО или ГЗ (защита), както го възприемате).

Към този момент в България, за потребностите на БНА и ГО НРБ, към ГЩ на БНА има разработен и произвеждан дозиметричен уред РР-51А с долна граница на индикация 0.05 R/ч и с лампово използване за обработка на регистрирания сигнал от гайгермюлеровите броячи, но всред експертната оценка на специалистите от ръководството на тогавашната ГО узява мнение, че за производствената и жизнената дейност на населението, по най-различни причини и обстоятелства, тази долна граница е висока и специално за целта в страната ни трябва да се разработи техническо средство с много по-нисък праг на индикация, а и техническата база следва да се изгради на полупроводникова основа, което позволява по-бърза реакция на по-ниски стойности на мощността на лъчението и по-голяма стабилност на обработката на сигнала.

След много обсъждания и консултации с висококвалифицирани специалисти от научните институти на страната ни се стига до решението този най-нисък праг на индикация да бъде 0.02 mR/h (нула цяло и 2 милирентгена на час = две хилядни части от рентгена за час; за сравнение до този момент най-ниският праг е 1/2 от рентгена за час). След приемането на съответното решение, ръководство на ГО на НРБ, нейните специалисти, под ръководството на подполковник Еников, разработват техническо задание и по тогавашния ред го адресират до ВНИ към ГЩ на БНА, а последният го възлага на химическата секция и на конструкторите от ИЯП в Плевен. Обсъждането на техническото задание и прегледа на съществуващите методи за индикация и измерване на тези лъчения показва, че за решаване на задачата е необходим нов подход и нови методи. Как са подхождали тези специалисти няма да коментираме, но през есента на 1972 г. те вече имат съответно решение и съответни прототипи, които представят пред съответната назначена комисия за обсъждане на адекватността на техническото задание. Комисията заседава през същата есен в ИЯП в гр. Плевен (и в която имах честа да участвам като представител на ВМФ на НРБ).

Представените уреди притежаваха (за времето си) качествата на технически средства от ново поколение както по отношение на използваните методи за индикация и измерване на такива лъчения, така и по отношение на захранването им с енергия, опростената до край подготовка за работа и работа с тях, както и съответстващата на същите ремонтнопригодност и калибриране с еталони за съответните лъчения, при спазване на много лесно изпълними мерки за безопасност от страна на операторите по време на практическа работа с тях. На съвещанието, освен уреда за откриване и измерване на такива ниски стойности на радиоактивните лъчения, нашите специалисти представиха и едно техническо средство от ново поколение за измерване на дозата на облъчване с тези лъчения, която би била погълната от всеки облъчван с такива лъчения. То е кръстено – дозиметър-фотометър, и може да отчита както всяка ежедневна доза облъчване, така и натрупаната доза към даден времеви период, като е предвидено да съпътства военнослужещия или който и да е човек като неговата лична карта или идентификационен чип и те да се измерват на всяко измерващо-зарядно устройство от същия тип на всяко място. С някои препоръки за усъвършенстване на постигнатото, на уредите е дадена положителна оценка и препоръка за производство. В кратък срок производството им е започнато и в съответния срок всички подразделения на БНА са снабдени с тях. Личният състав обучен да ги използва по предназначение.

Практическото доказателство за това са действията на войниците, сержантите и офицерите от Химически войски и на ръководните кадри, военнослужещите и волнонаемните служители на ГО, а и на учените от СУ и БАН, след нощта на 29 април 1986 г., когато в района на Видинско за първи път се установява рязко повишаване на радиационния фон и наличието на радиоактивно заразяване (замърсяване) на местността и предметите. Съответно има подаден доклад по дежурната служба за наличие на радиоактивно заразяване на територията на страната ни. Какво е извършвано от научните среди, който се интересува може да намери съответната информация в мрежата.

В БНА незабавно е отдадена заповед за непрекъснат контрол за наличието на радио-

активни вещества в районите на подразделенията и маршрутите за движението им и в районите, които могат да бъдат заемани от тях, а по службите на ГО – в районите на селищата в обсега на тяхната дейност. Оста на движение на радиоактивния облак е установена по направлението Видин-Созопол още в първите два-три дни. След установяването на първите данни за наличие на тези лъчения и заразяването с радиоактивни вещества, започна редовното им периодично измерване всеки ден в три определени периода, записване на резултатите в специални дневници и докладване на висшестоящите. По подразделенията са отдадени разпореждания за извършване на контрол на постъпващите видове хранителни продукти и спазване на строги мерки за безопасност от военнослужещите и военните служители при осъществяване на ежедневната им дейност в подразделенията и извън тях. Този режим на работа във военните подразделения продължава около 30 месеца, след което е отменен с отпадане на опасността от външно облъчване и вътрешно заразяване на личния състав на БНА. Това за Република България.

На 30 ноември същата година над разрушения реактор завършва строителството на т. нар. „Укритие“ – саркофага на реактора, с който се постига прекратяването на емисии от процесите на деление и на енергия, радиоактивни частици и лъчения от разрушеният реактор.

През есента, в началото на м. декември на 1986 г., след като основните действия по ликвидиране на последствията от аварията в района на станцията са постигнали основните си цели, а и е много вероятно да е постигната поставената цел при изясняване на радиационната обстановка в районите на трите съюзни републики, новият началник на управлението на химическите войски на МНО на НРБ, генерал Динев, организира и провежда, в района на Чаралица, едномесечен сбор на ръководния състав на химически войски на БА, на който са извикани да присъстват всички офицери-химици от ръководния състав на щабовете на видовете въоръжени сили, от обединенията и съединенията, от химическата секция на ВНИ към ГЩ на БНА и от старшия преподавателски състав на висшите военно-учебни заведения на БНА (на който присъствам в ка-

чеството си на преподавател във ВНВМУ „Н. Й. Вапцаров“). На сбора се изнасят подготовените доклади за всички аспекти на събитията, от възникване на аварията до момента на провеждане на сбора както за известното в СССР, така и за всичко осъществено в нашата страна, заедно с поуки и изводи за бъдещата работа.

Вечерта след приключване на сбора, по време на обичайната вечеря в стола, без да има предварително обявяване за подобно събитие, в салона с участниците се появиха няколко лица, едно от които предишният дългогодишен началник на управлението на химически войски към МНО генерал Александър Диков (сега покойник), един съветски генерал-полковник и още двама цивилно облечени граждани. Настъпи оживление и организаторът на сбора ни представи гостите.

Оказа се, че пред нас е ръководителят на всички действия по ликвидирване на последствията от аварията в Чернобилската АЕЦ, началникът на Химическите войски на МО на СССР, генерал-полковник Владимир Карпович Пикалов, и е гост на последната част от сбора ни със специална мисия. В последствие се изясни, че е пристигнал в страната ни с акад. Велехов, но последният не беше сред цивилните лица. След като гостите заеха места на масата на официалните лица, организаторът на сбора, началникът на Управление на Химически войски на МНО, генерал Динев, привлече вниманието ни и обяви, че генерал-полковник Пикалов има желание да ни каже няколко думи в знак на уважение и признателност. Генералът излезе и застана на няколко крачки пред масата. Първото нещо, което направи пред всички присъстващи беше да изкаже огромната благодарност на ръководството на съветска страна, на съветския народ и на колегите ни от химически войски на СА към всички, причастни към разработката и производството на споменатия по-горе уред, и за оказаната изключително ценна помощ с навременното му предоставяне в необходимите количества.

В речта си ген.-полк. Пикалов посочи, че само благодарение на тази помощ съветските ни колеги са успели да изпълнят задълженията си пред съветския народ. След като завърши, той обяви, че му е поръчано да се поклони пред нас, за да изрази така благодарността както на

ръководството на страната си, на войниците, сержантите и офицерите от техните химически войски, така и на обикновените украинци, белоруси и руси, които са разбрали къде могат и къде не бива да извършват обичайните си дейности, да играят децата им и т.н. След прочувствените думи, той три пъти се поклони, както го правят русите. От това негово изявление ние с изненада разбрахме, че през лятото на 1986 г. България е оказала изключителна и неценима помощ на най-голямата държава в света с това тежачо само 1 кг приборче – РР-51М.

В тази връзка има и спомени от 2006 г. за действията на наши учени по това време, но те не са били информирани и не знаят, че споменатите по-горе, български офицери, разработващите и производителите ни са осигурили уникална за времето си апаратура с необходимото качество и количество и с разработения и произведен от тях български уред са гарантирали качествено изясняване на радиационната обстановка в тази обширна територия на трите съюзни републики на СССР.

Без това българско техническо средство, при създамата се ситуация, най-голямата държава в света не би могла да се справи, а и никоя друга страна, включая и най-развитите, в научно-техническо отношение, не бяха в състояние да ѝ помогнат. Ако има някой, който може да обори този принос за историческото място и значението за българите, да заповяда. Това пиша, защото считам, че е уникален принос на българите, който е свързан с оказване на уникална помощ в една изключително специфична човешка дейност – изясняване на радиационната обстановка на територията на споменатите три съюзни републики, а и на територията на нашата страна след достигането на радиоактивния облак до нея. Нека се знае и помни, че през лятото на 1986 г. никой друг освен българите не е бил в състояние да предложи и осигури необходимото и подходящото, в необходимите количества, техническо средство за изпълнението на тази грандиозна задача. На приложената карта (Снимка 1) са отразени местата, но след 10 г., на които тогава е установено, че е “валял чернобилският облак”. Много от падналите радиоактивни вещества са се разпаднали до безвредни, районите са били много по-обширни, но главното

е било, че са установени с българския РР-51М и се знаят. До нея е снимката на рентгенометър-радиометър Р-51М.

Това събитие, поклонът на генерал Пикалов пред българския научен и технически гений и българското офицерство, стана преди да му бъде присъдена най-висшата награда на СССР – Герой на Съветския съюз – на 24.12.1986 г., а преди това и орден „9-и септември 1944 година“ с мечове на НРБ.

В заключение ми се иска да направя аналогия между помощта, която са оказали българите на русите във връзка с приемането на християнството и изграждането на писмеността и културата им, както и по време на сполетелите ги лоши и неурожайни години при осигуряването на зърно за изхранването им от Волжка България.

Допълнителна информация:

Първоначалният прототип на уреда е РР-51А, който е разработен през 1968 г. в ИЯП-Плевен от инж. Стойчев.

Ежемесечното производство на ЗЯП е от порядъка до 300 бр. РР-51М на месец, но за този момент имало достатъчно голямо количество в наличност в мобилизационните складове на БНА и ГО, за да се задоволят потребностите на съветската страна.

На първата снимка се вижда районът на заразената територия, а на втората – рентгенометърът-радиометър РР-51М,

И ДА СИ ПРИПОМНИМ ЗА БЪЛГАРСКАТА ФЛОТСКА СЛЕДА, ПО ВРЕМЕ НА СЪБИТИЯТА В ЧЕРНОБИЛ

Сега, 38 години по-късно, ми се иска да представя какво ние, военнослужещите химици във Военноморския флот (ВМФ) на България, бяхме направили, за да посрещнем това огромно предизвикателство и да излезем с чест и слава от създадените извънредни и опасни за здравето и живота на много граждани обстоятелства. Става въпрос за гражданите от окръзите от Черноморското ни крайбрежие, тъй като на нашите военни химици-моряци бе възложено да осигуряват изправността и постоянната готовност за използване на средствата за откриване и измерване на радиоактивно заразяване на Гражданска отбрана в Бургаски, Варненски и Добрички окръзи и

тези на ВМФ по р. Дунав от Видин до Русе.

Стана дума, че към 0:30 ч. на 29 април 1986 г., когато северозападните високи ветрове докараха и до нашата страна радиоактивните частици от разрушения атомен реактор на Чернобилската АЕЦ и се утаяваха в една полоса с централна ос Видин-Созопол, във ВМФ на НРБ вече беше изработена нова, безопасна и много високопроизводителна калибровъчна (тогава се наричаше градуировъчна) линия за дозиметрични уреди, която освен всичко друго беше изключително лесно преносима и монтирана в специален автомобил за нея.

Дозиметрични уреди са тези технически средства, които установяват наличието на йонизиращи лъчения от източник на радиоактивни излъчвания, измерват тяхната мощност на облъчването, каква доза от лъчението би погълнал човешкият организъм за определен период от време, степента на радиоактивно заразяване или замърсяване с радиоактивно излъчващи частици на различните повърхности на предметите, както и количеството на погълнатите дози от енергия на споменатите лъчения. Дотогава навсякъде по света, за военни и граждански цели, например за АЕЦ и ядрените реактори по кораби и подводни лодки, или за научно-изследователски цели, калибрирането им за достоверност на измерванията ставаше на такива градуировъчни/калибриращи/системи, които бяха обикновено стационарни и голямогабаритни, с мощни лъчения, които от своя страна представляваха голяма опасност за облъчване на персонала, работещ по калибрирането на уредите, изискваха изключително солидна защита и имаха много ниска производителност: до 4 уреда на денонощие.

Това от своя страна водеше до други проблеми. Уредите трябваше да напускат местата си на съхранение и ползване и да се транспортират до и от калибриращата линия. Подделенията или потребителите на уредите оставаха за известен не много кратък период без тях или в краен случай – с 50% от потребното; в по-сложни моменти за избягване на подобна ситуация пък трябваше да се доставят повече уреди и така да се повишават съответните разходи за осигуряване на безопасността и още други проблеми от друг характер – като охрана и т.н.

А създадената във ВМФ НРБ нова ли-

ния или „линийка“ беше не по-малко от 10 пъти по-производителна от споменатите и то на място в поделенията или обектите, където се съхраняваха и използваха тези дозиметрически уреди.

Другите ѝ предимства бяха безопасност при работа, при условие, че от работещия с нея се спазваха определени несложни и безплатни правила за работа. Тя не изискваше и строг или ограничен режим за пребиваване в помещението за калибриране, което бе твърдо установено и безкомпромисно изискване при предишните уреди.

Намаляването на времето за калибриране беше постигнато чрез скъсяването на дължината на линията, по която се движеше уреда за заставане на точно определените места. За тях беше изчислена дозата на облъчване в точно определен интервал от време, за да се установи какво е погълнато от съответните датчици. Преди, при необходимост, техните технически характеристики се коригираха с промяна на параметрите им по ръчен способ и всичко това се повтаряше до достигане на желаното. С новата „линийка“ времето на процеса се съкрати в пъти. Освен това, преносимостта ѝ позволи процедурата по калибрирането да се извършва на мястото, където се съхраняват или използват уредите, като времето за калибровка по новата схема става с дни по-кратко от необходимото по старата. Излъчването на работния радиоактивен източник бе сведено до необходимия минимум, тъй като се промени философията на калибрирането. От „отдалечаване“ на датчика от източника на лъчението, за да се достигне желаната мощност на лъчението, на „отиване“ на датчика с излъчващия източник до калибриращия се измерващ уред за постигане на същото. Разстоянията от метри станаха до 30-40 сантиметра. Опасността от облъчване практически отпадна.

И не по-малко важно, специалистите на овластения тогава държавен орган, КИАЕМЦ (Комитет за използване на атомна енергия за мирни цели), след съответните изпитвания бяха съответни на изискванията за такива системи и бяха дали съответното разрешение за използването ѝ в практиката. Освен другото, за целите на използването на тази „линийка“ в преносим вариант, беше осигурен малогабаритен високопроходим автомобил, тип фур-

гон, който бе оборудван с всичко необходимо за непрекъсната денонощна работа при всякакви климатични условия, както и за подобаваща почивка на работещия персонал.

И така тази готова още от началото на 1986 г. „Подвижна градуировъчна работилница“, зачислена към „Ремонтно-градуировъчната работилница“ (РГР) на ВМФ на НРБ в състава на едно от поделенията му, подготвена и проверена в практиката още с първите дни след 29 април 1986 г., извърши по спешност и на място в съответните поделения, калибрирането на дозиметрическите уреди, чието калибриране предстоеше в останалите 8 месеца до края на годината.

Отделно от тази дейност, с доставената от ГДР преносима измервателна лаборатория за радиоактивни лъчения и заразявания в полосата на отговорност на ВМФ на НРБ, бяха взети проби от най-разнообразни повърхности и обеми от почва, пътища, води, растителност и друго каквото се сетите, за да се установи тяхната заразеност с радиоактивни вещества и пригодност за безопасно ползване от военнослужещите и населението.

Съобщението за „гореща частица“ във Варна, спомената от проф. Ц. Бончев, катедра „Атомна физика“ на СУ, е дело на екипа на РГР. За сведение, тогавашното ХЕИ още не разполагаше с подобна апаратура, тъй като заявената, тип „Канбера“, още не беше доставена.

Зад тази спомената дейност стоят хора, военнослужещи от личния състав на химическата служба на ВМФ на НРБ. Идеята се заражда през 1983 г. във връзка с нарастване на потребността от оптимизиране на процедурата по калибриране, за да се посрещне нарастналият обем от ново поколение уреди родно производство. Отначало, по време на професионални беседи между участниците в процедурата, става дума за изключване на двукратните транспортни разходи за превоз на уредите; първо – за доставката им за калибриране от поделението до работилницата и обратно; второ – за връщането на калибрираните уреди, повторното изминаване на маршрута от поделението до работилницата и обратно. Така се спестяват средствата за хиляди километри пробег на година. Също и за елиминиране на практиката поделенията да остават по-кратко

или по-продължително време без необходимите им уреди за осигуряване на възможността им да откриват и измерват радиоактивните лъчения. Не остава назад и въпросът за екипировката и нейното значение за резултата от работата.

Така ръководителят на РГР, мичман Димитър Станев, самостоятелно стига до извода, че всички тези цели може да се достигнат само с ново техническо средство, което да работи на друг принцип на подаване на лъчението към датчика. Старият начин е уредът – от източника, новият – от източникът към уреда. С течение на времето нещата се избистрят и идеята добива работен вид: източник на лъчение – вид, мощност, начин на придобиване и др.; двигател на източника на лъчението по линия с изчислените точки на съответните дози за съответните датчици; компоновка и т.н.; избор и доставка на подobaващо транспортно средство и неговото оборудване; подготовката на техническата документация и тази за представянето пред компетентните органи за одобряването му за калибриращо средство на датчици за йонизиращи лъчения и пътя за представянето и защитата на новото средство пред КИАЕМИЦ.

Всичко това, едновременно с ежедневните рутинни задължения и производствени задачи, се осъществява в рамките на две години – 1984 и 1985. В края на последната, идеята добива материален израз във вида, в който е замислена. На третата снимка се вижда само външния вид на „линийката“, а на четвъртата – момент от работата ѝ по време на калибриране.

Снимка 2. Рентгенометър-радиометър PP-51M

Снимка 1. Районът на заразената територия

Заради демонстрираната ефикасност на „линийката“ и извършената работа в подразделенията на ВМФ НРБ и на органите на ГО в споменатите окръзи и по р. Дунав по калибриране на уредите им, през м. януари 1987 г. ръководството на АЕЦ „Козлодуй“, в лицето на тогавашния зам-генерален директор по радиационната безопасност на централата Китов, покани група военнослужещи от Химическа служба на ВМФ на НРБ да посетят АЕЦ и при представянето на тази подвижна РГР с градуировъчната линейка в АЕЦ „Козлодуй“ пожела да я закупи за целите на АЕЦ „Козлодуй“. По тогавашния ред това не беше възможно.

Снимка 3. Градуировъчната линейка на РГР ВМФ НРБ

Снимка 4. Мичман Димитър Станев на работното си място в РГР на ВМФ НРБ по време на калибриране на РР-51М през 1987 г.

През 1988 г. „линейката” е приета от Техническият комитет на МНО на въоръжение за внедряване в съответните поделения на БА. Създателят ѝ, мичман Д. Станев, бе награден със скромна парична награда по линията на рационализаторската дейност в БНА. Предвиденото за 1990 г. представяне пред Техническият комитет на Варшавския договор за внедряване в тогава съюзните армии отпадна по политически причини.

THE MYSTERY OF THE MISSING SPACE ON THE SECOND BASEMENT LEVEL IN THE HOUSE OF D. KENKOV IN VARNA: FACTS AND ASSUMPTIONS

Nadya Stamatova

Abstract: *This publication raises a yet unanswered question that emerged during the work of architects N. Stamatova and M. Hlebarova on the restoration of the most richly ornamented facade in the city of Varna. The house of the entrepreneur Dimitar Kenkov was built according to a project from 1912 by the great Bulgarian architect Nikola Lazarov. In parallel with the restoration of the facade, the design team conducted research on the interior spaces of the building, needed for the technical passport of the building. The 3D model of the building revealed unusual (hidden or illogical) spaces, as well as the absence of expected ones. The research poses a question related to the lack of such a space, expected according to Nikola Lazarov's original project, but not implemented in place or subsequently walled up. It is unclear whether the reasons were difficulties in carrying out excavation work related to archaeology near the antique fortification wall of Odessos (5th–6th century) or if it is associated with the change in the socioeconomic reality in Bulgaria after 1944. Further on-site research would be required to discuss this matter in depth. Upon completion of the restoration work on the facade, access to the interior spaces of the building was restricted for specialists.*

Keywords: *cultural heritage, CH, restoration, architect Nikola Lazarov, Dimitar Kenkov, Varna*

I. Introduction

The main façade (Fig.1) of the building at 30 Knyaz Boris I Blvd is the most richly ornamented in the city of Varna. The house was constructed as a residence for the entrepreneur Dimitar Kenkov and served as such until the change in the sociopolitical structure of Bulgaria in 1944. It is one of the masterpieces of Bulgarian architecture from the early 20th century. The design was created by the

Fig. 1. Main façade of the building, 2015.

Fig. 2. Project for restoration, 2017.

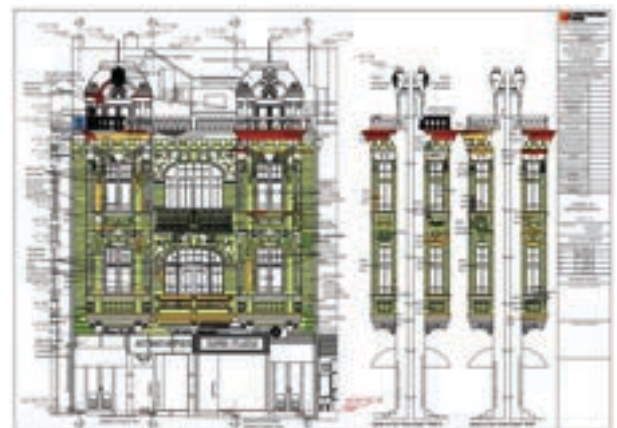

Fig. 3. Analysis of damages, 2017.

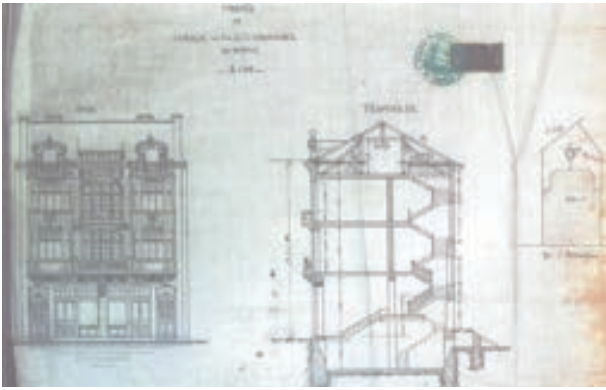

Fig. 4. Original project of N. Lazarov, 2012.

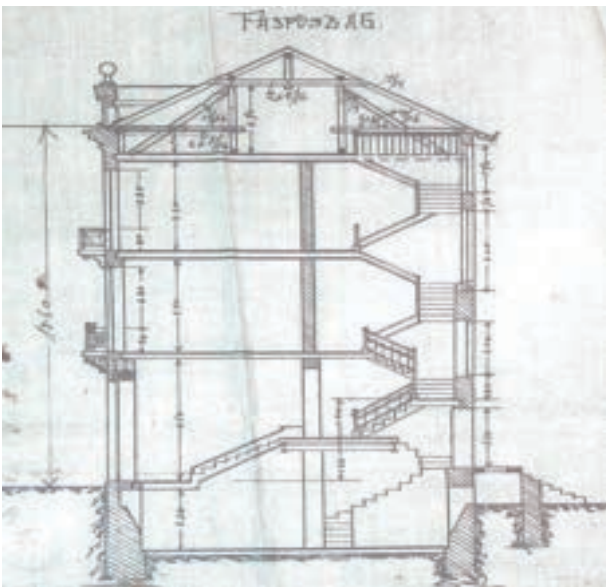

Fig. 5. Vertical section through the staircase, 2012.

great Bulgarian architect Nikola Lazarov (1). In 2017, our team (designers: N. Stamatova and M. Hlebarova, interns: T. Ivanova, N. Manolova, A. Yankov, E. Yuseinova, V. Staykova) completed the architectural project (Fig. 2, Fig. 3) for the restoration (2,3) of the main facade and the technical passport of the building. During the development of the technical passport, questions arose regarding the logic behind the interior spaces of the building, some of which remain unanswered.

II. Historical Facts and Direct Impressions

Architect Nikola Lazarov's project (Fig.4, Fig.5) was completed in 1912, and construction began immediately afterward. According to the recollections of a member of the Kenkov family, in 1918, ornaments for the interior decoration were brought from Vienna, and a sculptor from

Fig. 6. View from the courtyard.

Fig. 7. View from the courtyard.

Vienna was invited for the external decoration. Until 1944, the Kenkov family occupied the house. After the nationalization of major urban properties, a significant number of less affluent families were accommodated in the building on affordable rent. Over the years, modifications related to this type of habitation were made. Currently, the housing units have new owners, but some parts still belong to the descendants of the Kenkov family. In 2017, when we prepared the technical passport of the building, there were twenty owners, which made it challenging for us to access certain rooms, some of which had been locked for years.

It was unusual for us to see in a room that was apparently undergoing renovations for the first time since 1944, dark red velvet curtains, old portrait photographs of some of the previous

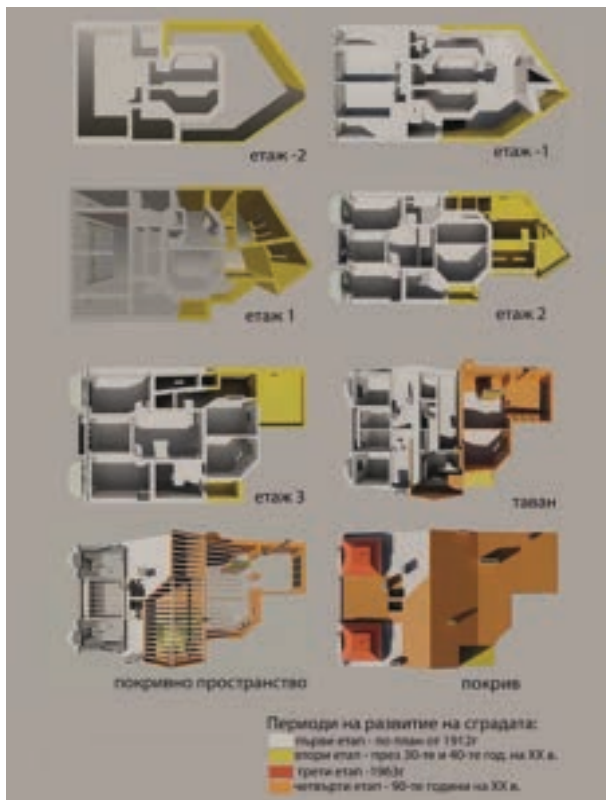

Fig. 8. Building stages.

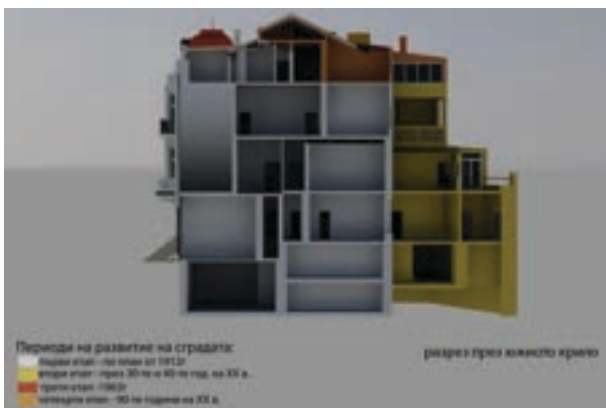

Fig. 9. Vertical section near the right staircase.

owners, aged heavy fur coat on which cats slept, evoking memories of pre-World War II fashion. Although about 70 years had passed since 1944, memories of the past still lingered in the building.

III. Analysis of the Changes of the Spaces Resulting from the New Function

The building was initially designed with a symmetrical composition concerning its main facade. Subsequently, changes began to occur, involving the closure of pathways and extensions to ensure the independence of the new households

Fig. 10. Vertical section through the right staircase.

that occupied it. The former facade facing the courtyard (Fig.6, Fig.7) has been transformed into an interior wall, still displaying double windows. We even noted an already executed division (Fig.11) of the beautiful vestibule on the floor above the shops, as the residence on that floor now had two inheritors, and thus two households. The hatches on the attic floor were raised to provide some minimal living conditions. We will not comment on the state of the toilets and baths, especially regarding their accessibility. In general, they were insufficient for the large number of residents and were quite distant from the living spaces.

The alterations were made over the decades and cannot be rectified due to property ownership constraints. It is truly regrettable how this outwardly beautiful building has lost its architectural integrity within its interior spaces. For example, the secondary staircase connecting the second to the third floor literally disappeared, as it was no longer needed when separate households began living on these two floors. We were astonished when we used a spotlight to reveal the ceiling of one of the storerooms, filled with preserved food jars. This was precisely where the household staircase used to be. In the original design, the left of the two symmetric staircases was for household use and maintenance, while the right was for the building's owners. The left staircase served the second floor, and the right one served the third and the attic. The secondary staircase (the current storeroom) intersected these two staircases.

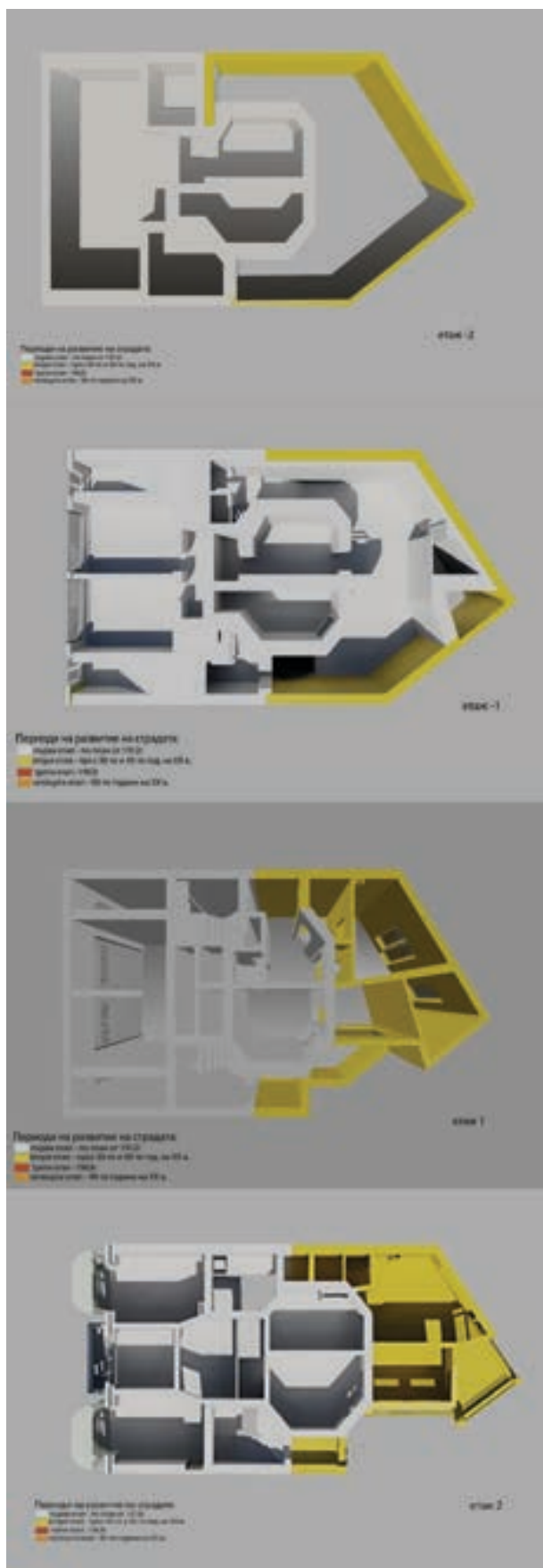

Fig. 11. Floors: -2,-1, 1, 2.

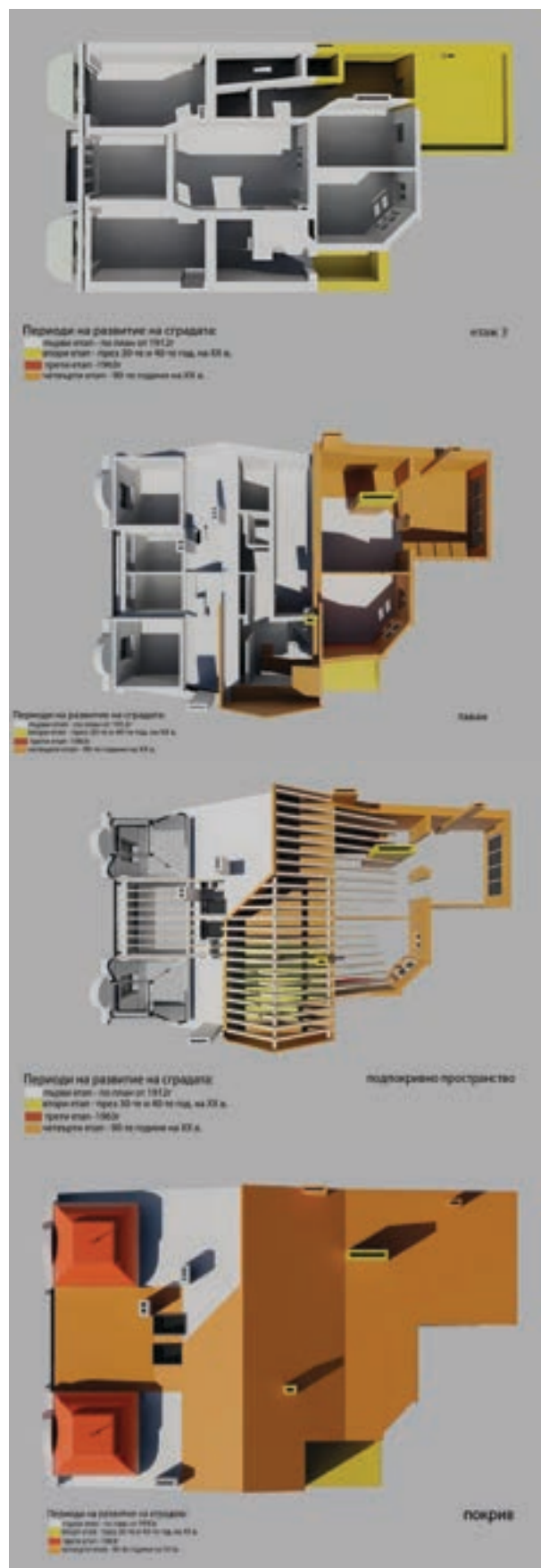

Fig. 12. Floor 3, attic's floor, roof structure, roof.

Fig. 13. Location of the building in the neighbourhood of the ancient fortification wall of Odessos.

Fig. 14. Location of the building in the neighbourhood of the ancient fortification wall of Odessos.

Fig. 15. Pavement marking the position of the ancient wall.

Fig. 16. Pavement marking the position of the ancient wall, and the building at the background.

IV. The Mystery of the Missing Space on the Second Basement Level

A particular question arises regarding a space expected to be on the second basement level (Fig. 8) under the right staircase, leading to the third and the attic floors. An equivalent space exists under the symmetrically positioned left staircase, which leads only to the second floor (Fig. 9). This space serves as a cellar for one of the apartments, served by the left staircase.

From the right staircase, there is no access to the lowest level, where the cellars are located. The space underneath it has no accessibility from any other place.

A 3D model clearly shows a cavity in this part of the building, which may or may not exist. This area may never have been excavated or could have been filled in later. There may be a

Fig. 17. The main façade of the building after restoration.

Fig. 18. Panel with information about the ancient wall.

room, but a floor construction might have been built over it without an opening during the initial construction, or it might have been added later. Supporting the first hypothesis is the assumption that when the builders laid the foundations of the building, archaeological findings were discovered. To avoid inflating construction costs, this area was simply not excavated. The building is very close to the ancient walls of Odessos, even close to the towers (Fig.13–18).

The second hypothesis is that under the right staircase, there is a space symmetrical to the one under the left staircase, and the owners closed it a little before the change of the sociopolitical structure in Bulgaria in 1944. Afterward, the descendants of the family did not express interest or courage to seek access to this space, even after the new sociopolitical realities after 1990.

V. Conclusion

The study raises a question regarding the absence of a room in the house of the entrepreneur Dimitar Kenkov, designed in 1912 by the prominent Bulgarian architect Nikola Lazarov. This room either was not constructed at the beginning of the building process or was subsequently sealed off. It is unclear whether the reason is related to difficulties in carrying out excavation work due to archaeological concerns near the ancient fortress wall of Odessos (5th–6th century) or if it is connected to the political changes in Bulgaria after 1944. This issue could be further explored through additional on-site investigations.

References:

1. Аврамов И.Н., Никола Лазаров, София, 1983
2. Bulgarian National Television, broadcasting: 10 000 steps, Къщата на булевард “Княз Борис № 30 във Варна, BNT, Channel 2, studio Varna <https://bnt.bg/bg/a/kshchata-na-bulevard-knyaz-boris-30-vv-varna?page=22> accessed 01.11.2023
3. Cultural Heritage Digitization, Varna 2019, minutes 1:57–3:04 <https://www.youtube.com/watch?v=qRyggv7P1H4>, accessed 01.11.2023

Contacts:

Dr. Nadya Stamatova orcid.org/0000-0002-5265-7958

e-mail: nadya.stamatova@gmail.com

